112

ARTHUR KOESTLER İSPANYA'DA ÖLÜM GÜNCESİ

ispanyada ölüm güncesi

ARTHUR KOESTLER

ÇETİN ALTAN

BİLGİ YAYINEVİ

Kapak Düzeni : Fahri KARAGÖZOĞLU

BİLGİ BASIMEVİ - ANKARA, 1970

«Bir hayat hiç bir şey değildir.
Ama hiç bir şey de bir hayat değildir.

MALRAUX, *Fatihler*

BAŞLANGIÇ

Bu hikâyenin hiç bir kişisi hayalî değildir. Bugün birçoğu ölmüş bulunuyor.

Yazarı, Londra'nın liberal gazetesi News Chronicle'*ın İspanya muhabiriydi. Birçok olaylardan sonra, Malaga düşünce, Milliyetçiler tarafından tutuklanıp idama mahkûm edildi. Dört aya yakın bir zaman hükmün uygulanmasını bekledi ve öteki mahkûm arkadaşlarının nasıl kurşuna dizildiklerini seyretti. Bu kitap bir röportaj gibi başlamakta, fakat çok daha başka türlü bitmektedir. Adı «Ölüm üstüne çeşitlemeler» yahut daha doğrusu «Ölüm korkusu üstüne» olabilirdi.*

Ölmek kişiyi aşan bir ülkü uğruna olsa bile daima kişisel ve özel bir sorundur. Bu nedenle büyük bir bölümü yüzde yüz ölümü beklerken yazılmış olan bu sayfaların biraz fazla kişisel olması kaçınılmazdı. Yazarının kanısına göre yayımlanmasının iki nedeni var:

Birincisi, *ölüme mahkûm bir insanın kafasından geçenler psikolojik bir öneme sahiptir. Profesyonel bir yazarın böyle bir deneyden geçmiş olması az rastlanır bir olaydır. Yazar bunu mümkün olduğu kadar doğru ve içtenlikle yansıtmaya uğraşmış; bu uğurda onurundan*

ve güçlü görünme gururundan fedakârlık etmek zorunda kalmıştır.

İkincisi, *tecrübe göstermiştir ki, her savaş sadece yüzde on eylem ve yüzde doksan eylemsiz bir acıdan ibarettir. Bu nedenledir ki, Endülüs'teki bir dilsiz ölüm evinden yazılan bu notlar, savaşın yüzünü, cepheden çekilen telgraflardan belki de daha çok yansıtmaktadır.*

Onları İspanyol Cumhuriyetinin herhangi küçük askerlerinden biri olan ve Sevilla'daki bir cezaevinde, Cumhuriyetin ilânının yıldönümü 14 nisan 1937'de kurşuna dizilen, dostum Nicolas'ya ithaf ediyorum.

Londra, 1937 sonbahar A. K.

I

Altı haftadan beri İspanyol cephesinde az çok bir durgunluk vardı.

Kış soğuktu; Guadarrama'dan esen rüzgâr Madrid'i kamçılıyordu. Mağrıplılar siperlerinde kan tükürüyorlardı. Sierra Nevada'daki boğazlar kardan kapanmıştı. Cumhuriyet milislerinin ne üniformaları vardı, ne örtünecek bir şeyleri. Hastanelerinde kloroform kalmamıştı; donan parmaklarını bayıltmadan kesiyorlardı. İçlerinden biri Malaga'daki anarşist hastanesinde ayak başparmaklarını keserlerken *Marseillaise*'i söylemişti. Bu usul sonradan gelenek oldu.

Derken bahar geldi, ortalık düzeldi, tomurcuklar açıldı ve tanklar yeniden yürümeye başladılar. Ve o güzelim bahar, General Queipo de Llano'nun ocak ayı ortalarına doğru Malaga üzerine, uzun zamandan beri hazırlanmakta olan saldırıyı başlatmasına yol açtı.

1937 yılıydı. Bundan pek de uzun sayılmayacak bir süre önce monarşiye karşı çıkan, Madrid'teki *Libertad* gazetesine yazılar yazan ve Puerta del Sol'daki

kahvelerde komünistlere duyduğu sempatiyi açık açık anlatıp duran General Gonzales de Llano; şimdi kalkmış, isyan eden (Franco'cu) İspanyol ordusunun ikinci kolordusuna komuta ediyordu. Sevilla'da Genel Karargâhtaki odasına bir mikrofon koydurtmuş, her akşam tam saat sekizde bir nutuk söylüyordu:

— Marksistler – diyordu –, hödük hayvanlardır. Bizler ise efendi kişileriz.

General Llano'nun ordusu 50 bin İtalyan piyadesinden, üç yabancı Lejyon alayından ve 15 bin de Afrikalıdan meydana gelmişti. Ordunun yüzde doksanı bunlardandı, geriye kalan yüzde on da İspanyol'du.

Saldırı 10 ocakta başladı.

Ben o sıralarda Paris'teydim. İspanya iç savaşına ait bir kitabı yeni bitirmiştim. İngilizce baskısı henüz hazırlanıyordu. 15 ocakta Londra'daki *News Chronicle*'ın yazı işlerinden telefon ederek, «Tekrar İspanya'ya dönmeye niyetin yok mu?» diye sordular. Daha önceki aylarda savaş muhabiri olarak Portekiz'de ve Madrid'le Katalonya'daki milliyetçiler (Franco'cular) bölgesinde dolaşmıştım. Şimdi ise en hassas yer Malaga idi.

Hemen o akşam Paris'ten ayrıldım, trenle Toulous'a geldim, oradan da uçakla Barselona'ya geçtim. Barselona'da sadece bir gün kaldım. Hüzünlü bir görüntüsü vardı şehrin. Ne ekmek, ne süt, ne et bulunu-

yordu. Mağazaların önünde kuyruklar uzayıp gidiyordu. Anarşistler bütün bu durumdan hükümeti sorumlu tutuyorlar ve pek kaynaşıyorlardı. Tramvayların bütün camlarına kendilerinin işaretlerini yapıştırmışlardı. Şehrin havası iyice bozuk çalıyordu. Bu kenarda bırakılmış köşe, sade dünya politikasındaki anlaşmazlığa değil, Avrupa solunun içindeki acıklı çatışmalara da sahne oluyordu.

Sevindim Barselona için yazı yazmak zorunda olmadığıma. 16 ocak akşamı *News Chronicle*'den William Forrest ile birlikte Valencia'ya doğru yoluma devam ettim. O Madrid'e, ben Malaga'ya gidiyorduk.

Valencia treni hınca hınç doluydu. Kompartımanlar, kimi yatmış, kimi ayakta duran milislerle tıklım tıklımdı. Her kompartımanda alabileceğinin en az dört katı yolcu vardı. Sevimli bir kondüktör bizi birinci mevkide bir yere yerleştirdi, herhangi bir zorlukla karşılaşmayalım diye de, kapıyı dışardan kilitledi. Tren henüz kalkmıştı ki, dört anarşist milis koridordan bizim kapıyı tekmelemeye başladılar. Kapıyı açmak istiyorduk ama açamıyorduk. Kilitliydik içerde. Anahtarları taşıyan kondüktör görünürlerde yoktu. Trenin gürültüsü, sesimizin, kapının öteki tarafından duyulmasına engel oluyordu. Milisler de sırf hainliğimizden kapıyı açmadığımızı sanıyorlardı. Durum gitgide ciddîleşiyordu. Üstelik Forrest'le ben gülmekten de alamıyorduk kendimizi. Bu ise milislerin öfkesini büsbütün azdırıyordu. Vagondakilerin yarısı bizim camlı kapının önüne toplanmışlar, görünüşe göre tam faşist provokatörleri olması gereken içerdeki bu iki yol-

cuyu seyrediyorlardı. Neyse kondüktör geldi, kapıyı açtı ve anlattı durumu. Hemen bir kardeşlik kuruldu, itişilip kakışıldı, Katalanya şarkıları söylendi, yenildi içildi...

Daha gün doğarken trenin rötarı altı saati bulmuştu. O kadar yavaş gidiyorduk ki milisler bayırlardaki ağaçlardan portakalları avuçlayıp koparmak için basamaklardan aşağıya atlıyorlar ve alkışlar arasında tekrar trene biniyorlardı. Bu eğlence öğleye kadar sürdü. Öyle hayıflanacak herhangi ölümlü bir kaza falan da olmadı. Sadece portakal koparanlardan biri yere atlarken bacağını incitti. Bayırların üstünde kalakaldı. Duruma bakılırsa devrim için artık kaybolmuş saymak gerekecekti onu.

Valencia da keza ocak ayının yarısı incir, yarısı üzüm olan ışıklı yüzü içinde çıktı karşımıza. Kâğıt yokluğu vardı. Ancak dört sayfa olarak çıkabiliyordu birkaç gazete. İlk üç sayfayı iç savaşla ilgili haberler dolduruyordu. Dördüncüde ise maç havadisleriyle, sinema, tiyatro ve boğa güreşlerine ait tenkitler vardı.

Gelişimizden iki gün önce bir polisin bildirisi «Önemli günler yaşandığından ötürü» Valencia'daki ünlü gece kulüplerinin saat dokuzda kapanmasını önermişti. Tabiî yine kulüplerin gösterileri gecenin çok daha geç saatlerine kadar sürüp gidiyordu. Sadece yasalara pek mi pek saygılı bir kulüp, bir istisna olarak uygulamaktaydı polisin emrini. Sonradan onun sahibinin de Franco'nun bir ajanı olduğu çıktı ortaya ve barı kapatıldı.

Londra ile bir telefon konuşması için sık sık altı yedi saat beklemek gerekiyordu. Akşamları otelde telefon beklemekten usanınca biraz nefes almak için hemen bitişikteki bara çıkıyordum. O cici cici artistler, localarda, anneleri, teyzeleri yahut küçük erkek kardeşleriyle uslu uslu oturuyorlardı. Numaralarının saati gelince de az çok soyunmuş olarak iyi kötü birkaç dans edip, birkaç şarkı söylüyor, sonra tekrar localarına anneleriyle teyzelerinin yanında limonata içmeye dönüyorlardı. Şayet bir erkek bunlardan birine yaklaşacak kadar bir cüret gösterse, sanırım ki, bu gözüpekliğini faşist diye hemen içeri tıkılmakla öderdi. Duvarlarda şu tür afişler okunuyordu: «Vatandaşlar, disipline uyunuz. Ciddî saatler yaşıyoruz. Herkesin eğlenme hakkını tanıyoruz ancak lisanssız olarak... v.s.» Valencia'ya son kez geçen ekimde gelmiştim. O zaman her iki dansta bir, bir çıplak dans vardı. Şimdi ise sutyenle kaşseks mecburî olmuştu.

Telefona da keza bazı kısıtlamalar konulmuştu. Konuşmak istediğin zaman, yazdıracağın haberlerin bir kopyasını sansüre vermen gerekiyordu. Sen oteldeki telefon kabininden dışarıyla görüşürken, sansür memuru da elindeki kopyadan konuşmayı izliyordu. Sansür sıkıydı, ama kişi olarak sansür memurları çok tatlı adamlardı. Hepsini tek tek tanıyorduk. Şayet metinden bir ayrılma olursa bağırırlardı:

— Hey Arturo, yazında yok bu.

Londra'daki steno, aklı başından gitmiş:

— Ne, ne? – diye sorardı.

Sansür memuru:

— Sizinle ilgisi yok, Arturo'ya söylüyorum – diye cevap verirdi.

Gazeteler «Bizzat hazır bulunacağını vaadetmiş olan S. S. C. B. Büyük Elçisi şerefine» 24 ocak pazar günü Arena'da büyük bir boğa yarışı düzenlendiğini bildiriyorlardı. Yeni bir *Konsomol*'un yapılması için gerekli fatura Sovyetler Birliği'ne ödenmiş olmalıydı.

Konsomol, Valencia'ya yiyecek getirirken milliyetçiler tarafından batırılmış olan bir Rus ticaret gemisinin adıydı. Ama o pazar yağmur yağdı ve radyo cepheye ait iki havadis arasında boğa yarışının maalesef yapılamayacağını haber verdi.

Oysa bir gün önce hava çok çok güzeldi. Forrest, ben, bir de İspanya'ya yerleşmiş bir Alman yazarı, plajda bir araba gezintisine çıkmıştık. Alberto dediğimiz yazar (hepimizin adının sonuna böyle bedavadan bir «o» yapıştırılmıştı), Enternasyonal Birliğin bilmem kaçıncı bölümünde politik komser olarak bulunuyordu. Valencia'ya izinli olarak gelmişti. Eskiden psikanalitik romanlar yazarmış, ama yine de üniforması pekâlâ uyuyordu kendisine... Kumun üzerine uzandık, güneşin altında gözlerimizi kırpıştıra kırpıştıra mavi gökle denizin yanında savaşın pek aşağılık bir iş olduğunda birleşerek, buna benzer derin konuşmalara giriştik. Otomobilin yanına döndüğümüz zaman, kan ter içinde arabayı yürütmeye çalışan dört kişiyle karşılaştık. On dört yaşında bir çocuk olan İspanyol şöför, hıçkıra hıçkıra ağlayarak onlara bakıyordu.

Adamlardan biri Alberto'dan arabanın anahtarlarını isteyerek, otomobile el konulduğunu bildirdi. Bir

de İberya Anarşist Federasyonunun bilmem hangi kontrol komisyonunun kartını uzattı. «Özel gezintilerde resmî arabaların kullanılması yasaktı.» Öteki üç arkadaşı da keza anarşisttiler. Savaş öncesi kovboy filimlerinde görülen türden muazzam tabancalar vardı. Kendi kendime bunların olsa olsa kara barut ve dum dum kurşunuyle ancak namludan doldurulabileceğini düşündüm.

Alberto, o da bilmem kaçıncı bölümde politik komiser olduğunu gösteren kartını çıkardı. Arabasına el konulmasına karşı çıktı. Mayolu, üniformalı, çoluk çocuk büyük bir kalabalık toplandı çevremizde. Olup bitenleri tatlı bir ilgiyle izliyorlardı.

Alberto ile anarşist, birbirlerinin burnuna uzatıyorlardı kâğıtlarını; tıpkı düellocuların kartvizitlerini uzatmaları gibi... Anarşist, savaş sırasında ve bu benzin yokluğunda, arabasıyle plaj gezisine çıkan bir komiserin kendisine vız geleceğini söylüyor ve ısrar ediyordu arabaya elkoymakta.

Alberto ise izindeki bir askerin dinlenmesi gerektiğini ileri sürüyor ve anarşistleri arabadan aşağı inmeye zorluyordu.

Bu tartışmadan iyice afallamış olan şöför, yanaklarından sicim gibi inen yaşları dindirmeye uğraşıyordu.

Bu arada anarşistlerin şefi arabayı yürütmeye kalktı. Zorlanan makineden bazı acayip çatırtılar yükseldi. Alberto bunu görünce deliye döndü ve bastı kalayı. Bir yandan anarşisti kolundan tutmuş aşağı çekiyor, bir yandan da öfkeden kudurmuş Almanca bağırıyordu: «Defol buradan, defol!..»

Bu hal duralattı anarşistleri. Alberto'nun öfkesi içtenliğinin en açık kanıtıydı. Gülümseyerek indiler arabadan. İçlerinden biri tabancasıyle Alberto'nun omuzuna dostça vurarak:

— Bak bir daha sefere kurşuna dizilirsin! – dedi.

Otomobile bindik. Şöför, içini çeke çeke motoru işletti. Çevremize toplanmış olanların coşkun gösterileri arasında Valencia'ya hareket ettik.

Malaga'ya gitmeden bir gün önce, Valencia'nın yakınında, deniz kıyısı üstündeki X...'de bazı birliklerin denetiminde hazır bulundum. General Julio davet etmişti beni birlikleri görmeye...

Avrupa ölçülerine göre birliklerin geçişi pek zavallıydı, hattâ gülünçtü. İspanyol'ların gözünde ise bu bir disiplin ve dakiklik harikasıydı. Talim sopalarla yapılıyordu; birlikte, dokuz yüz kişi için yüz kırk tüfek vardı.

Bir mitralyöz takımı bir mitralyözü, neyse, söküp takabildi. General Julio, kronometresini çıkarmıştı; deneme yüz beş saniye sürmüştü... Çok kötü bir sonuçtu bu. Takım komutanı generale afallamış öyle bakıyordu.

General Julio:

— Niye öyle bakıyorsun bana? – diye sordu.

Takım komutanı:

— Böyle şeylerin de kronometreyle ölçüldüğünü bilmiyordum – dedi –. Ben, kronometre sade yarışlarda kullanılır sanıyordum. Müthiş bir buluş bu.

General:

— Sana alayım bir kronometre – dedi.

Komutan:

— Harika – dedi –, amma fiyaka olur faşistlere.

Beyaz örme eldivenler giyen «*Bizim General*»e herkes hayrandı. Kimsenin katiyen akledemediği fevkalâde ve biraz delice müthiş buluşları vardı generalin. Örneğin küreklerin sırt çantalarına takılmasına yarayan bir halka icat etmişti. Eşi menendi, benzeri var mıydı şimdiye kadar böyle bir şeyin... Tıpkı gerçek bir orduda olduğu gibi... İspanyol Cumhuriyetinin kendiliğinden kuruluvermiş olan birliklerini en sevindiren söz, haklarında «Hemen hemen gerçek bir ordu» dendiğini işitmekti. Bunu duymaktan daha çok hoşlarına giden hiç bir şey yoktu.

İç savaşın ilk günlerine ait bir yığın fıkra anlatmışlardı bana. Örneğin ünlü Durutti kolordusunun milisleri, siper kazmak için cepheye kürek götürmeyi reddetmişlerdi. Hem Katalanyalı, hem de anarşist olmanın verdiği iki katlı bir gururla:

— Biz çarpışmak ve ölmek için gidiyoruz, çalışmak için değil! – demişlerdi.

Franco'cu asîlerin, Badajoz'dan Toledao'ya, Talavera'dan Madrid'e kadar birbiri ardından kazandıkları zaferler herkesi şaşırtmıştı. Ama işin içyüzünü biraz bilenler tam tersine şaşıyorlardı bunun nasıl olup da Cumhuriyetin, kendi ordusunun saldırısına uğradıktan sonra, hâlâ daha ayakta kalabildiğine...

Bana gelince, o gün geri dönerken, yolda neden generalin güneşin yakıcılığına ve yüzünden akan terlere

rağmen sırtındaki kalın asker kaputunu çıkarmadığını düşündüm durdum. Nedenini otelde bulabildim. Generalin kaputuyle şapkası, beyaz eldivenleri vardı, ama henüz üniforması yoktu.

25 ocakta güney cephesinden çok kötü haberler geldi. İsyancılar –stratejik iki kilit nokta olan– Marbella ile Granada Alhama'sını hemen hemen hiç bir direnişle karşılaşmadan almışlardı. Malaga'nın kaderini de bundan sonraki günler tayin edecekti.

Kolay değildi Malaga'ya gitmek. Demiryolu kesilmişti. Bütün motorlu araçlara ordu el koymuştu. Benzin kısıtlıydı. İki gazeteci daha, kaç günden beri Malaga'ya gidebilmek için bir fırsat kolluyorlardı. Nihayet bu fırsat 26 ocakta çıktı. İspanya Dışişleri Bakanlığı basın bürosu emrimize şöförüyle bir araba, üç yüz kilometrelik de benzin belgesi verdi. Malaga'ya kadar aşağı yukarı yedi yüz kilometre vardı. Ancak güneye doğru, başkentin sıkı kontrollerinden uzaklaştıkça, daha kolay benzin bulunacağı söyleniyordu

Dört kişiydik; İskandinav gazetelerinde çalişan Bayan G. G..., Polonyalı gazeteci W..., şöför ve ben.

II

Geceyi Alikanta'da geçirdik ve 27 ocak cuma akşamı Almeria'ya geldik.

Bir keyifsizlik vardı üstümde. Oturup makale yazmayı canım çekmediği için, makinede kâğıtlara birtakım notlar yazıyordum. Çocukluğumdan beri tutmayı bıraktığım bir çeşit günceydi bunlar; Malaga'nın son günlerini gösteren bir çeşit anılar...

Cançekişen bir kentle, orada yaşamış ve orada ölmüş insanların olağanüstü kaderlerini yansıtan bu raporu, hiç bir şeyi değiştirmeden yayınlıyorum burada.

Almeria, 28 Ocak, perşembe.

Dün Mürsi'de gördüğüm Enternasyonal Birlikten B. M., o mûtat hantallığı içinde bana, İtalyan zırhlı birliklerinin Prado cephesine saldırısı sırasında, X.. bölüğüne bağlı yirmi dört Alman'ın, çekilme emrini zamanında alamadıkları için siperlerinde nasıl boğazlandıklarını anlattı. Bu sabah uyanır uyanmaz aklıma ilk gelen şey bu oldu. Bu zavallıların bazılarını tanı-

mıştım Paris'te. Hangi yöne bakılsa boşu boşuna uzayan mezarlar, bürokrasi ve yetersizlik...

Saat 10. — G.G.ile Almeria'daki İngiliz konsolosunu ziyaret. Bizi oturtmadı; nezaketsizliğinden değil de herhalde İspanyol usulü ayaküstü gevezelik etmeye alışmış olduğundan. Malaga limanında daha hâlâ İngiliz savaş gemilerinin bulunup bulunmadığını öğrenmek istiyorduk. Şehirden çıkma olanağı kalmazsa, canımızı denizden kurtarıp kurtaramayacağımızı anlamaya çalışıyorduk. Bildiği kadarıyle daha hâlâ limanda bir çift zırhlı duruyordu. Ama İngiliz konsolosu da dahil, bütün yabancı konsoloslar çoktan ayrılmışlardı Malaga'dan. Kargaşalığın korkunç olacağını düşünüyordu. «Malaga proletaryası –'Proletarya' sözcüğünü kullanıyordu– kendisini son kişisine kadar savunacak.» diyordu.

Kibar ve efendi bir insandı konsolos. Bu İngiliz konsolosları, İspanya'nın kaybolmuş köşelerinde, tıpkı su baskınlarındaki tahta parçaları gibi, kuru ve sağlam, her şeyin üstünde yüzüyorlardı.

Öğle üstü yeniden yola koyulduk. Yol gitgide bozuluyor, birçok yerlerde Sierra'dan inen, yağmur mevsimiyle iyice kabarmış sellerin içinden geçiyordu. İnsanla cephane yüklü kamyonların buralardan nasıl geçeceklerini soruyorduk kendimize. Ama zaten onlar geçmiyorlardı. Malaga'yı hükümet kuvvetlerinin elindeki kesime bağlayan bu tek yol, sonuncu yol baştan aşağı ıssızdı. Şehir şimdiden bırakılıp vazgeçilmişe benziyordu. Bir tek taşıt aracına rastlamadık. Şehirden kaçan herhangi bir kafileyle de keza karşılaş-

madık. Boş ve ıslak bir çölden geçiyormuşuz gibi geliyordu bize. Bu tür bir dalgaya düşüyorduk.

Öğleden sonra saat 3. — Motril. Melankolik balıkçı köyü. Genel karargâhın nerde olduğunu kimse bilmiyor. Nihayet okulda bulduk onu. Komutanın nerde olduğunu öğrenmek için yeniden sorgu sual... Onu da keşfedinceye kadar bir saat geçti. Uykusuzluktan yorgun gözleri ve beş günlük sakalıyle genç bir adam, Sosyalist Partisi'nin Prieto kanadına bağlı bir üye, eski bir postacı...

Kendisine bu yolun neden bu kadar ıssız olduğunu ve hiç mi bir kamyonun geçmediğini soruyoruz. Omuzunu silkiyor:

— Üç gün önce Güney cephesi için cephane yüklü yirmi kamyon Almeria'ya gelmişti – diyor –. Almeria'daki bölge taşıt bürosu bunları teslim alacak ve Malaga'ya kendi araçlarıyle gönderecekti. Valencia'dan gelen kamyonlar da hemen geri döneceklerdi, böyle emir almışlardı. Ancak Almeria'daki taşıt bürosu kabul etmedi bunu. Yiyecekleri dağıtmak için kendi kamyonlarına ihtiyacı olduğunu söyledi. Onun için de cephaneleri cepheye kadar Valencia'dan gelen kamyonların götürmesini istedi. Adamakıllı bir kavga çıktı ve sonunda yirmi kamyon, yüklerini Almeria'da herhangi bir yere boşalttıktan sonra gerisin geri Valencia'ya döndüler. Ve Malaga da bu yüzden cephanesiz kaldı. İsyancılar istedikleri zaman alabilirler şehri. Belki de siz oraya vardığınız zaman her şey çoktan olup bitmiş olacak.

G. G., bunların hepsini ciddî ciddî not etti. Arka-

sından da hemen yırttı notlarını. Ordu haberleşmesinde telgraf yoktu.

Komutan:

— Zaten – diye devam etti –, daha uzağa gidemezsiniz. Motril'in arkasındaki büyük köprü yıkıldı, yolu da su kapladı. Yağmurların sonunu beklemek gerekecek.

— Yani anlaşılan Malaga'nın dünya ile her türlü ilişiği kesildi.

— Yağmur yağdığı sürece öyle.

— E peki ne kadar zamandan beri yağıyor yağmur?

Komutan parmaklarıyle hesapladı:

— Bugün arka arkaya dördüncü gün. Ancak bir hafta önce de yine on gün yağmıştı.

— Peki köprü ne zamandan beri yıkık?

— Dört beş aydan beri.

— Allah Allah, peki neden onarılmıyor?

Yeniden bir omuz silkiş:

— Valencia'dan ne malzeme, ne uzman sağlayabiliyoruz.

Bu adamın böylesine vurdumduymaz olması beni çileden çıkardı. Kendisine Malaga'nın kaderinin bu köprüye bağlı olduğunu anlattım – zaten o da biliyordu bunu–, ve bu kayıtsızlığın kasıtlı bir cinayet sayılacağını söyledim.

Uykusuzluktan yanan gözlerle bize baktı:

— Siz yabancılar hep böyle sabırsız mısınızdır? – dedi –. Malaga'yı kaybetmemiz belki mümkündür. Hattâ belki Madrid'i ve Katolanya'nın yarısını da

kaybettik diyelim. Ancak sonunda her şeye rağmen yine biz kazanacağız.

İspanyolların –her iki taraf için de söylüyorum– savaş anlayışı tamamen kadere rıza felsefesine, şark fatalizmine dayanıyordu. Çatışmanın hem bu kadar başıboş ve hem böylesine gaddarca olması belki de biraz bundandı. Öteki savaşlar, bir seri çarpışmalardan meydana gelir; bu ise bir facialar tefrikası...

Üstelik Motril dün iki Kaproni uçağı tarafından bombardıman edildi. Amaçları şehrin kendisi değil, körfezdeki küçük balıkçı kolonisiydi. Sonuç: Bir kadın, iki çocuk ve bir keçi öldü. Bu iki uçak, iki saat sonra tekrar aynı yere gelerek yeniden bir bomba attılar. İhtimal her iki pilotun da canı sportif bir eğlence istemişti. Belki de bir iddiaya tutuşmuşlardı. Sonuç: Yeniden iki keçi öldü. Kadın, çocuk ve keçiler bu sabah büyük bir törenle gömüldüler.

Köprünün yıkık olmasına rağmen saat dört buçukta tekrar hareket ettik. Aşağı yukarı on kilometrelik yolu su birikintisinin içinden gidiyoruz. Birikinti yavaş yavaş bir sel yatağına dönüşüyor. Su dingillere kadar çıkıyor. Yoldan kamyonların geçmesi tabiî ki imkânsız.

Malaga'dan önce son durak: Almunecar. Bir İsviçre oteli var burada. Bir süre önce denize karşı terası ve bütün donatımı ile pek ünlüymüş. Kont Revantlow bize burayı pek överek salık vermişti. Dalgın ve göbekli bir Zürihli olan sahibi, İsviçre Almancasıyle selâmladı bizi:

— Altı aydan beri ilk müşterilerim sizsiniz. Her

şey eskisi kadar düzenli değilse özür dilerim. Her halde biliyorsunuz İspanya'da savaş olduğunu.

Kendisini yatıştırdık. Savaş olduğunu biliyorduk. Terasta iki saat bekledikten sonra mucize sayılacak enfes bir öğle yemeği yiyip, oradan da ayrıldık.

Gün batarken Malaga'ya geliyoruz.

İlk izlenim: Deprem geçirmiş bir şehir. Ortalık alacakaranlık. Caddeler tamamen yıkılmış. Üstünde yıkılmadık evler bulunanlar da ıssız ve yıkıntılarla kaplı. Her yerde bir ölüm sessizliği. Ve havada Madrid'ten beri artık hepimizin tanıdığı o özel koku, dumanla karışık kireç tozu kokusu. Ve aynı zamanda –bilmem bize mi öyle geliyor– o iğrenç yanmış et kokusu...

Farlarımızdan fışkıran ışık titreyerek, yanmış, yıkılmış evlerle harabelerin ve yine harabelerin üstünde dolaşıyor.

Madrid'in ekimdeki büyük bombardımandan sonraki durumu bu can çekişen şehre kıyasla cennet. Beterin beteri varmış.

Regina otelinin yemek salonunda yorgunluktan bitkin, ama yine de alabildiğine samimî milisler, oturmuşlar, mermer döşemelerin üstüne tükürüyorlar ve Malaga'da bulunabilen tek şeyi; çiroz yiyorlar. Müşteri olarak yalnız biz varız. Garson daha bugün öğleden sonra komşu binaya beş yüz kiloluk bir bombanın düştüğünü anlatıyor. Sadece bu binada elli iki ölü varmış.

Öteki garsonlar bir masanın başına oturmuşlar, çiroz yiyerek bombardımanı konuşuyor ve o sırada

ne yaptıklarını anlatıyorlar. Jezü pencereden dışarıya baktığı halde, Fernando bir masanın altına nasıl çömelmiş; aşçı kadın Dolores bayılmadan önce nasıl elli yedi defa haç çıkarmış.

G. G. ile ben, şehirde bir küçük gezinti daha yapmak istiyoruz. Ama sokakların karanlığı öylesine ürpertici ki, çabucak dönüyoruz. Kapıcı bize kapıyı açarken yıldızlı, aydınlık göğe bakıyor:

— Bir uçak akını için tanı havası! – diyor.

Dünkü bombardımanda kızı, iki bacağını kaybetmiş. Nişanlısının, kızını bacaksız olarak alıp almayacağını düşünüyor.

29 Ocak, cuma.

Kahvaltıda ekmek yok; sadece bir kahve ve hepsi bu kadar. Şehirde cephane kadar yiyecek de mevcut değil. Motril'deki köprünün yıkılmasının ne anlama geldiği daha iyi anlaşılıyor buradan. Şehir iki yüz bin nüfusuyle kırılıyor açlıktan.

Sabah resmî daireleri, basın servisini, hükümet konağını, genel karargâhı ziyaretle geçti. Her yerde iyi niyet, ama çıldırtıcı bir organizasyon eksikliği ve beceriksizlik...

Telgraf göndermek imkânsız. Yabancı basın temsilcileri için sansür bürosu yok. Nihayet uzun uzun çene patlattıktan sonra, biraz Fransızca bilen genç bir subayın sansürcülük etmesini sağlayabildik.

Öğle yemeğinden sonra limanı gezdim. Limanın

yanında İngiliz konsolosluğu yükseliyor. Cephesinde pek belirgin bir delik var. Niyeti olmadığı halde bir milliyetçi obüsü girmiş olacak. Şükür ki, obüs patlamamış. Ancak konsolos, bu kadarını yeter gördüğü için Cebelitarık'a gitmiş. Kimsenin bir şey demeye gerçekten hakkı yok artık buna. İngiliz savaş gemisi de keza ayrılmış limandan. Avrupa, Malaga'nın kaderiyle ilgisini tümden kesmişe benziyor.

Birkaç kadınla birkaç erkek, başlarını göğe kaldırmışlar, koşarak limandan yukarı çıkıyorlar. O sırada çanlar çalmaya başladı, alarm veriliyor. Bunun için canavar düdükleri bile yok. Herkes sessiz sadasız birbirine çarparak koşuşuyor. Panik, Madrid'tekinden çok daha beter. Şehir hem çok daha küçük, hem deniz kıyısında olduğu için, uçaklara çok daha açık bir hedef. Ve halkta gözle görülür bir yılgınlık. Neyse ki alarm yanlış verilmişti.

Dönerken ihtiyar bir araba beygirine, cebimdeki ekmek kabuklarını verdim. Arabacı geldi, kabukları elimden kaparak dişlemeye başladı.

Arkasından Malaga valisi komutan Villalba ile görüşme. Durumun oldukça kötü olduğunu açıkça kabul ediyor. Ama on gün önce kendisi buraya tayin edilip geldiği zaman daha da betermiş.

— İlk önce cephenin en önemli bölümünü Marbella ile Cebelitarık arasındaki kıyı yolunu denetledim – dedi –. Ne siper, ne herhangi bir tahkimat gördüm. Hepsi hepsi, düşman öncü kuvvetlerine üç kilometre uzaklıktaki bir kilometre taşının üstüne oturmuş, sigara tüttüren iki milise rastladım. «Cephe» bun-

dan ibaretti. «Sizinkiler nerde?» diye sordum. «Şurada, geride, köydeler» diye cevap verdiler. «Şayet faşistler ilerlemeye karar verirlerse, biz buradan geldiklerini görüp hemen haber vereceğiz arkadaşlara. Onların dışarda yağmur altında durmalarına ne ihtiyaç var.»

Bir kâbus bu şehir. Hem tarihsel maddeciliğe, hem de karamsar falcılıklara inanılamayacağına kendimi ikna etmeye çalışarak, gayet kötü önsezilerle yatıyorum.

30 Ocak, cumartesi.

Villalba'nın dün sözünü ettiği Marbella cephesini geziyoruz. Kıyı yolunu izleyerek Torremolinos ile Fuengirola'yı bir tek nöbetçiye rastlamadan geçtik. Nihayet aşağı yukarı elli kilometrenin sonunda, kaldırım taşlarından yapılmış bir barikatla karşılaştık. Cephe buydu işte. Barikadın sağında bir siper kazılmaya başlanmış. Çevresinde, kürekleri dizlerinin üstünde milisler oturuyor. G. G. hemen fotoğraf makinesini çıkardı.

Komutan:

— Arkadaşlar çalışın. Resminizi çekiyorlar! – diye bağırıyor.

Bize de cephenin hoşumuza gidip gitmediğini sordu. Kendisine zırhlı birlikler geldiği zaman ne yapmak niyetinde olduğunu soruyorum. Omuzlarını silkti:

— Adamlarımı Sierra dağlarına çekeceğim.

31 Ocak, pazar.

Komutan Alfredo, cephenin Antekera önündeki bölümüne götürmek için bizi gelip saat on birde alacaktı. Boşuna bekledik kendisini. Öğleden sonra bir milis teğmeni gelerek Alfredo'nun hastalandığını, bizi cepheye götürmekle kendisinin görevlendirildiğini söyledi. Saat dörde doğru hareket ettik. İzlediğimiz kestirme yolu, şaşırıp isyancıların eline düşmemek kaygısıyle geçtiğimiz yerleri haritadan kontrol ediyorum. İspanyol cephelerindeki stratejik kargaşalık ile tutarsızlık gözönünde tutulursa, pekâlâ olağan sayılacak bir şey bu... Nitekim bazı gazetecilerin ve hattâ her iki taraftan birçok subayın başına geldi bu kaza.

Yirmi dakika sonra yolda yanıldığımız açıkça çıktı ortaya. Köylerin adları haritadakilere uymuyordu. Teğmeni hatasından ötürü uyardım. Her zaman, herşeyi bilir geçinmek isteyen biz yabancılara gülümsüyordu. Burada da keza bütün yol boyunca cephe yakınlarında olduğumuzu gösteren ne bir keşif kolu, ne bir nöbetçi var. Nihayet yolu takip eden iki milise rastladık. Yanlış yolu tuttuğumuz iyice anlaşıldı. Bu yol bizim gitmek istediğimiz Antekara'ya değil, Alfernat'a gidiyormuş. Bulunduğumuz yerden yedi sekiz kilometre ötedeki ilk köyün adı Kolmenar'mış. Kolmenar'ın kime ait olduğunu soruyoruz. Milislerden biri:

— Bize! – diyor.

Öteki:

— Faşistlere! – diyor.

Teğmen deli oldu. İşin içinden çıkmak için Kolmenar'a doğruluyoruz. Köyün dönemecine gelince, yağmurdan buğulanmış camlardan dışarıya bakmaya çalıştık. Mağrıplıların yeşil sarıklarıyle mi, yoksa milislerin kara kasketleriyle mi karşılaşacağız, bilmiyoruz.

Ne birincisi, ne ikincisi. Bütün Kolmenar'da bir tek asker yok. Cephe buradan yirmi beş kilometre daha ötede, kuzeydeymiş.

Teğmen, Antekara'ya gitmek için haritada olmayan kestirme bir yola sapmak istiyor. Akşam da olmak üzere. Buna karşı çıkıyor ve dosdoğru devam etmeye karar veriyoruz. Reddediyoruz kestirmeden gitmeyi. Yarım saatin sonunda, Alfernat yakınındaki cepheye geldik. Bu bölüm, dün gördüğümüze kıyasla daha güven vericiye benziyor. Yolun her iki tarafında betondan tabyalar var.

Ama yolun kendisi öyle apaçık, dört kilometre ötede bulunan isyancı kıtalarına kadar dümdüz uzanıyor.

Bu kesimin binbaşısına yolu neden bozmadığını sordum. Sorumu önemsemeyen bir tavırla bunun yapılamayacağını söylüyor; herhangi bir saldırı için yola ihtiyaç varmış. Kenardaki tabyalar düşman piyadesinin önünü tutmaya yetermiş.

— Peki ya zırhlı kuvvetleri varsa?

Binbaşı omuzlarını silkiyor:

— Zırhlı birliklere karşı yapılabilecek bir şey yoktur.

— Buna rağmen ne yapacaksınız şayet gelirlerse?

— Sierra dağlarına gideceğiz.

(Not. 1937 sonbaharı, Londra. – Beş gün sonra İtalyan tankları, hiç bir endişe duymadan bu yoldan geçerek Malaga'ya kadar gelmişlerdi.)

1 Şubat, pazartesi.

Dün gitmek istediğimiz Antekera cephesini nihayet bu gün gördük. Bu cephe, gördüklerim içinde en şairane ve en havsalaya sığmaz olanı..

Madrid çevresindeki kesim hariç, hemen hemen bütün İspanya'da olduğu gibi burada da, «Cephe» kavramı, «yol» kavramıyle karışmış. Malaga - Antekara - Kordu yolu, tam Antekara'ya varmadan biraz önce dağlık yüksek bir boğazın içinden geçiyor. Dağın adı Sierra el Torcal. Sierra Nevada dağlarının batıdaki bir kolu. Boğaz bin metre yükseklikte. Onun da üstünde bulutlara doğru bin beş yüz metrelik bir zirve yükseliyor. Buna şeytan kulesi diyorlar. Şeytan kulesinin tepesine binbaşı Pizarro oturmuş, faşistlerin gelip gelmediğini görmek için yolu kolluyor. Yanında bir telefon, bir de demirden bir tel var. Faşistler gelirken, Pizarro aşağıdaki birliğe telefon edecek; ama tam bu en önemli kritik anda telefonun çalışmayacağına inandığı için, bir de sekiz yüz metre uzunluğundaki bu demir teli çektirmiş. Tel zirveden ta aşağıdaki komuta mevkiine kadar iniyor. Teli yukardan çekince aşağıda bir çıngırak çalıyor. Bazen bir kuşun konduğu oluyor tele, haydi aşağısı hemen alarma geçiyor.

Altı aydan beri durum böyle. İç savaşın başladığından bu yana, Pizarro'nun ayakları dibinde, bazen isyancıların tarafından hükümet kuvvetlerinin tarafına, bazen de hükümet kuvvetlerinin tarafından isyancıların tarafına rüzgârların keyfine göre akıp giden bulutlar hariç, bu şairane bölgede hiç bir hareket olmamış.

Pizarro'nun kocaman bir sakalı var. Güney Amerika'yı keşfeden kişinin tohumundan geldiğini iddia ediyor. Altı ay önce ilk defa buraya tayin edildiği zaman, adamlarının ne örtüleri, ne fişekleri varmış. Sierra'da geceler soğuk oluyor. Ayaklarının dibinde ise örtünün de fişeğin de sebilullah olduğu düşman elindeki Antekera şehri uzanıyor. Binbaşı Pizarro, damarlarında atalarının kanının dolaştığını hissetmeye başlamış ve fırtınalı bir gecede adamlarıyle beraber Antekera'ya inerek antrepoları basıp örtü ve mermi almışlar. Az zaman sonra bakmışlar ki sigaraları bitiyor. Pizarro yeni bir baskın düzenlemiş Antekera'ya. Bu sefer de sigaraları yüklenip gelmişler. Derken ilkbahar gelmiş. Köylülerin tohumluk buğdayı yokmuş. Muhtar alây-ı valâ ile şeytan kulesine çıkıp Pizarro'yu Antekera'ya bir baskın daha yaparak buğday getirmeye razı etmiş. Pizarro bir baskın daha yapmış Antekera'ya ve getirmiş buğdayları.

İç savaşın bu kuytu köşesinde gazeteciler ilk defa boy gösteriyorlardı, hem de üstelik yabancı gazeteciler. Bu şatafatlı şekilde ağırlanmamıza yol açtı. Aşağıdaki askerî mevkie girdik önce. Sofraya oturduğumuz zaman da biri o meşhur çıngırağı çaldı. Yandaki tepeden hoş geldiniz anlamına bir salvo ateşi koptu.

Pizarro, ışıklı bir sevinçle bütün servetlerini gösterdi: Bir mitralyöz. (Her birimizin fişek kuşağını bir parça çekmemiz gerekti). Atlar. (İçlerinden ikisi yemek yediğimiz yere getirildi ve hayvanlar et yemeğini koklamaya koyuldular.) Bir kasa el bombası. (Nezaketen birkaç tanesini atmamızı teklif ettiler, biz de teşekkür ederek kabul etmedik). Özellikle G. G.'ye itibar ediyorlardı. Çünkü bir defa kadındı. Sonra külot pantalon giymişti. Sonra da fotoğraf makinesi vardı. Hattâ ona bir de oğlak armağan ettiler. Şu satırları yazarken yazı makinemin yanında oturuyor, sert badişleriyle masaya vurarak, ağlaya ağlaya annesini çağırıyor. Bilmiyor ki bir semboldür kendisi... Üstüne Mağrıplıların saldırttığı bu halkın sonsuz nezaket ve inceliğinin sembolü.

Tabiî Pizarro'ya da –bu bir sabit fikir– tanklar gelirse ne yapmayı düşündüğünü sordum.

— Hele gelsinler – dedi –, bu şeytan icatlarını ellerimizle yok edeceğiz.

2 Şubat, salı.

Sabah makalelerin yazılışı. Öğleden sonra Sir Peter Chalmers-Mitchell'i ziyaret.* Evi tertipli; yarı

* Sir Peter Chalmers-Mitchell eskiden biolojistti. Zooloji üstüne cilt cilt halk kitapları ile bir yığın bilimsel eser yayınlamıştı. İngiliz Zooloji derneği sekreterliğinde bulunmuş, sonra da kendisini gazeteciliğe vermiş *Times*'de çalışırken 1920'de Londra-Cap arasındaki ilk meşhur yarışa katılmıştı. 1932'-de otuz yıldan beri çalışmakta olduğu bir projeyi gerçekleştirdi: Avrupa'nın en modern hayvanat bahçesi olan Whipsnade hayvanat bahçesini kurdu. Bir yıl sonra Malaga'ya yerleşti, anılarını yayınladı; İspanyol yazarlarını İngilizceye çevirdi. Özellikle Ramon Sender, İngiltere'deki ününü Chalmers Mitchell'in harika çevirisine borçludur. Sir Peter'e Malaga'da rastladığım zaman kendisi yetmiş üç yaşındaydı.

İspanyol, yarı Viktorya stilinde. Hele o güzel bahçesi bir umacılar şehrinde tılsımlı bir düşe benziyor. Beylik deyimle hayatının akşamını da barış ve huzuru yudumlamak için gelmiş Malaga'ya. Onun gibi serüvene düşkün yaradılıştakilerin bir hayat akşamının en sessiz ve sakin nerede tadılabileceğini keşfetmek konusunda kendilerine özgü bir sezgileri var galiba. Büyük bir dostluk kuruldu aramızda. Durum daha da kritik bir hale gelirse, evine yerleşmeye davet etti beni. Ne olursa olsun burada kalmaya kararlıydı kendisi. Benim de kalacağıma dair belli belirsiz bir duygu vardı içimde. Bu şehirle kaderi garip ve acı bir çekim yaratıyordu insanın üstünde.

Sir Peter, anarşistleri tek aklı başında olan kişiler olarak gördüğünü anlatıyordu bana. Komünistlerle sosyalistler, gerici bürokratlardan başka bir şey değildiler ona göre. Bu şehrin bütün insanları gibi onun da açlık gözlerinden okunuyordu. Peksimet ve çirozla doyuruyordu karnını. Üstelik – aşçı kadın, oda hizmetçisi ve bahçıvandan başka – aşçı kadının teyzesi, oda hizmetçisinin kızı, bahçıvanın karısıyle kaynanası da onun sırtındaydılar. Bütün takım bahçıvanın evinde oturuyordu. Garajda ise ayrıca bulundukları yerlerden çıkarıldıkları için oraya gelip sığınmış yirmi kadar kadınla çocuk vardı. Sir Peter'e, Don Pedro diyorlardı. Ve Don Pedro bir bedevî kabilesinin ihtiyar şeyhi gibi onların arasında yaşıyordu.

Otele dönünce banyo salonunda bizim oğlağı aradım hemen. Adını Jozefin koymuştuk. Ve G. G.'nin de onayını aldıktan sonra şöförle Sir Peter'e gönder-

dim. Jozefin'in boynuna Platon'un *Şölen*'inden bir parçayı yazıp rulo halinde asmıştık. Yemek, aş v.s. anlamına gelen bütün sözcüklerin de altını kırmızı kalemle çizmiştik. Böylece keçiyi gönderdiğimiz sayın dosta, bizim Sembol Jozefin'i Whipsnade hayvanat bahçesine falan yollamaya kalkmayıp yemesini ima etmek istiyorduk.

Şu son günlerde gördüklerimi yeniden düşündükçe hiç bir umut olmadığını anlıyordum. Ama şaşırtıcı olan cephedeki bu mutlak sakinlikti. Malaga bile hiç değilse günde ortalama bir defa uçakla bombardıman ediliyordu. Ama cephede bir tek silâh bile patlamıyordu. İsyancıların son saldırısı iki yönde birden (hem Grenada'da, hem Cebelitarık'da) aynı zamanda başarıya ulaşmıştı; ondan beri hiç bir hareket yoktu. Gitgide bazı esrarlı nedenlerden ötürü –bu destanî savaşta esrarlı nedenler, akıl sır ermeyen bir başka türlü nedenlerdi– isyancıların Malaga üstüne saldırmaktan vazgeçtiklerine inanmaya başladım. Şehirde yiyecek ve cephane hiç yoktu. Buna rağmen bazı gizli kuvvetlerce korunuyormuşa benziyordu. 6 kasımdan sonra Madrid'te ceryan eden mucize burada da tekrarlanıyordu galiba. Madrid'te de Caballero'nun hükümeti kaçıp Valencia'ya sığınmak üzereydi. Franco elini kolunu sallayarak dilediği gibi girebilirdi başkente. Ama girmedi nedense. Üç gün sonra ise direnme hareketi kendisini toparladı ve Franco şansını yitirmiş oldu.

Şansını yitirmiş oldu, çünkü hükümet kuvvetleri-

ni çok daha güçlü zannetmişti. Ola ki, Queipo da aynı biçimde bizi daha güçlü zannediyordu.

Bir süre kararsızlıktan sonra *News Chronicle*'a telgrafı çektim:

«Sanırım isyancıların Malaga'ya saldırısı suya düştü.»

3 Şubat, çarşamba.

Queipo de Llano'nun saldırısı başladı.

Daha sabahleyin hiç bir şeyden kuşkulanmadan çalışıyordum; sivil valiyi ziyarete gittim, sonra şehirde dolaştım. En az yarısı yıkılmıştı; tam gerçek bir Pompei'ye benziyordu. Öteki yarısının durumu ise tabir caizse daha da acıklı idi. Mağazaların, büroların, bankaların çoğu kapanmıştı. Caddelerden geçenler tahmin edilemeyecek kadar perişan, sefil, aç ve dertliydiler. Otelde oturduğuma sevindim –halen Caleta Palas'ta oturuyorduk–. Burası bombardımanlara karşı nispeten daha iyi korunuyordu, daha çok havacıların uğradığı bir yerdi. Benim odanın üstündeki odada bir pilot oturuyordu; gözcüsü dün ölmüştü. Kendisini teselli etmek için gelip giden arkadaşlarının arasında, bütün gece ağladı.

Queipo de Llano'nun kuzey doğu bölgesinden saldırıya geçtiğini, kurmay başkanından bu akşam öğrendim. Komutanlıkta, yüzler pek düşünceliydi,

hareketli ve sinirli bir hava esiyordu. Facianın son perdesinin başladığını hissettim.

Ve enayi ben, daha dün Londra'ya o iyimser telgrafı göndermiştim.

4 Şubat, perşembe.

Dünkü saldırı hiç beklenmeyen bir bölgede Ardales-El Burgo'da başladı –ve daha da beklenilmeyeni– geri püskürtüldü. Sevilla yakınındaki Dos Hermanos'-dan gelen bir asker kaçağı, Antonio Pedro Jimenez ile görüştüm. Dos Hermanos'da halen İtalyan mühendisleri tarafından yeni bir mermi fabrikası kurulduğunu ve içinde de İtalyan işçilerinin çalıştığını söyledi.

— Her gece – dedi –, 20 ile 30 kamyonluk bir kafile Dos Hermanos'dan geçerek cepheye İtalyan piyadesi taşıyor.

Bugün öğleden sonra Sir Peter'i ziyaret ettim; Jozefin'i yemiş. Sigaralarıyle kibritleri bitmek üzereymiş; elinde ancak yirmi günlük bir stok kalmış. Onları da küçük paketlere bölmüş. Ancak daha bir hayli cin, İtalyan vermutu ve İspanya şarabı var ki, aç midelerimize içince kafalarımızı çabuk tutuyor.

İçkiden vaz geçilemiyor... Madrid'te şiddetli bombardıman sırasında, basın mensuplarının içtikleri konyak ile Xérès şarabı akla durgunluk verecek miktardaydı. Buna rağmen içimizden birinin sarhoş olduğunu görmedim. Dış baskıya, bir iç itişle karşı koymak gerek; böyle olunca insanın kafası aydınlık

kalıyor, ama gerçeğin dehşeti bilince gitgide daha yumuşayarak yansıyor... Ve korku kalmıyor...

Arkasından genel karargâha gittim; komutan Alfredo'ya yeni haberleri sordum.

— Durum kötü – dedi –, düşman bütün cephelerde aynı zamanda saldırıya geçti.

Kanısına göre şehrin daha ne kadar dayanabileceğini sordum. Üç gün umuyor. Telgraf çekmek imkânsız. Sansür hiç bir haberin verilmesine artık izin vermiyor.

5 Şubat, cuma.

Sabahın dokuzundan beri Canarias, Baleares, Almirante Cervera kuruvazörleri ile daha üç küçük milliyetçi gemi Malaga'nın doğusuyle batısından kıyıyı bombardıman ediyor... Cumhuriyetin savaş gemileri nerede? Görünürde yoklar. İsyancıların havada olduğu gibi denizdeki üstünlükleri de tartışma götürmüyor. Ne yiyecek, ne cephane var... Şehirde ilk panik izleri. Sivil vali L. A.'nın Valencia'ya kaçtığını öğreniyorum. Bizi Motril'e bağlayan son telgraf hattı da yıkılmış. Londra'ya Cebelitarık üzerinden telle bir mesaj göndermeyi denedim, varıp varmayacağını bilmiyorum.

Öğleden hemen sonra cepheden birbirine zıt haberler gelmeğe başladı. Saat beşte G. G. ile kıyıya kadar giderek olanı biteni bizzat görmeye karar veriyoruz... Biz Malaga'daki son gazetecileriz, buradaki bütün öteki meslekdaşlarınız gittiler...

Torremolinas'a kadar hiç bir kargaşalıkla karşılaşmadan geldik. Orada komutan yola kıyı boyundan devam etmememizi önerdi; Queipo de Llano'nun donanması bütün ağırlığı ile Fuengirola önlerinde duruyor ve bizim cepheyi paramparça ediyormuş. Savaş gemileri, yoldan geçen otomobillere de nişan alarak eğleniyormuş. Bu sabah üç sivil muhafızla bir çavuş otomobille geçerken bir gemiden atılan obüsle vurulmuşlar. Komutan tırnaklarının kirli ucunu göstererek, biraz da hayranlıkla:

— Şu kadarcık bir parçaları bile kalmadı! – dedi.

G. G.'yi Torremolinos'da bırakarak şöförle ben yola devam ettik. Fuengirola'yı geçtik; burada kıyı içeri doğru kıvrılarak bir körfez meydana getiriyor. Körfezde Baleares, Amiral Cervera ve daha üç küçük savaş gemisi kıyıdan en az sekiz yüz metre açıkta, güzel bir doğru çizerek, bir geçit resmindeymiş gibi ateş ediyorlar. Burada onlara cevap verecek bir batarya bile yok. Sadece kıyıda bir mitralyöz, iktidarsız öfkesini havlıyor.

Arabayı bir çalılığın arkasına bırakarak yaya devam ediyoruz. İlerdeki köyün arkasında tıka basa yiyecek ve cephaneyle dolu bir kamyon kafilesi durmuş. Şöförler çok tehlikeli olduğunu öne sürerek daha öteye gitmeyi istemiyorlar. Cephe, yani geçen hafta gördüğümüz o acıklı barikat, yirmi dört saatten beri yiyeceksiz. Böyle bir sefaleti yenmek için Queipo'nun beş savaş gemisi göndermesi, gülünç... Herhalde burada da kuvvetli bir savunma var sanmışlar.

Yol deniz boyunca devam edip gidiyor. Kara

tarafında, arkasında bir milis birliğinin gizlendiği küçük bir orman var. Bunlar asilerin, cephe gerisine yapacakları herhangi bir çıkartmaya karşı koymak için gönderilmişler.

Bize kendimizi korumamızı bağırdılar... Gemilerden dürbünle bize bakıyorlar ve kıyıda bir başın kımıldadığını görünce hemen bir mermi atıyorlar. Gemiler tam karşımızda, ancak sekiz yüz metreden nişan almak zorundalar...

Hani tıpkı filimlerde olduğu gibi... Topların dosdoğru içine bakıyormuşsun gibi geliyor insana... İlk önce bir alev görülüyor, sonra duman, arkasından topun sesi, derken merminin ıslığı ve nihayet gürleyip patlayışı.

Tam bir gösteri atışı...

On dakika kadar sonra, filo kıyı boyunca Malaga doğrultusunda yavaş yavaş harekete geçti. Ateş yaklaşıyordu; beş yüz, iki yüz, yüz metre.. Tahtakuruları gibi iyice yapışarak boylu boyumuzca yere uzandık. Gemilerden sanki bizi işiteceklermiş gibi fısıldaşmağa bile cesaret edemiyorduk. Sonuncu obüs bizi toprakla örttü. Arkasından ateş öteye doğru kaydı, filo uzaklaştı...

Herşey çok sakin «Cephede». Çünkü artık mevcut değil. Mantıken asi piyadesinin ilerlemesi lâzım. Ama hava kararmaya başladı. İspanyollar ise gece ilerlemesini sevmiyorlar. Hiç kuşkusuz yarın sabahtan önce gelmeyecekler.

Komutan Alfredo'yu otelde akşam yemeğine davet etmiştim; gelmeyeceğini düşünüyordum; ama

tam saat sekizde son haberle birlikte geldi.. Alfernat düşmüş; Ventas de Zefareya düşmüş. İşte son.

G. G. yarın gideceğini haber verdi. Demek Mohikanların sonuncusu ben olacağım.*

6 Şubat, cumartesi.

Sabahleyin iki yahut üç hava bombardımanı.. Durmadan verilen yanlış alarmlar sayılarını öylesine karıştırıyorlar ki, hesabını tam yapmak imkânsızlaşıyor... Keza ölüleri de saymak mümkün değil... Genellikle dört, beş, yahut altı ölü... Yakıp yıkmaktan çok panik yaratmak için üstatlar kalibresi küçük kurşunlarla hücum ediyorlar. Zaten kendilerini çoktan şehrin hakimi saymaya başladılar...

Perşembeden beri Londra'dan haber yok; bu, son telgraflarımın ellerine varmadığını gösteriyor. Hükümet binasına uğradım, Malaga'nın telsiziyle, İtalyan birliklerinin şehre girmeye hazırlandıklarını anlatmak için, bütün dünyaya bir S. O. S. işareti çekmek istedim.

Ama hükümette kimsenin aklı başında değildi. Genel Karargâha gittim. Villalba görünürlerde yok. Propaganda anlamındaki iyimser yorumların dışında askerî havadislerin verilmesini basına –basın sadece bendim– yasak eden emirler bırakmış. Askerler her zaman, uğradıkları bozgunları bildirilerinde zafer

* Mohikanlar, bir kızıl derili kabilesidir. Bir Amerikan yazarının da *Mohikanların Sonuncusu* diye bir romanı vardır. (Çev.)

olarak göstermekle zaferin kendiliğinden gerçekleşivereceğini ve ölülerini dirilteceklerini sanırlar. Afrika vahşîlerinin, büyücülerinin afsunlarına inanmaları gibi, yalanın mucize yaratacağına inanırlar.

Bu sırada G. G. harekete hazırlanıyordu; bir memur arabasıyle onu Valencia'ya götürüyor, Valencia'dan Londra'daki *News Chronicle*'ın yazı işlerine telefon etmesi için, bir kâğıt parçasının üstüne iki satır karalayacak kadar zamanı ancak buldum. «Malaga hapı yuttu; K. (Koestler) orada kalıyor: Hepimizi bekleyen katliamı az çok önleyebilmesi için Sir Peter Chalmers-Mitchell'e kabil olduğu kadar acele olarak (Fevkalâde muvakkat konsolos) ünvanının verdirilmesine çalışın».

Öğleden sonra, Malaga'dan genel bir göç başladı... Valencia yolu, umutsuz bir perişanlık içinde haykıran, kavga eden yayaların, çeçen arabalarının, katırların, kamyonların akıp gittiği bir nehre döndü.

Bu nehir hepsini, sivilleri, kaçak askerleri, kaçak subayları, valiyi, genel kurmayın bir kısmını kendisiyle beraber almış götürüyor. Ve emip bitiriyor Malaga'nın bütün maneviyatını, imanını, damarlarındaki direnç gücünü... Çekiminin etkisine dayanabilen hiç bir şey yok. Yol, batıya doğru tek yönlü olmuş. Başkentten ne cephane, ne yiyecek, ne durumu örgütleyecek biri, hiç bir şey gelmiyordu... Oysa henüz iş işten geçmiş değildi. Doğuya doğru ilk tepenin arkasında, kaybolup gittikten sonra kimse bilmiyordu ne olacağını bu nehrin. Malaga'da kötü haberler dolaşıyor: Asiler, şehrin 20 kilometre doğusundaki ilk

kasaba olan Velez'i işgal etmişler. Doğruysa kaçanlar ölüme gidiyorlardı. Bir başka söylentiye göre de, yol henüz açıktı ama kaçanları mitralyözle tarayıp duran uçaklarla, savaş gemilerinin ateşi altındaydı. Bütün gidenler yok olacaktı.*

Ama hiç bir şey bu nehrin akışını durduramıyordu; ve o, ölüm korkusu denilen kaynaktan beslenerek akıyor, akıyordu.

Saat dörtte gidip Velez'de olup bitenleri görmeye karar verdim. Şöförüm, eski bir milis olduğu halde korktu; bir daha buraya geri dönmeden, Velez'den doğrudan doğruya Valencia'ya gitmek için beni kandırmağa çalışıyor. Kendisini yatıştırmak için, «Bunu Velez'e gelince düşünürüz!» dedim... Arabaya binerken bütün eşyamızın çoktan yüklenmiş olduğu ilişti gözlerime. İlk dört yol ağzına kadar biz de kendimizi akın akın kaçanların seli içine bıraktık. Dört yol ağzında kıyıyı izleyerek kuzeye giden yola saptık. Velez kasabası birkaç kilometre daha içerdeydi. Yol henüz serbestti. Ve başladık Velez'e doğru gitmeye.

Velez'de tam bir kaos hüküm sürüyor. Bozulan ordunun milisleri, burasını istilâ etmişler; kaldırımların üstünde, kapı kemerlerinin altında, kahvelerin mermer

* Sonradan öğrendim ki gidenler yolda büyük kayıplara uğramış, galiplerin uçakları yere kırk metre kalıncaya kadar alçalıp, kaçanları mitralyöz ateşine tutmuşlar.

Kadınların bir kısmı, başlarının üstünde kendilerini boyuna izleyen ve ölüm yağdıran uçakların altında yürümekten şuurlarını kaybetmişler. İçlerinde, kucaklarında çocuklarını taşıyanlar da dahil, on tanesi kendisini denize atmış. Bu olaylar 8 şubat pazartesi ile 9 şubat salı günleri arasında olup bitti. Yukardaki notlar ise onlardan önceki cumartesi tarihlidir.

masaları altında uyuyorlar. Askere benzer hiç bir tarafları yok: Titreyen birtakım yaratıklara sarılmış kirli elbiseli yığınlardan ibaret hepsi... Uyumadıkları zaman caddelerin köşelerinde toplanıyor, sigara sarıyor ve içine çökmüş gözleriyle, şehrin kuzey kapısına doğru, galiplerin, katliamcıların gelip gelmediklerine bakıyorlar... Bu adamlar bitmişler. Tanklara karşı taşla savunmuşlar kendilerini... Hayvan avlar gibi avlamışlar bu adamları. Bunlar izlenilen birer av, tanklar da av köpeği olmuş... Beşte dördü yok edilmiş. Sağ yakalananlar bıçaklarına sarılmışlar; elleri bağlananlar, ısırmağa çalışmışlar dişleriyle...

Arabamız hemen bir grup anarşist milis tarafından sarıldı.

— El koyduk bu arabaya.

— Niçin?

— Gidip Ventaz köprüsünü atmak için.

— Ama çoktan atıldı o köprü.

— Kapa çeneni ve çık bu arabadan.

Bir hayli gürültü patırtıdan sonra grupun şefini benimle komutanlığa kadar gelmesi için ikna ettim. Komutanlık sizlere ömür. Yarı uykulu yarı uyanık sivil bir nöbetçi, avluda sinek avlıyor.

— Komutan nerede?

— Komutanla görüşmek istiyorsanız kendisinden yazılı olarak randevu almanız gerek.

— Deli misin yahu? Faşistler şehrin üç kilometre ötesinde...

— Haydi yahu alay etme. Cephe buraya on beş kilometre; ta dağların orada...

— Mitralyözleri işitmiyor musun be adam? Bunlar faşistler...

Sivil nöbetçi nihayet anladı ama garip bir şekilde hareket etti; başını iki elinin arasına alıp, bize gözlerini kırpıştıra kırpıştıra baktıktan sonra, koşarak kaçtı. Bunun üzerine, neden bilmem benimle gelen anarşist de peşine düştü ve arkasından kayboldu.

Civardaki sokaklara komutanın nerede olduğunu sorduk; kimse ne biliyor ne de bilmek istiyor. Nihayet bir kulübede bulduk onu. Yorgunluktan mahvolmuş bir adam bu; belli ki, en az iki gecedir uyumamış; dikkatle bir portakalı soyarak iki milisi sakin sakin dinliyor; milislerin her ikisi de, hızlı hızlı ellerini kollarını oynatarak birbirlerinin sözlerini kesiyorlar.

— Gazeteciyseniz; şöyle bir bakmanız yeter çevrenize; size bundan daha fazla söyleyecek hiç bir şeyim yok.

— Ventaz köprüsüne ne oldu?

— İki saat önce attık.

— Ötekiler portatif bir köprüyü ne kadarda kurabilirler?

— İki saatte.

— Peki sonra?

Komutan cevap vermiyor. Hep aynı itina ile bir portakalı daha soyuyor. Arkasından sordu:

— Malaga'ya dönecek misiniz?

Şöför:

— Hayır – dedi –, Valencia'ya gideceğiz.

Ben:

— Evet – dedim –, Malaga'ya döneceğiz.

İkimize de baktı, bir an sustuktan sonra:

— Madem Malaga'ya döneceksiniz, benim siyasî komiseri de götürün. Arabam yok. Belki bize biraz cephane bulabilir – dedi.

— Malaga da cephanesiz.

— Biliyorum. Olsun...

Kaçanların nehrini şöför, komiser ve ben bu sefer Malaga'ya doğru tersine çıkıyoruz. Şöför arabadaki sigaralarının çalındığından şikâyet ediyor. Komiser kendisine şimdilik başka bir sıkıntısının olup olmadığını sordu. O, yüzü sapsarı; inatla:

— Yok! – diye cevap verdi.

Bütün yol boyunca iyimser nutuklar çekti bize komiser:

— Velez düşmeyecek, Malaga düşmeyecek, kahraman milislerimiz bir adım gerilemeyecekler v.s...

Kendisi yirmi beş yaşında ve yedi yıldan beri de Sosyalist Gençliğin üyesi.. Durumu gayet iyi biliyor; benim bildiğimi de biliyor ve ben haber vermesem bile en geç yarın dünyanın öğreneceğini de biliyor. Ama kafasının mekanizması öyle alışmış ki propaganda yapmaya, gerçeği kabul etmek elinde değil...

Daha Malaga'ya henüz gelirken, komiser genel karargâhın önünden ayrıldı bizden. Şöför de artık burada daha fazla kalamayacağını resmen bildirdi. Aslında şöförü burada tutmaya ne hakkım, ne de yetkim vardı. Hiç olmazsa eşyamı Sir Peter'in evine kadar götürmesini rica ettim. Artık mahut kritik anlar gel-

mişe benziyor. 20 dakika sonra, yoldan akan nehir şöförle arabayı ve aynı zamanda buradan ayrılma şansımı da yutup götürdü...

Gün batıyor. Birdenbire kendimi çok yalnız hissettim, Genel Karargâhın peronu üstüne oturdum. Komutan Alfredo da geldi yanıma oturdu. Biraz sonra:

— Galiba bu son gecemiz – dedi –. Birkaç saate kadar yol kesilmiş olacak ve bizi burada kapana kısılmış fareler gibi boğazlayacaklar.

— Gelirlerse ne yapacaksın?

Tabancasına vurdu:

— Daha beş kurşunum var. Dördü faşistler için, sonuncusu da kendim için.

Bütün bunların hepsi sanki sinemaymış gibi geliyordu bana. Alfredo'dan, Ventaz'daki komutana, anarşistten şöföre kadar kendim de dahil hepimiz ölüm gerçeğinin bilincine tam olarak bir türlü varamadan sanki çocuksu bir dehşetin dramını oynuyorduk.

Artık iyice gece olmuştu... Karanlıkta topların sağır uğultusu ile, mitralyözlerin sesi korkunç olmaktan çok melankolik bir hava yaratıyordu.

Alfredo beni subayların karargâhına götürdü. Ceplerimi bayat ekmekle doldurdum ve iki şişe daha konyak aldım. Sonra da karanlık ve dilsiz şehrin içinden damında İngiliz bayrağı bulunan Sir Peter'in evinin bulunduğu tepeye doğruldum.

7 Şubat, pazar.

Saat dokuzda kahvaltıyla birlikte uçakların hücu-

mu.. Top ve mitralyöz gürültüleri hiç durmuyor. Biraz sonra yeni bir hava hücumu daha. Uçaklardan biri kırk metre yükseklikten nerdeyse bizim evin damını yalayarak korkunç gürültülerle geçiyor ve ateş ediyor.

Daha iyi görelim diye yandaki tepeye çıktık. Buradan bombardıman daha açık seçik işitiliyor; orda burda beyaz duman bulutları görülüyor ama durum hakkında bir kanıya varmak imkânsız.

Eve girerken, yanımızdaki villanın pencerelerinden kalın bir buhar yükseldiğini gördük. Çevresindeki büyük parkı ile bu villa dışarıya kaçmış zengin bir İspanyol'a ait. Şimdilik geçici hastane olarak kullanılıyor. Biraz sonra duman dağılmaya başladı. Bir bombanın değil, kazara çıkan bir yangının dumanıymış...

Öğle yemeğinden sonra –yemek kelimesi de bir hayli mübalağalı ya burada– şehre indim. Dün ikindiden beri şehrin çehresi adamakıllı değişmiş; artık tramvaylar işlemiyor. Bütün dükkânlar kapanmış, insanlar sokak başlarında toplanıyorlar. Ve her karşılaşılan yüzde aynı ezik ifade; umutsuzluk hepsinin üstünde kül renkli bir örümcek ağı gibi... Güneş parlıyor, gök alevli bir mavilik içinde; ölüm hiç bir zaman bir şehre bu kadar parlak kanatlarla yaklaşmamıştır. Caleta köprüsünden geçtiğim sırada, altı uçaklık bir asi filosu yaklaştı; öylesine çekinmeden aşağıdan uçuyorlar ki, pilotun bombalarının etkisini görmek için, uçaktan dışarı uzattığı başı görünüyor. Hemen köprünün altına sığındım; iki milis bir şişe rakının başına çömelmişler, biri enternasyonalı söylüyor; öteki yitik bakışları ve aptal bir gülücükle Franko'cuların

faşist marşını söylüyor.. Birden içime bir korkunun yayıldığını duydum.

Genel Karargâha geldim; burası âdeta bir berduş barınağı olmuş, yerlerde, masaların üstünde insanlıktan çıkmış yüzleriyle adamlar uyuyor. Villalba tarafından kabul edilmeyi beklerken –kafamda halka radyoyla o, S. O. S. işaretini vermek fikri vardı– kuvvetinin sonuna gelmiş bir assubay sallanarak içeri girdi. Motosikletle cepheden geliyordu. Bileği bir kurşunla delinmişti. Hemen Villalba'nın yanına alındı. Kimsenin engel olmasına zaman kalmadan ben de onunla beraber girdim içeri.

Villalba assubaya:

— Durum nasıl? – diye sordu.

— On beş tankla Colmenar yolundan iniyorlar.

— Şimdi neredeler?

— Bir saat önce buradan sekiz kilometre ötedeydiler.

— Herhangi bir karşı koyma falan?...

— Sıfır. Bizimkiler silâhlarını atıyor ve Sierra dağlarına kaçıyorlar.

— Mersi.

Çavuş bir masanın altına uzandı ve hemen uyudu. Villalba kurmay heyetinden birkaç subayla yavaş sesle gayet kısa konuştu. Yaverine emirler verdi ve hepsi birden odadan çıktılar.

Villalba'nın yolunu kestim. Canı sıkkın bir sesle:

— Gene ne istiyorsunuz? – dedi –, şimdi hiç vaktim yok. Size bütün söyleyebileceğim durumun ciddî olduğudur, ama Malaga savunacaktır kendisini.

— Nereye gidiyorsunuz? – diye sordum,

Ama o kapıya varmıştı bile...

Pencereye yaklaşarak dışarıya baktım. Villalba ile subayları bir arabaya binerek uzaklaştılar...

Tanıdığım bir subaya:

— Nereye gidiyorlar? – diye sordum.

Subay sakince:

— Kaçıyor! – dedi.

Bir başkası:

— Gitmek görevi – dedi –. Bir saat sonra hepimiz kuşatılmış olacağız. O ise bütün güney cephesinin komutanı.. Bu nedenle gitmesi gerek.

— Biz kuşatıldıktan sonra harekâtı o nasıl yönetebilecek? – diye sordum.

Birinci subay:

— Kaçtı! – diye tekrar etti.

— Peki şef kim şimdi?

— Şef?

Herkes şaşkın şaşkın birbirine bakıyor. Kimse bilmiyor...

Başka bir büroya geçiyorum. Genç komutan Alfredo burada bir yazı makinasının başına oturmuş. Her şey bir kâbusa benziyor sanki. Alfredo'nun şeridin kırmızı kısmını kullanması dikkatimi çekiyor.

Okuyorum:

«Bütün ilgililere... Komutan Alfredo G.'nin acele bir görevle Valencia'ya gönderildiğini kanıtlayan belgedir. Bütün noktalara serbest bırakılması emredilir.»

— Sen de mi Alfredo? – diyorum...

Alevleniyor:

— Ve sen de! – diyor –. Seni de arabamla götüreceğim. Her şey bitti.

Artık bu sinema değil. Derimin altında korkunun depreştiğini duyuyorum.

Avluda ortak dostumuz X'e rastlıyoruz. Öksüre tüküre kırk derece ateşle çıkmış yatağından.

Alfredo:

— Gel – diyor –, her şey bitti.

X :

— Cehenneme kadar yolun var! – diyor –, ben kalıyorum.

Alfredo gözlerinde yaşlar:

— Villalba da gitti. Şayet gelmezsen seni zorla götürürüm arabama – diyor.

X :

— Cehenneme kadar! – diyor.

(O şimdi ölmüş biridir. Bu hikâyede sözü edilen kişilerin yüzde sekseni artık ölmüş bulunuyor.)

Alfredo'nun arabasına biniyoruz. Alfredo'nun kız kardeşi ile annesi ve iki başka kadın daha var arabada. Hepsi ağlayarak konuşuyor, konuşarak ağlıyor.

Tam araba kalktığı sırada Sir Peter geliyor aklıma. Bir saatten beri onu tümden unuttum.

Alfredo'ya:

— Benim ihtiyar dostumu da götürmem lâzım – diyorum.

Şöför:

— İmkânsız – diyor –. Faşistler yeni yolu işgal ettiler. Evi ile bağlantı kesildi.

— Ama daha iki saat önce oradaydım ben...

— Ondan sonra geldiler. İşitiyor musunuz mitralyözleri?

Karar veremiyorum. Araba şehirden çıkıyor. Kaçanların kafilesi boyunca yavaş yavaş ilerliyoruz. Herkes arabamızdan ötürü imrenen bir nefretle bakıyor biz yüksek ve ayrıcalıklı kişilere.

Birden bir iğrenme duydum kendimden. Dayanamayacağım artık.

Şöföre:

— Dur – diyorum –, döneceğim.

Alfredo:

— Devam et – diyor.

Arabadan atladım. Alfredo ellerini kollarını sallıyor. Araba kalabalığın içinde kayboldu.

Bir kere daha akşam oluyor. Yavaş yavaş Sir Peter'in evine dönüyorum. İsyancılar henüz gelmemişlerdi oraya.

Ama ertesi gün geleceklerdi...

III

Pazartesi günü geldiler.

Ama biz henüz pazar günündeydik. Kaçmak için daha zaman vardı. Gün batıyor, Endülüs gecesinin karanlık gölgeleri, can çekişen şehri süratle kaplıyordu. Elektrik yoktu, tramvay yoktu, dört yol ağızlarında polis memurları yoktu. Sadece karanlık ve korkunun alışılmamış gürültüleri: bir tüfek sesi, bir patlayış, bir çığlık, yol dönemecinde bir inleme...

Karanlık her tarafta karanlık. Milisler caddelerde, amaçsız koşup duruyorlar, deliler gibi.. Siyah şallı kadınlar duvarlara sürünerek yürüyorlar. Bir cam şıngırdıyor, nerde belli değil, bir otomobil camı olacak...

Şehrin kapılarında Alfredo'nun arabasından atlayarak, karanlık sokaklara daldığımdan beri yarım saat geçmiş olmalı. Bir kâbusa benziyor hepsi bunların. Artık şehirde ne komutanlığın kuvvetleri var, ne otorite, ne kamu hizmetleri. Şehrin iskeleti yumuşuyor, sinirleri, duyguları, adaleleri şekilsizleşiyor. Bir adamın can çekişmesi, can çekişen bir şehre kıyasla nedir? Ölüm, biyolojik normal bir olaydır; ama bir şehir ölürken, uygarlığı uygarlık yapan temelleri kay-

bediyorlar biçimlerini, Şehirli orman hayvanı haline geliyor ve gözlüklerinin arkasındaki miyop gözlerine, atalarının dehşeti yerleşiyor.

7 Şubat 1937, pazar gecesi; açıkça yeni bir Saint - Barthélemy hazırlanmakta. Tepelerin arkasına açıkta karargâh kurmuş olan yabancı bir istilâ ordusu, sabahla birlikte bu caddelere inerek ortalığı kanla sulamaya hazır.. Bu caddeleri, dilini bilmediği, kendileriyle savaşa girişmediği ve daha düne kadar varlıklarından habersiz olduğu, yarın da ölümlerine aynı şekilde kayıtsız kalacağı insanların kanıyle sulayacak.

Sir Peter'in evi şehrin birkaç yüz metre dışında bir tepenin üstünde bulunuyor. Karanlıkta tarlaların ortasına dalıyorum, derken kendimi büyük bir villanın parkı önünde buldum. Burasının sabahleyin yandığını gördüğümüz hastane olduğunu sezinliyorum. Şu anda öylesine karanlık ki, bırakılmış perili bir şatoya benziyor. Uzun uzun cümle kapısını çalıyorum; bir zaman sonra elinde bir tabancayla kapıcı görünüyor. Bütün vücuduyle titriyor kapıcı. Tabanca da titriyor.

— Hastane burası değil mi?

— Burada hastane falan yok.

— Ee peki bu ev ne?

— Senor Bolin'in evi...

Bolin... Aklıma bir şeyler getiriyor bu ad, hoş olmayan bir şeyler: Sevilla'daki milliyetçilerin basın bürosu şefinin adı Bolin'di. Bu ad pek azdır İspanya'da. Bu benzeyiş – diyelim ki, haydi bu bir benzeyiş olsun – canımın sıkıntısını artırıyor. Kapıcıya Don Pedro'nun

evinin nerede olduğunu soruyorum. Tabancasıyle sol tarafı gösteriyor:

— Şurada yanda.

— Yandaki evse, burası da hastane öyleyse...

— Burada hastane yok. Daha önce vardı. Ama yarından itibaren yeniden Senor Bolin'in evi olacak burası.

Demek ki o.. Adam artık titremiyor. Adamakıllı bir güven geliyor kendisine. Kapıyı suratıma kapatıyor... Ama uzaklaşmaya henüz karar veremediğim sırada karısı elinde yanan bir mumla çıkıp, tarlaların arasından beni Sir Peter'in evine kadar getirdi. Nezaket yahut da her şeye rağmen yarının ne olacağı kuşkusu mu? Böyle zamanlarda, insanların en basit davranışlarının bile altında diplomasi gizli.

Sir Peter bir petrol lambası ile aydınlanan masasına oturmuş; dışarda olup bitenden endişesiz görünüyor. Bitmiş bir dünyanın yüreğinde Viktoryen bir tablo bu.. Yakup peygamberinkine benzeyen bir durumdayım; üstelik akşam yemeğine bu kadar geç kaldığım için de, pişmanlık var içimde...

Büyük bir törenle mumların ışığında nefis beyaz şarapla çiroz yiyoruz. Lola, bir mizah dalgacılığında dört sıska çirozu, muazzam bir gümüş tabağa yerleştirmiş, sofraya da en güzel kristal takımları koymuş. O da «Pompei'nin son günleri»ni oynuyor; ama gözleri kızarmış ağlamaktan.

Şansımızı tartışıyoruz.. Şansımız pek açık görünmüyor. Sir Peter isyancılara karşı *Times*'de iki mektup yayınlamıştı. Londra'da bulunduğu sırada verdiği kon-

feranslarda da Madrid hükümetinden yana bir tutum takınmıştı. 'Kızıllara' olan sempatisini herkes biliyordu. Bana gelince, Queipo de Llano'nun genel karargâhında geçirdiğim bir olay, isyancıların tutuklanmam için emir vermelerine yol açmıştı; bundan daha ilerde söz edeceğim. Ayrıca, geçen ay, İspanya'ya ait, General Queipo'yu pek de hoşnut etmeyecek bir kitap yayınlamıştım. Bu günahlar listesinin yanında lehimizde olabilecek bir tek umut vardı. Damda dalgalanan İngiliz bayrağı.. Ve o da artık, bugün için pek parlak bir kurtarıcı sayılmazdı. Rüzgâr da kesilip fiyakasını inadına bozmuştu, gücünü yitirmiş gevşek gevşek sarkıyordu.

Sir Peter:

— Buna rağmen – dedi –, ben kalıyorum. Görüyorsunuz iki yüz bin nüfus var Malaga'da. Yarın isyancılar girecek şehre ve belki elli binini öldürecekler bunların. Konsoloslar gittiler. Dünya Malaga'nın kaderi ile ilgisiz. Canları ne isterse yapabilirler burada. Ama öğrenirlerse ki, söz gelişi, seçkin bir yabancı gözlemci olarak buradayım ben, elli bin yerine belki kırk bin öldürürler. Hem üstelik varlığım hiç bir şeyi değiştirmese bile, yine de kalacağım burada. Şayet yaşarsam, Malaga'da olup bitecekleri sonradan anlatmak istiyorum bütün dünyaya. Şimdiye kadar hiç bir yabancı ne Badajos'da, ne Toledo'da, isyancıların zaptettikleri şehirlere girdikleri zaman neler yaptıklarını görmedi. Kanımca kalmak değer onun için.

Bundan sonra da isyancılara karşı benim kendi-

sinden daha çok karşı geldiğimi öne sürerek Malaga'-dan hemen ayrılmam için beni kandırmaya çalıştı. Ben de buna karşılık kendisini neden yalnız bırakamayacağımı isbata uğraştım ona. Öyle ya o yetmiş üç yaşındaydı, bense otuz iki. Ciddiyetindeki şakacılığa rağmen, bu kanıt Sir Peter'in hoşuna gitmedi...

Konuşurken bir yandan da dostumun o harika beyaz şarabından içiyorduk. Lola mumları değiştirdi, ve bir iyilik perisi havasında her birimize birer kaşık frenküzümü peltesi verdi.

Arkasından terasa çıktık. Uzakta, tepelerin karanlık yuvarlakları gerisinde, bir yaz bayramındaki ampul kordonuna benzeyen, bir sıra ışıklı nokta görünüyordu. Ve belli belirsiz kıpırdayıp duruyorlardı. Colmenal dağlarını inen isyancıların zırhlı arabalarının ışıklarıydı bunlar. Bu manzara hızımızı biraz kesti. Sir Peter odasına giderek tıraş kutusuna benzer iki madenî kutu getirdi. Her birinin içinde yedek iğnesiyle bir şırınga, bir tüp de morfin hapı vardı.

— Gördünüz mü – dedi –, iyi bakmışım kitabınızın resimlerine (Mağrıplıların işkence ettikleri ve sakat bıraktıkları kurbanların fotoğraflarını kastediyordu). Beni hiç mi hiç sarmadı o durum. Ellerine canlı olarak düşmek istemem.

Arkasından bilimsel bir kesinlikle bana –iki üniversitede fahri doktordu– bir morfin şırıngasının nasıl kullanılacağını anlattı. Tüpte bütün iç savaşların gaddarlıklarını hiçe indirecek dozda morfin komprimeleri vardı.

Sir Peter:

— İğne yapmadan önce iğneyi dezenfekte etmek için aleve tutmak gerek tabiî, yoksa mikrop kapar – diyordu.

Böyle durumlarda mikrop kapma sorununun hiç bir önem taşımadığını söyledim. Sir Peter de mantıkî buldu sözlerimi.

Banyoya giderek deri altına enjeksiyonu nasıl yapacağımı kendi kendime birkaç kez denedim. Küçük pencereden tankların yavaş yavaş yaklaşan ışıklarını görüyordum. Buna rağmen biraz ahmakça bir oyuna kaptırmışım kendimi gibi bir duygu vardı içimde.

Sonra cinle vermut içtik. Şimdilik dağlarda sessizlik vardı. Ama şehirde kısa kısa mitralyöz çatırdıları arasında tek tük silâh sesleri duyuluyordu. Bu gürültüleri bilmezden gelmeyi ve konuşmamızda söz konusu etmemeyi bir gurur gösterisi olarak benimsemiştik. Bir çeşit snobizm vardı bunda. Ama böyle bir durumda bir ölçüde snobluğu yerinde ve hattâ zorunlu buluyorduk. Sanki birbirimize, ertesi gün için duyduğumuz korkuları aslında içkiyle felsefe konuşmalarında boğmaya uğraştığımızı söylersek, daha mı iyi yapmış olacaktık...

Nasıl olsa biliyorduk böyle olduğunu.

Ertesi gün Malaga düştü.

Bombardımandan rahatsız olmamak için saat sekizde terasta yaptık sabah kahvaltısını. Bombardıman genellikle dokuzdan önce başlamıyordu –İspanyollar savaşta bile erken uyanamıyorlar– biz de hiç değilse çaylarımızı rahat içmek istiyorduk.

Daha ilk yudumu henüz içmiştik ki, denizde üç savaş gemisi göründü –Deniz her zamanki masumlu-

ğu, kayıtsızlığı ve maviliğiyle terasın önünde uzanıp gidiyordu.– Gemiler son hızlarıyle limana doğruldular.

Düz bir çizgi halinde süratle yaklaşıyorlardı. Kıyıya birkaç kilometre kalınca bombardımana başlayacaklarını tecrübeyle biliyorduk. Ama bu sefer beklediğimiz yere geldikleri halde ateş açmadılar. Arkalarında duman bulutları bırakarak, henüz Cumhuriyetçi olan Malaga limanına doğru gitmeye devam ettiler.

Nihayet Cumhuriyetçi gemilerin Cartègena'dan kalkıp imdadımıza gelmiş olmaları mümkün müydü? Birkaç dakika böyle sandık. Sandık ki, son dakikada mucize sayılacak bir kurtuluştur bu... Sonra dürbünle milliyetçilerin renklerini, İspanyol monarşisinin kırmızı-sarı-kırmızı bayrağını gördük.

Saat dokuzu biraz geçe, kruvazörler Malaga limanına girdilèr. Biz hep ateşi bekliyorduk.

Ama ateş etmiyorlardı. Kıyıdaki bataryalar da, direklerinde bayraklarının gevşek gevşek sallandığı savaş gemilerinin topları gibi sessizce duruyorlardı... Hepsi bundan ibaretti...

Ne olduğunu anlayamıyorduk. Ayaklarımızın dibindeki sessiz şehirde neyin geçtiğini bilemiyorduk.

Ama devam ediyorduk özenle not almaya.

8 *Şubat 1937, pazartesi* (Malaga'nın düştüğü gün):

Saat 8 — Sabah kahvaltısı sırasında dürbünle, Burbonların bayrağını taşıyan üç asi kruvazörün Ma-

laga limanına girişine bakıyoruz. Ateşi bekliyoruz, ama ateş etmiyorlar.

Saat 8.30 — Sekiz asi uçağı şehrin üzerinden uçuyor, ama bomba atmıyorlar.

Saat 9 — Mutada göre topçu ateşinin başlama saati. Bugün bir tek atış yok. Güneş ve ölüm sessizliği.

Saat 9.30 — Bozulmuş bir milis birliği sokaktan geçiyor. Çoğu silâhsız. Hepsinin sakalı uzamış, gözleri içine kaçmış; bakışları, avlanılan hayvanların çılgınlığında... Hiç biri konuşmuyor.. Bazıları sallanıyorlar... Evin önünden başlarını kaldırmadan geçiyor ve bir yol kavşağında kayboluyorlar.

Saat 10 — Canlıdan çok ölüye benzeyen, silâhsız, tek başına geride kalmış yaralı bir milis, bahçe parmaklığının önünde durdu. Bir sigarayla bir bardak su istedi. Ben sigarasını yakarken kollarıyle bacakları titreyerek sallanıyordu.

— Yol şehre doğru hâlâ daha serbest mi? – diye sordu.

— Daha serbest.

— Beni kurşuna dizerler mi dersiniz senor?

— Sizi kurşuna dizmeyeceklerdir...

— Emin misiniz?

— Eminim!

— Allah sizden razı olsun senor...

Ve sallanarak uzaklaştı...

Saat 11 — Asi uçak ve kruvazörleri, henüz Cumhuriyetçilere ait olan Malaga sularıyle havalarında sessizce dolaşıyorlar.

Sir Peter'le birlikte şehre gidip olan bitenleri öğrenmeye karar veriyoruz.

Bahçe kapısını geçer geçmez, görünmeyen bir mitralyöz ateş etmeye başladı; yolu ateş altına almışlar. Koşarak eve geri döndük.

Öğle üstü — Bir mülteci ailesi bahçeye girdi. Kadın erkek, iki çocuk, bir kaynana; sepetlerini, çıkınlarını ve özellikle yataklarını ıngılıkış yüklenmişler. Bütün büyük felâketlerde –yangınlarda, su baskınlarında, savaşlarda –hazin bir kanun vardır; fakirler daima her şeyden önce yataklarını kurtarmaya çalışırlar. Bundan sonra değer sırasına göre öteki şeyler gelir: Eski tencerelerle çamaşırlar, kafes içinde bir kanarya, evin kedisi yahut da uyuzun uyuzu bir köpek...

Aile bahçeye yerleşti. Âdetimiz üzerine onları yumruklarımızı kaldırarak selâmladık –Cumhuriyetçi İspanya'daki selâm genellikle buydu–. Ama birdenbire ellerine felç inmiş gibi oldu ve ıkına sıkına gülümsediler bize. Kendilerine isyancı birliklerini görüp görmediklerini sorduk. Kadın usulca gözünü kırptı, sesini alçaltarak:

— Milliyetçilerin ordusu tepelerin her yerinde, burada, şurada – diye cevap verdi.

Ve sanki Mağrıplılar çiçek yığınlarının arkasındaymışlar gibi parmaklarını dudaklarının üstüne koydu.

Kendilerine şehrin durumunu sorduk. Kadın hep gözünü kırparak aynı yavaş sesle cevap veriyordu:

— Bu sabahtan beri Hükümet binasının üstünde beyaz bir bayrak dalgalanıyor.

IV

Demek olan olmuştu. Malaga teslim edilmişti.

Bu bana Villalba'nın otomobile binmeden önce söylediği son sözleri hatırlattı: «Durum ciddîdir, ama Malaga savunacaktır kendisini.»

Malaga savunamamıştı kendisini.

Şehir, yöneticilerinin ihanetine uğramış, bırakılmış, bıçağa teslim edilmişti. Asi kruvazörleri toplarıyle şehri unufak etmişler; ve Cumhuriyetin gemileri gelmemişti. Asi uçakları ölüm yağdırarak, şehri paniğe vermişler ve Cumhuriyetin uçakları gelmemişti. Asilerin topçu kuvveti, zırhlı birlikleri ve tankları vardı; ve Cumhuriyetçilerin silâhlarıyle cephanesi gelmemişti. Asiler yarı yarıya kuşattıkları şehre her yönden giriyorlardı. Ve Malaga'yı Cumhuriyete bağlayan tek yolun üstündeki köprü dört aydan beri yıkıktı. Asiler, askerlerini demir gibi bir disiplinle yönetiyorlar, arkalarından mitralyöz ateşiyle onları öne itiyorlardı. Ve Malaga'yı savunanların ne disiplinleri, ne başları, ne de Cumhuriyetin kendilerini gerçekten tutup tutmadığına dair kesin bir inançları vardı. İtalyanlarla Mağrıplılar ve yabancı lejyonların askerleri,

halka karşı paralı askerlerin profesyonel cesaretiyle dövüşüyorlardı; ve sırf kendi davaları için dövüşen halk askerleri ise kaçışıyorlardı.

Askerlerini bırakıp gitmiş olan Malaga'nın suçlu şefleri, savaş divanına verildiler. Malaga'yı bırakmış olan Largo Caballero'nun suçlu hükümeti devrildi. İspanyol cumhuriyetini tek başına bırakmaktan suçlu olan büyük demokrasilerin hükümetlerine gelince; onları ne devirmek, ne de savaş divanından geçirmek mümkün değildi. Onlara ait hükmü tarih verecekti. Ancak bu, ölmüş olanları tekrar diriltmeğe yetmiyordu.

Bir olay ne kadar uzun süre beklenirse, sonucu da o kadar beklenmedik oluyor. Günler ve günlerden beri Malaga'nın hapı yuttuğunu biliyorduk. Ama sonunu başka türlü tahmin ediyorduk. Her şey gürültüsüz, patırdısız, inanılmaz bir sessizlik içinde cereyan etti. Hükümet konağının üstüne beyaz bayrak usulcacık çekilivermişti. Sabahleyin düşman uçaklarıyle gemileri göründüğü zaman, ateş açmalarını beklemiştik. Düşman kalmadığını ve çoktan milliyetçilerin bayrağı altında yaşamaya başladığımızı bilmiyorduk.

Bu kaygan ve sonucu kesinleşmiş davranış, tahmin ettiklerimizin hepsinden daha korkunçtu. Bilmeden, tam anlamıyle uykudayken, Franco'nun eline düşmüştük.

İsyancıların şehre girişi de keza aynı biçimde tüyleri ürperten bir sakinlik içinde oldu. Defterime not ediyorum:

Saat 1 — İtalyan ordusunun kül renkli çelik

kaskını taşıyan bir subay, yolun üstünden bizim evin yanına geliyor.

Çevresine bakındı, tabancasını çıkardı ve havaya ateş etti. Derhal iki yüz kadar piyade eri yolun dönemecinden çıkıverdiler ve şehre giden yolun üstünde düzenle yürümeye başladılar. Mussolini'nin marşı Giovinezza'yı söylüyorlar.

Parmaklığın önünden geçerken bize selâm verdiler; Sir Peter'in bahçesine sığınanlar daha dün aşk ile yumruklarını kaldırırken, bugün İspanyollara has aynı coşkunlukla faşist selâmı veriyorlar. Pek yerindeymişe benziyor keyifleri. Ve biz yabancıları küt kafalı saydıkları için bahçıvan, Sir Peter'e kolunu kaldırmasını fısıldıyor: «artık, – diye bizi aydınlatmaya çalışıyor –, hükümet değişti, yenisi geldi.»

Hepimiz terasta, İngiliz bayrağının altındayız. Yeni yeni birlikler geçmeye devam ediyor ve hepsi kollarını kaldırarak bizi selâmlıyorlar. Sanki bir geçit resmini denetliyoruz. Bir süre sonra, Sir Peter ile ben de kollarımızı kaldırmak zorunluğunu duyuyoruz.. Ve kaçınıyoruz birbirimize bakmaktan.

Saat 2. — Bir İtalyan piyade takımı karşı tepeyi işgal ediyor.

Saat 3. — Tepenin üstündeki takıma komuta eden genç İtalyan teğmeni, bizim bahçeye girerek yıkanmak için izin istedi. Kendisini dürüstçe tanıttı: Teğmen X, dedi ve gülümseyerek ellerimizi sıktı. Sir Peter, teğmen için banyoyu hazırlattı. Çeşmede yıkanmak için tepeden daha başka askerler de aşağı iniyorlar. Lola, fettan gülücüklerle onlara havlu götürüyor.

Bir kelime İspanyolca bilmiyorlar. Oldukça yorgun bir halleri var; davranışları gayet kibarca...

Sir Peter'le terastaki şezlonglara yerleşiyoruz. Güneş parlıyor. Teğmenin banyoda yıkandığını duyuyoruz.

Bu teğmen kibar bir çocuk olacak; bu kanıya varıyoruz. Bakmaktan hep kaçınıyoruz birbirimize.

Utanç, kuru bir sünger gibi yumruk olmuş boğazımda duruyor.

Saat 4. — Uzaktan bir alkış ve yaşa gürültüsü. Asi birlikleri şehre girdiler.

Saat 4,30. — Milliyetçi askerleri taşıyan otomobiller yolda ilerliyorlar. Evin önünden uzun bir tank kafilesi geçiyor. Şehirde düzenli fasılalarla salvo ve münferit silâh sesleri geliyor. Aşçı kadın, artık savaş bitmiş olduğuna göre, bu silâh seslerinin sadece «kızıl haydutların cezalarının başlamış olduğuna» işaret sayılacağını düşünüyor.

Ve yeniden akşam oldu ve bir kere daha yüksek Viktoryen koltuklarda karşı karşıya oturarak, özenle hazırlanmış sofranın başında buluştuk.

Beni eleverecek bütün kâğıtlarımı, İspanya'nın Paris elçisi tarafından yazılmış tanıtma mektuplarını, Valencia makamlarının verdiği kimlik kartlarını, kitabımı, hepsini yakmıştım. Bir tane de Sir Peter'e vermiştim kitabımdan. O da söz verdi kitabı imha edeceğine, Not defterimdeki tehlikeli pasajları okunmaz hale getirdim.

Birkaç saate kadar gelebilirlerdi bizi aramaya. Ve en akla yakını da gece gelmeleriydi. Ancak gene de

pek ihtimal vermiyorduk buna biz. Daha sabahleyin o titreyen milis askerine sigara verdiğim sırada, son kez yine bir kaçma arzusu uyanmıştı içimde. Nerdeyse eve koşup makinemi kaparak askere yetişmeye kalkacaktım. Ve hepsinin üstünde üşenmem engel oldu buna. Aşağıda şehirde, kaos ve kararsızlık hüküm sürüyordu. Oysa burada bahçe güneşin altında öylesine sakin ve güzel uzanıyordu ki... Bu kadar güzel düzenlenmiş bir bahçede birtakım tehlikeli şeylerin olabileceği gerçekten imkânsız geliyordu insana.

Bu bana Buchner'in Danton oyunundan bir sahneyi hatırlatıyor. Danton ertesi günü Robespierre'in kendisini yakalatacağını haber alınca, geceleyin evinden kaçar. Karanlık tarlalara dalar. Hava soğuktur, rüzgâr esiyordur. Ve birdenbire kendi rahat yatağında uyumak varken, rüzgâr altında bir tarlada dolaşmanın saçmalığı düşer içine. Robespierre ile Konvansiyon, aslı olmayan birtakım hayaller gibi gelir kendisine. Ve en akıllıca işin evine dönüp yatmak olduğunu düşünür. Ve döner. Aşağı yukarı orada şöyle diyor: «Başımızın üstünde dolaşan bütün tehlikeleri öngörebildiğimiz zaman dahi, benliğimizin derinliğinde bize, yarının da tıpkı dün gibi olacağını gülümseyerek söyleyen bir ses vardır.»

Ertesi gün tutuklanmıştı Danton.

Bize de, bu son akşamda içimizdeki gülümseyen ses, ertesi günün de tıpkı önceki gün gibi olacağını söylüyordu.

Ertesi sabah saat on birde tutuklandık.

V

Burada hikâye karışıyor azıcık. İzleyenlerin anlayabilmesi için yeniden geriye dönmem gerekiyor.

1936 sonbaharında iç savaşın başlamasından bir ay sonra, gazetem adına Portekiz'de milliyetçilere ait güney bölgesinde dolaşıyordum. İsyancıların genel karargâhının bulunduğu Sevilla'da General Queipo de Llano ile görüşmek fırsatını bulmuş ve «Ademi müdahale» (Karışmazlık) paktına aykırı davranıldığını görmüştüm. Bunun *News Chronicle*'da yayınlanması büyük ilgi uyandırdı ve bazı diplomatik sorunlara yol açtı. Ondan sonra hiç bir bağımsız gazeteci milliyetçilerin bölgesine girmek için izin alamadı.

Sevilla'da asıl başımın derde girdiği adam, milliyetçi genel karargâhın basın bürosu müdürü binbaşı Bolin'di. Birçok başka şey arasında Queipo ile konuşmamı da Bolin sağlamıştı.

Sevilla'ya girdiğimin üçüncü günü eski arkadaşlarımdan Berlinli bir gazeteciye rastlamıştım. Arkadaşım birkaç Alman havacısıyle beraberdi. Strindberg'di arkadaşımın adı. (Geçerken söylemiş olayım Augusta Strindberg'in oğluydu) nasyonal sosyalist bir gazetenin

İspanya'da savaş muhabiriydi Benim bir demokrat olduğumu haber vermişti Bolin'e.

Tam zamanında geçtim Cebelitarık'a, tutuklama tezkeresi hemen gelmiş benden sonra. Londra'ya dönünce bütün elde ettiğim bilgileri daha sonra da İspanya üzerindeki ilk kitabımı yayınladım. İspanya'dan benden sonra dönen arkadaşlar Bolin'in, «O, K.. bir eline geçerse kudurmuş köpek gibi geberteceğine» yemin ettiğini anlattılar.

İşte altı ay sonra eline düştüğüm o Bolin'di.

Buraya kadarı hikâyenin yarısı... Öteki yarısı da şu:

Binbaşı Bolin'in bir kuzeni vardı. Bu kuzenin de Malaga'da bir evi mevcuttu. Yanımızdaki komşu ev, işte o evdi. Kuzenin adı Thomas Bolin'di. Sir Peter bu Thomas Bolin ile ailesinin hayatlarını kurtarmıştı. Bu olayı tutuklanmamızın arifesinde öğrenmiştim. Sir Peter o hikâyeyi mükellef sofranın başında yüksek koltuklarımıza kurularak yediğimiz son akşam yemeği sırasında anlatmıştı.

Thomas Bolin İspanya Faşist Partisi üyesiydi. 18 temmuz 1936'da, İspanya'nın öteki şehirlerinde olduğu gibi Malaga'da da Frankist bir ayaklanma olmuştu. Malaga Faşistlerinin bu olayda parmakları vardı. İsyan bastırılmış, Cumhuriyetçiler şehrin kontrolunu ellerinde tutmaya devam etmişlerdi. Thomas Bolin, «kızıl» inançları olduğunu bile bile komşusu Sir Peter'in evine sığınmış; ondan kendisini barındırmasını ve korumasını rica etmişti.

Karısını, kaynanasını, beş altı çocuğunu, aile papazını ve iki üç hizmetçisini de getirmişti kendisiyle. Sir Peter, Bolin'in bütün kabilesini kabul etmişti evine. Bolin, kendisinden altı ay sonra benim de oturduğum, birinci kattaki o iki odaya yerleşmişti. Thomas Bolin eve girerken, Sir Peter'e saklaması için bir zarf emanet etmiş, o da zarfı masasının çekmecesine kitlemiş.

Ertesi gün, anarşist devriyesi sökün etmişti. Sir Peter endişelenmemişti. Nasıl olsa meşrebi malumdu. Ancak anarşistler bir gün önce gelen Senor'un kâğıtlarını görmek istemişlerdi.

Sir Peter, kendisine emanet edilen şeyleri göstermek zorunda kalmıştı. Devriyenin komutanı çok genç bir adamdı. Zarfı hemen açmıştı. İlk bulduğu şey Thomas Bolin adına yazılmış Faşist Partisine ait bir üye kartı olmuştu. İkinci bulduğu, tıpkı bazı özel Paris kitapçılarının istek üzerine gönderdikleri türden, bir dizi müstehcen fotoğraftı. Anarşist komutan bulduğu heriki şeyden de aynı derecede mutlu görünüyordu. Nitekim bunun üzerine, Sir Peter'e fevkalâde bir ilham vaki olmuştu:

Genç komutana yavaşça:

— Dinle – demişti –, gel seninle pazarlık edelim. Sen resimleri al, şu kimlik kartı da bende kalsın... Resimler çok daha ilginç bence...

Demincek de belirttiğimiz gibi çok genç olan komutan, ilk önce bu fikre pek yanaşmamış, sonra alay etmiş, sonunda Sir Peter'in hatırı için, peki, demişti.

Buna rağmen birkaç gün sonra Bolin tutuklanmıştı. Ancak Sir Peter, kendisini tekrar serbest bıraktırmış, ailesine pasaport sağlamış, onları dışarıya gön-

dermiş ve nihayet, kendisinin hayatını tehlikeye koyarak bizzat Thomas Bolin'i de, cephenin öteki tarafına, Cebelitarık'a geçirmişti.

Bolin'in eşyası Sir Peter'de kalmıştı, evi ise hastaneye çevrilmişti.

Bizim tutuklanmamız, milliyetçilerin Malaga'ya girmesinden 24 saat sonra, 9 şubat salı günü sabah saat on birde oldu.

Saat on buçukta, terasda herzamanki gözetleme yerimizdeydim. Sonsuz bir zincir halinde dağdan inmeye devam eden İtalyan birlikleriyle yüklü kamyonları sayıyordum. İtalyanlar, dinlenmiş ve beslenmişe benziyorlardı. Çelik miğferlerinden, meşin çizmelerine kadar kılık kıyafetleri de mükemmeldi. Son aylarda Cumhuriyetçi milislerin zavallı ve sefil görünüşlerine alıştığım için, İtalyanların durumu gözüme büsbütün çarpıyordu. Evin önünden zaferin neşesi içinde geçerlerken içimde, zenginin ziyafetine davet edilen masaldaki fakirin acısını duyuyordum.

Derken içinde milliyetçi askerlerin bulunduğu özel şık bir arabanın Thomas Bolin'in evine doğru gittiğini gördüm. Sir Peter'i çağırdım.

— Belki de Thomas dönmüştür – dedi sevinçle –. Şimdi sıra onda bizi korumak için.

Ve hemen komşusuna koştu.

On dakika sonra sararmış ve pek şaşırmış bir durumda geri döndü.

— Doğru, Bolin'miş – dedi –. Cebelitarık'tan arabayla demincek gelmiş.

— Yeni seks resimleri de getirmiş mi?

— Hayır, ama kırmızı bir asker kasketiyle bir yaver tabancası getirmiş. Şehirde kızıl avına çıkmaktan, birkaçını bizzat kendi eliyle asmaktan özel bir zevk duyacağını söyledi.

— Hiç değilse size teşekkür etmedi mi?

Sir Peter omuzlarını silkti ve Bolin'in eşyasını almak için yukarı çıktı.

Terasta yalnız kaldım. Yeniden canım konyak içmeyi çekti. Kitaplığa geçtim. Kitaplığın üç kapısı vardı. Dolaptan şişeyi aldığım sırada, üç kapı birden hemen hiç gürültüsüz açılıverdi. Üç subay tabancalarını üstüme doğrultarak içeri girdiler. İçlerinden ikisini hiç tanımıyordum. Sadece üniformalarının yepyeni oluşu çekti dikkatimi. Üçüncüsü bizim Sevilla'daki Bolin binbaşıydı.

Bundan sonraki sahneler çok çabuk, âdeta otomatik olarak ceryan etti. Morfin iğnesi cebimdeydi; iki üç dakikalık bir yalnızlığa ihtiyacım vardı sadece. Odama çıkmak için alelacele merdivenlere seyirttim. Üçüncü basamaktayken arkamdan kısa bir emir çınladı:

— Eller yukarı!..

Arkama dönmeden iki elimi yukarı kaldırdım ve Bolin'in kurşununu bekledim. Başımın arkasında, ensemin üstünde, bir boşluk hissediyordum. Garip bir şehveti olan bir bekleyiş duygusuydu bu. Saniyeden saniyeye büyüyordu. Dördümüzün de nefes alışımızı duyuyordum.

— İniniz.

Düşmemek için dikkat ederek geri geri üç basa-

mağı indim «Şayet bir takılırsam öldüm» diyordum.

Hep birlikte kütüphanenin ortasında ayakta duruyorduk. İkisi yandan, üçüncüsü arkadan, üstüme üç tabanca çevrilmişti. Her şey sanki rüyadaymış gibi geçti. Sanki bütün şuurum bir çanın boşluğuna konmuştu. Bana öyle geliyordu. Çanın içinde hava uğuldadıkça bu uğultu kulaklarıma doluyordu. Sağımda ayakta duran Bolin, bahçıvanı çağırdı:

— Bir urgan.

Bahçıvan çıktı. Topallıyordu.

Üst sahanlıkta Sir Peter göründü, elinde Thomas Bolin'in eşyasını tutuyordu.

— Eller yukarı!..

Sir Peter ellerini başının üstüne kaldırdı. Eşya merdivenden aşağı kaydı. Peter merdivenin ortasında, kolları kalkık hareketsiz duruyordu. Yetmiş üç yaşındaydı. Yorgun bir gözle eşyanın düşüşünü izliyordu.

Birkaç saniye bir sessizlik oldu. Grevin müzesindeki mumyalardan bir grupmuşuz gibi hepimiz taş kesilmiştik.

Ama kapıdan altıncı bir kişi daha giriyordu işte. Başında kırmızı bir kasket vardı. Eve yabancı olmayışından hemen tanıdım onu: Senor Thomas Bolin'di. Gülümseyerek sahneyi seyrediyordu.

Sir Peter'e:

— Hayatını kurtardığınız adam bu mu? – dedim.

Senor Bolin gülümsedi.

Bahçıvan geri döndü. Urgan yerine, sadece iki metrelik bir elektrik teli bulabilmişti.

Sir Peter'e:

— Sanırsam asacaklar beni! – dedim.

O sırada bu sert telde can çekişmenin iple asılmaya oranla daha uzun süreceği düşüncesi geçti aklımdan.

Binbaşı Bolin solumda duran subaya bir işaret yaparak, bana:

— Susunuz – dedi.

Biraz utangaç ve oldukça sempatik tavırlı bir delikanlı olan subay, beni bağlamak için teli aldı. Ellerimi sırtıma doğru çekti ve bağlamaya savaştı. Ancak bu tel çok sertti. Subay çevremde dolanıyor, ellerimi kukla gibi önüme getirerek bir de bu şekilde bağlamayı denemek istiyordu. Bu sırada binbaşı Bolin, tabancasını sağıma, üçüncü subay da soluma dayamışlardı. Bu üçüncü subay, kafası tıraşlı, yüzü pek hayvansı, şişman bir adamdı. Bütün bu merasim sırasında zevkinden soludu durdu. Burnundan soluyordu. Sanki astımı vardı. Soluğunu kulağımın dibinde duyuyordum. Şimdiye kadar bu tür adam tipini sadece siyasî karikatürlerden tanıyordum. Gerçekten var olabileceğini hiç ummamıştım. Adam gülümsüyor ve boyuna soluyordu: kuşkusuz seksüel patolojiyi ilgilendiren bir vakaydı bu adam. Fizikî bir iğrenme, kafamdaki uyuşukluğu dağıttı. Durumun apaçık belirmesiyle birlikte içimde bir korku uyandı, derimin altından dolaşarak barsaklarımı burmaya başladı.

Derken büyük bir şaşkınlıkla, binbaşı Bolin'le konuşmakta olduğumu duydum.

— Dinleyin – diyordum –, beni öldürmek istiyor-

sanız, son kata çıkarın; Sir Peter'in bulunmasını istemiyorum.

Belki de hayatımı kurtarmış olan bu cümleyi Sir Peter'e olan dostluğumun gereği olarak mı, yoksa zaman kazanmak için mi söylemiş olduğumu sonradan çok düşündüm. Herhalde her ikisi de vardı.

Bolin:

— Susunuz – dedi, ama bu defa sesinde bir kararsızlık titreşimi vardı. İhtimalki aklına, yabancı bir gazeteciyi tanınmış bir ingilizin evinde öldürmenin ne de olsa kendisine belirli bir sorumluluk yükleyeceği gelmişti.

Bu arada Sir Peter, Thomas Bolin'e kendisiyle yan odada başbaşa konuşmak istediğini söyledi. Senor Bolin hep gülümseyerek önce reddetti, sonra kabul etti. İkisi de yan odaya girdiler. Binbaşı Bolin, ellerimi bağlayan subayın, bir hayli zorlu olan işini seyrediyordu: derken o da onların peşinden gitti; kapı aralık kalmıştı, ama hiç bir şey işitemiyordum. Senorların jestlerinden Sir Peter'in, Bolin'lerin nezdinde beni savunduğunu ancak bu savunmanın bir yarar sağlayamadığını anlıyordum.

Artık ne olacaksa bir an önce olsun istiyor ve sabırsızlanıyordum.

Kapının dışından Sir Peter'e:

— Ne oluyor yahu! – diye bağırdım.

Hemen dışarı çıktılar ve sir Peter bana dönerek:

— Bizim iş yoluna girecek, sizinkini bilmiyorum – dedi.

Bundan sonra alıp götürdüler bizi.

Bugün dahi binbaşı Bolin'i beni hemen orada öldürmekten neyin alakoyduğunu bilmiyorum. Etkisini tam olarak hesaplamadan söylemiş olduğum o cümle mi, yoksa müstehcen resim meraklısı kırmızı kasket giymiş senorun lehimde bulunmaktan ne de olsa kendisini alamamış olması mı? bilmiyorum...

Sonunda hayatını bir dizi müstehcen fotoğrafa borçlu olmayı düşünmek pek harika geliyor bana.

VI

Bizi bir arabaya götürdüler. Benim ellerim bağlıydı. Sir Peter'inkiler değildi. Thomas Bolin kaybolmuştu. Araba hareket etti.

Tepeyi inerken birdenbire bizim arabayı bir asker grubu kuşatıverdi; yumruklarını camlara uzatarak bizi tehdit ediyorlar, ikimizi oracıkta linç etmek istiyora benziyorlardı. Neyseki binbaşı vazgeçirdi onları bu sevdadan; ve yolumuza devam ettik.

Polis merkezinin önünde durduk. Şimdi merkezin üstünde isyancıların kırmızı-sarı-kırmızı bayrağı dalgalanıyordu. Bolin binbaşı ile, şişman subay indiler. Sir Peter ile ben, benim ellerimi bağlamış olan genç subayın bekçiliğinde arabada kaldık.

İki saat bekledik. Arabanın üstü açıktı. Hava çok sıcaktı, güneş ışıl ışıldı. Laf açmak için nelerden konuştuğumuzu hatırlamıyorum; pek önemi olmayan konulardı herhalde.

Gözlerimin önünden kitabımdaki işkence resimleri hiç gitmiyordu. Genç subay İngilizce bilmiyordu. Sir Peter'e, kararlaştırdığımız gibi kendisine ithaf ettiğim nüshayı imha edip etmediğini sordum. Gön-

lü razı gelmediği için yapamadığını söyledi. İşte bu felâketti...

Sir Peter'e

— Sadece işkencelerden korkuyorum – dedim.

Sir Peter:

— Size işkence edeceklerini sanmam! – diye cevap verdi.

Bir gün önce benden öldürülüp öldürülmeyeceğini soran yaralı milis askerine ben nasıl konuşmuşsam, dostum da bana öyle konuşuyor işte, dedim kendi kendime. Arkasından Sir Peter hep aynı tonda bir şiir okumaya başladı. Bu Swinburne'ün çok sevdiğim bir şiiriydi. Dostum bu şiiri anılarının başına yazmak için seçmişti:

Dua et de uzun olsun günlerin ölümünden önce,
Ve aydınlık ve en kral. Çünkü ölümde
Artık ne bir avuntu bulunur, ne de bir oyalanma.
Ve bakamazsın bir şeye, ve göremezsin doğan günü,
Ne de parıldadığını, gidilen ülke üstünde.
Yaşa ve en tümüyle, en dolu dolu; sonra öl
Gelince günü, ama önem de verme o kadar ölüme.
Zehir olur günlerin yoksa.

Çok yavaş sesle konuşuyordu. Genç subay hayretle bakıyordu ona. Can çekişenlerin başında tıpkı dua ediyormuş gibi okuduğunu anladım o şiiri.

Ve ondan sonra ayrıldık.

Binbaşı Bolin ile şişman subay tekrar geldiler, Sir Peter'i otomobilden çıkarıp götürdüler. Kendisini

bir daha hiç göremeyeceğimi katiyyen düşünmemiştim.

Daha önce Bolin caddenin ortasında bir yüzden, bir de profilden resmimi çekti. Etrafımıza küçük bir kalabalık toplanmıştı, alay edip duruyordu. Bu pek aşağılatıcı bir durumdu. Ama Sir Peter'in sesi hâlâ kulaklarımda çınlıyordu:

.... ve öl,
Gelince günü, ama önem de verme o kadar ölüme.

Bu yüceltici sözler sıkı durmama yardım etti. Bir üstünlük duygusu hattâ çevremdekilerini hiçe sayan mağrur bir küstahlık yarattı bende. Arkasından beni polis karakoluna soktular.

Şık bir faşist subayı avludan geçerken üstüme doğru yürüdü, göğsüme bir yumruk savurdu.

Hayvanat bahçesine ilk defa götürülen çocukların «Timsah, timsah!» diye bağırmaları gibi «Ruso, Ruso!» (Bir Rus, bir Rus!) diye bağırıyordı.

Rus olmadığımı söyledim. Ama kulağının hiç bir şey duyduğu yoktu.

— Bu akşam Moskova'ya gönderileceksin.. cehennemde! – diye alay etti.

Büyük, boş bir odaya götürüldüm. Bir köşede sadece bir tek tabure vardı oturmam için. İki jandarma da, silâhları dizlerinin üstünde, karşıma, oda kapısının dibine oturmuşlardı.

Bir süre öyle kaldık.

Derken avluda bağırmalar duyuldu ve beline kadar çıplak, vücudu kan içinde olan bir delikanlıyı getirdiler odaya. Suratı şişmiş, kabarmış, parça parça olmuştu.

Ancak bir lokomotifin altında kalmış bir insan bu hale gelebilirdi. Koltuklarının altından tutarak odanın içinden geçirip götürdüler genci.. «Artık dövmeyin, dövmeyin artık!» diye inleyip bağırıyordu. Kendisini götüren faşistler pek dostça bir sesle konuşuyorlardı onunla: «Hombre, adam, seni artık dövmeyecekler» kapı üstlerine kapandı ve o anda yan odadan şaklayan tokatlarla inip kalkan yumruk tekme sesleri gelmeye başladı. Delikanlının çığlıkları, iniltileri duyuluyordu yer yer. Belirli fasılalarla feryatlar kopuyordu ağzından.

Arkasından birkaç saniye sessizlik oldu. Nefes nefese hızlı bir solumadan başka bir şey işitilmiyordu. O sıradaona ne yaptıklarını bilmiyordum. Derken anormal ve korkunç acı bir sesle bir kere daha bağırdı ve nihayet tümden sustu. Az sonra kapı tekrar açıldı ve genci benim bulunduğum odanın içinden sürükleyerek, avluya çıkarıp attılar. Ölmüş müydü yoksa sadece bayılmış mıydı bilmiyorum. Fazla bakamamıştım.

Sonra aynı iş için ikinci bir tutuklu daha geçirildi odanın içinden, arkasından üçüncü bir tutuklu daha...

Her keresinde faşistler, bir daha sefere sıra bendeymiş gibi bakıyorlar, ama bir şey söylemiyorlardı. Üçüncüden sonra başka bir kurban getirilmedi; taburemin üstünde hareketsiz duruyordum. Gönlüm bulanıyordu. Bekliyordum.

Beni bekleyen jandarmalar olup bitenlerden azıcık duygulanmışa benziyorlardı. Yan odada işkence yapılırken, halimi görmek için merakla ve belki de biraz acıyarak yüzüme bakıyorlardı. Üçüncü kurban da ölmüş yahut bayılmış olarak götürülünce, iki jandar-

madan yaşlısı, bilincaltı bir hareketle 'kusura bakma' anlamında bana bakıp omuzlarını oynattı. Bu küçük jestte, bir yandan, arkasında bir ortaçağ ülkesindeki otuz yıllık görev hayatı, bir yandan ihtimal bir karısı, iyi beslenmemiş çocukları ve bir kanaryası olan ihtiyar bir jandarmanın bütün bir dünya anlayışı vardı. Ve bu küçük jestte bütün bir utanç, bir tevekkül ve bir kayıtsızlık felsefesi vardı: 'Bu dünya böyle gelmiş böyle gidecek, ne sen ne ben hiç bir şey yapamayız.' Jandarmanın bu omuz silkişi, belleğimde, işkence edilenlerin çığlıklarından daha derinlere kazılıp kaldı...

Odanın köşesindeki taburenin üstünde çok uzun zaman kaldım; bir saatten, belki iki, belki üç, belki dört saatten fazla... Ayağa kalkıp aşağı yukarı dolaşmaya cesaret edinceye kadar da yarım saat geçti. Muhafızlar ilk önce homurdanır gibi oldular; tekrar oturdum. Ama bir çeyrek yahut yarım saat sonra yeniden kalkıp dolaşmaya başlayınca seslerini çıkarmadılar. Kendi aralarında şurdan burdan konuşarak sigara içiyorlardı. Kafamda belirli bir amaç vardı. Eski bir hapishane kurdu gibi sabır ve inatla onu gerçekleştirmeye çalışıyordum. İnsan nasıl da yatırıveriyor kafasını bu tür hesaplara hemen, hayret...

Düşüncem, bir aşağı bir yukarı dolaşırken, şıringayla iki iğneyi ve morfin tüpünü kutusundan çıkarıp şayet üstümü ararlarsa diye elbisemin orasına burasına saklamaktı. Gayet büyük bir sabırla yavaş yavaş uyguluyordum planımı. Şıringayı sigaralarımın arasına, iğneleri ceketimin astarı içine, tüpü mendile sararak ceketimin ön cebine koymuştum. Hepsi bitince

helâya gitmek istedim. Tüpteki komprimeleri eritmek için su lâzımdı.

Kısa bir tartışmadan sonra, beni helâya götürdüler. «Kapıyı çek ama kapatma» dediler. Helâ pek İspanyol işiydi; lavabonun çeşmesi yoktu; yalnız yerde bir teneke kirli su vardı. Şırıngayı doldurmaya başladım, ama birden öylesine iğrendim ki, vaz geçerek çıktım dışarı.

Binbaşı Bolin'le şişko geldikleri zaman oda iyice kararmıştı.

Alıp avluya götürdüler beni. Binbaşı Bolin her tarafımı iyice aramalarını emretti.

İki er üstümü aramaya başladılar. Önce bütün ceplerimi boşalttılar. Şişko portföyümü inceliyordu. Beni eleverecek kâğıtlarımın hepsini yakmıştım. Portföyde kimlik kartlarımla, paradan ve *News Chonicle*'dan gelmiş iki telgraftan başka bir şey yoktu. Telgraflar gazeteci diliyle yazılmıştı. Bazı şeyler arasında fotoğrafları da uçakla göndermemi istiyorlardı.

Şişko:

— Hangi fotoğrafları kastediyorlar? – diye sordu.

Şaşkın:

— Canım basın fotoğraflarını! – dedim.

Alaycı bir tavırla:

— Basın fotoğrafları ne zamandan beri uçakla gönderiliyor? – diye sordu.

Subaylarda sık sık görüldüğü üzere onda da her şeyi casusluğa yormak hastalığı vardı. Ve gaddarlıkla ahmaklığın kuşkuyle birleşmesi kadar, karakter kim-

yasında rastlanılacak tehlikeli bir karışım yoktur. Kendisiyle tartışmakta hiç bir umut olmadığını anladığımdan omuz silkmekle yetindim. Ama her ihtimale karşı içimden yaptım bunu.

Arkasından da olan oldu.

Ceketimin astarını yoklayan asker, korkuyla bir çığlık atarak baş parmağını dudaklarına götürdü. Eline iğne batmıştı.

Hırs ve endişeyle parmağını emerek:

— Astarın içine sivri bir şey saklamış – dedi.

İğneyi çıkardım ve avlunun alacakaranlığı içinde havaya kaldırarak tuttum.

Şişko üç adım geri fırladı:

— Bu ne! – diye bağırdı.

Bolin de gerilemişti. Polis romanlarıyle filimlerinde olduğu gibi bunun yılan zehirine batırılmış bir iğne olduğu kanısındaydı hepsi. Olağanüstü bir an oldu bu.

Pek umutsuz olmama rağmen alamadım kendimi gülümsemekten ve bayağı hoşuma gitti onların bu dehşeti. Bir tabağa koymam gerekti iğneyi, hiç biri ona dokunmaya cesaret edemiyordu.

Arkasından sigara tabakamı alıp incelediler ve keşfettiler şıringayı. Mendilimi silkince de komprimeleri buldular. Ve sonunda bitirmek için artık bu işi, ceketimin astarından ikinci iğneyi de ben çıkardım. Bu günedek eşi benzeri İspanya'ya ayak basmamış ölçüde tehlikeli bir kişi olduğum ortadaydı. Mata Hari ile Fraulein Doktor, benim yanımda küçük birer amatörden başka bir şey değildi.

Bolin paramı sayarak cebine attı. Karşılığında bir makbuz falan vermedi. Sadece şöyle bir kâğıt imzalattı:

'Tutuklanmam sırasında üzerimde 700 Fransız frangı ile 150 peçeta bulunmuş olduğunu kabul ederim.'

Bu kâğıdı da yine cebine indirdi. Bunun anlamı açıktı. Bolin hesabının doğruluğu için benden vasiyetimsi bir belge elde etmek istiyordu.

Üstümde İsyancıların bölgesinde geçmeyen daha başka küçük Katalanya paraları vardı.

— Onları saklayabilirsiniz – dedi –. Cennete bilet almak için bugünden tezi yok kullanabilirsiniz onları...

Kendisinden dolmakalemini bırakması için rica ettim:

— Cennette dolmakaleme ihtiyacınız olmayacak – dedi –, ve kalemi şişkoya verdi. Şişko incelemeye başladı kalemi. Belliydi pek beğendiği.

Dolmakalem karımın bir armağanıydı; çok bağlı olduğum eski bir arkadaştı. İspanya'ya ait ilk kitabımı da onunla yazmıştım. Bu tür anılara çok önem vermemekle beraber, kalemimin bir faşist subayının ganimeti olması pek acı geldi.

Üstümün aranması bittiği zaman, kala kala bir kol saatim kalmıştı bana. Neyseki o kaçmıştı gözünden milliyetçi ordu temsilcilerinin.

Yeniden karanlık odaya götürüldüm ve saatler yeniden başladı akmaya. Karşımda muhafızların silâhı, mutlak bir umutsuzluk içinde aşağı yukarı gidip geliyordum. Sabah kahvaltısından beri hiç bir şey ye-

memiştim. Ama aç değildim. Gece saat ona doğru, bir assubay gelerek beni bir kamyona götürdü. Silâhları dizlerinin üstünde beş kişi oturuyordu arkamda... Emindim, idam etmeye götürüyorlardı.

Kalktık. Franko yönetiminde de Malaga'nın caddeleri geldiğim geceninki kadar karanlıktı. Kirli yeşil sarıklı mağrıplılar, faşistler ve yabancı lejyon mensuplarıyle her köşede askerler kaynaşıyordu şimdi. İtalyanlar görülmüyordu şehirde. Komutanlık milletin kurtarıcılarını halka göstermeye pek yanaşmıyordu anlaşılan. Hem zaten halk da meraklı değildi; pencereleriyle kapılarını kapatarak sevinmeyi yeğ bulmuşlardı.

Bizim idam arabasının geçişi askerlerin küfür ve alaylarıyle selâmlanıyorlardı. Şehrin hangi semtinde bulunduğumuzu anlamaya çalışıyordum. Adet olduğu üzere infazın mezarlıkta yapılacağını umuyor, özenle son İngiliz sigaramı içiyordum. O dakikalarda ne özel bir korku duymuştum, ne de başka bir his.. Tek arzum her şeyin mümkün olduğu kadar çabuk ve işkencesiz bitmesiydi. Karanlıkta nişan alamayacakları için, beni kamyonun farları önüne koyacaklarını, yahut da iner inmez tabancayla öldüreceklerini düşünüyordum. Bu sonuncusu, ideal bir ölüm gibi geliyordu bana. Ama çok istersem olmaz diye, engelliyordum kendimi buna inanmaktan. Uğur yapıyordum kendi kendime.

Sonunda yanımdakilerden birine, mezarlığa mı gidiyoruz, diye sordum. Pek yavaş bir sesle henüz öldürülmeyeceğimi ve beni cezaevine götürdüklerini söyledi. Arkasından ateş istedi benden ve arkasında oturan arkadaşlarına:

— Kendisini şimdi kurşuna dizmeye götürdüğümüzü sanıyormuş bu! – dedi.

Arkadakilerden bir tanesi (yüzünü göremiyordum) tatlı kalın bir sesle:

— Bak hele – dedi –, bak hele. Yahu o kadar çabuk olmaz bu, adam!

Her İspanyol, her cümlede mutlaka tekrarlıyor bu, «adam» (hombre) sözcüğünü.

Bir nefes aldım ve aynı zamanda pek yitik hissettim kendimi. Bekleyiş her zaman bir işkencedir, umutsuz bekleyiş ise hepsinin en beteri...

Kamyon cezaevinin önünde durdu. Şöför gece zilini çekti. Elbetteki bir cezaevinin bir gece zili olması akla gayet yatkındı. Fakat bana bu tuhaf geldi nedense...

Demir kapı açıldı ve kötü aydınlatılmış uzun bir koridordan geçerek idare odasına girdik.

Üstüm, tüm bir kere daha arandı, çamaşırıma kadar her şeyi çıkarmak zorunda kaldım.

Bir memur ayakkabılarımın tabanına küçük bir çelik parçasıyle vuruyor, bir başkası saçlarımı muayene ediyordu. Jartiyer takmaktan nefret ettiğim için golf çorap giyiyordum. Bu yüzden polis daha önce kadın kılığına mı girmiş olduğumu sordu. Bu sefer gene bütün yitikliğime rağmen gülümsemekten alamadım kendimi. Memur tutanağa «Lleva calcetines de müjer» (Kadın çorapları giyiyor) diye ekledi. Bu fırsattan yararlanarak Bolin'in tuttuğu tutanağa bir göz attım. Kâğıt polisin masasının üstünde duruyordu. Çok tehlikeli bir kişi olduğumu – kuşkusuz şırınga

yüzünden olacak – ve azamî bir dikkatle göz altında bulundurulmam ve 'incomunicado' yani 'tecrit' edilmem gerektiğini okudum. Kâğıda göre ben bir 'caso İnternacional' enternasyonal bir vaka yahut casustum.

Yalnız kadın çorapları giydiğim bir eksikti. Bütün işaretler zinciri şimdi tamam olmuştu.

Nihayet parmak izlerimi aldılar, ve büroda kalan meşin kayışım hariç, yeniden giyinmeme izin verdiler.

Sonra bir hücreye götürdüler beni.

Ve ilk kez dışardan kapanan bir zindan kapısının sesini duydum.

VII

Bu gayet özel bir sesti. Zindan kapısının ne içerden, ne dışardan tokmağı yoktu. Ancak kuvvetle çarpınca kapanıyordu. Kapı on santimetre kalınlığında tüm çeliktendi ve her çarpışında bir çeşit gümleme oluyordu. Ancak bu gümleme hiç yankılanma, hiç bir titreşim yapmadan hemen sönüyordu. Zindanların akustiği çıplak ve haşin...

Kapının üstüne ilk kapanışında mahkûm hücrenin ortasında ayakta kalakalıyor ve etrafına bakınıyor. Her mahkûmun o sırada hemen hemen hep aynı şekilde davrandığını sanıyorum.

Önce şöyle azıcık kaçamak bakınıyor çevresine ve bundan böyle yeni dünyasını teşkil edecek demirbaşlarla tanışıyor:

Demir yatak,
lavabo,
su dökme yeri,
parmaklıklı pencere.

İkinci hareketi muhakkak, dışarı bakmak için parmaklığa tırmanmaya kalkmak oluyor. Beceremiyor. Elbisesi beyazlanıyor duvarın kirecinden. Vaz geçiyor

bundan, ama karar veriyor ki, daha sonra çalışıp çabalayıp tırmanmayı başaracaktır o pencereye. Daha böyle nelere karar vermiyor ki: Her sabah jimnastik yapacak ve yabancı bir dil öğrenecek. Özellikle orada çürüyüp gitmeye bırakmayacak kendisini. Elbisesini silkiyor ve altı buçuk adım uzunluğunda dört adım genişliğindeki imparatorluğunun gezisine devam ediyor. Yatağın üstüne uzanıyor denemek için. Yaylar kırılmış; kırık çelik parçaları batıyor vücuduna. Sanki demir tellerden örülmüş bir hamağa yatmış gibi geliyor kendisine. Kalkıyor. Boş veren bir işaret yapıyor. Çünkü mutlak ispat etmesi gerek kendisine, ki cesareti tam, güveni sağlamdır kişiliğine. O anda kapıya takılıyor gözleri. Bir gözün, kapının küçük gözetleme deliğine dayanmış kendisine baktığını görüyor.

Bu gözün cam gibi bir parıltısı var. Göz bebeği anormal derecede büyümüşe benziyor. Bu göz ait olduğu kişiden kopmuş; ve durduruyor saniyeler boyu mahpusun yüreğini.

Göz kayboluyor ve mahkûm derin bir nefes alıyor, elini sol göğsünün üstüne bastırarak. Sonra kızıyor kendine. «Budala gibi amma da korktum.» diyor. «Elbet buna da alışmak gerek! Alt tarafı polis görevini yapıyor, içerde ne olup bittiğine bakarak. Cezaevi rejiminin gereklerinden biri bu da. Ama hiç bir şekilde yitiremeyecekler beni. Bırakmayacağım kendimi yitirmeleri için. Gece tıkarım o deliği kâğıtla. Şimdi neden tıkamıyorum peki?»

Bu düşünce birden coşkunlukla dolduruveriyor içini. Bundan böyle melankolik depresyon krizleriyle

zikzak olarak gidip gelecek olan moral yükselişlerden birincisi bu...

Derken üstünde kâğıt olmadığını görüyor; ilk davranışı zili çalmak yahut köşedeki kâğıtçıya kadar inmeye kalkmak. Bu davranış bir saniyenin bindebiri kadar sürer ancak. İkinci saniyede aklı başına geliyor ve ilk kez bilincine varıyor durumundaki gerçeğin. Dışardan kapatılmış bir kapının gerisinde oturmanın, yıkıcı, aşındırıcı, bıktırıcı anlamını bütün çıplaklığıyle ölçmeye başlıyor ilk kez.

. Fakat bu da sadece birkaç saniye sürüyor. Bir psikolojik makine bunu da uyuşturmak için çalışmaya başlıyor hemen; aşağı yukarı dolaşmanın yatıştırıcı sersemliği, birtakım planların kuruluşu, genişleyen hayaller, unutturuyor durumun önemini.

Acemi mahkûm:

— Evet, nerede kalmıştık – diye düşünüyor –. Kapıdaki deliğe kâğıt tıkayacaktık. Şu veya bu şekilde elbet bulacağız bir kâğıt.

'Şu veya bu şekilde' anladık, ama hangi şekilde; havada kalan taraf budur. Bu bir çeşit düşünme biçimi, düşünme tekniği ki, az zamanda mahpus adamakıllı benimsiyor bu tekniği; yahut da bu teknik mahpusu benimsiyor. Örneğin: 'Buradan şayet çıkarsam artık bir daha hiç sıkmayacağım kendimi parasızlıktan ötürü, nasıl olsa şu veya bu şekilde bulunur çaresi paranın.' Yahut da: 'Buradan şayet çıkarsam, bir daha karımla hiç kavga etmeyeceğim!'

«Şu veya bu şekilde nasıl olsa bulunur çaresi bunun, eminim.»

Bu klişeler, tutuklu için dış dünyanın tümüyle gerçek anlamını yitirmiş olduğunu gösterir. Dünya belirsiz bir düş âlemidir artık. Herşeyin mümkün olduğu sonsuz ülke, kaybolmuş cennet...

Ama durun o neyi düşünüyordu? Kapı deliğine tıkıyacağı kâğıdı. Kâğıt şu veya bu tarzda nasıl olsa bulunur demişti. Ancak kâğıda izin var mı bakalım.. Muhakkak ki yoktur.. Öyleyse, görüyorsun ya...

İnceden ince hücrenin envanterini bir daha yapıyor. Aaa bak, bir de sandalyeyle bir demir masa varmış ki, ne farketmişiz, ne değerini anlamışız. Tabiî sandalye masadan ayrılmıyor, yere çakılı. Yazık, yoksa akşam ceplerini boşalttığı zaman, portföyünü, mendilini, sigaralarıyle kibrit v.s.'sini üstüne koymak için gece masası gibi kullanabilirdi onu.

Bunun üstüne, cepLerinde ne portföy, ne mendil, ne sigara, ne kibrit olmadığını hatırlıyor.

Barometre ikinci defa aşağıya iniyor.

Lavabonun musluğunu deneyince tekrar hızla yukarı çıkıyor. Maşallah maşallah, cezaevinde akar su var. Dışardayken sanıldığından çok daha az korkunç cezaevi. Nihayet işte bir yatak –sert yatakta uyumak çok daha yararlıdır sağlığa– bir lavabo, bir masa, bir sandalye var; başka ne lâzım ki. Basit ve kanaatkâr yaşamaya alışmak gerek. Biraz jimnastik, okumak, yazmak, yabancı bir dil öğrenmek...

Bundan sonraki keşif, helâ oldu.

«Vay, bak bu bile var. Gerçekten sanıldığından çok daha az korkunç.» Lavabonun üstünde rezervuarı

görüyor. İpini çekiyor. Rezervuarın sifonu çalışmıyor, su akmıyor. Ve barometre gene düşüyor.

Kovayı lavabonun musluğunda doldurup, küvete dökebileceğini hesaplayınca bu dâhiyane plan moralini düzeltiyor, barometre tekrar yükseliyor. Musluğun artık akmadığını görünce birden yeniden iniyor. Suyun belirli saatlerde mutlaka aktığı düşüncesiyle tekrar çıkıyor. İniyor, çıkıyor; iniyor, çıkıyor.

Ve bu dakikalar, saatler, günler, haftalar ve gelecek yıllar boyunca devam edecek... Bu hücreye girdiğinden beri ne kadar zaman geçti?..

Saatine bakıyor tam üç dakika.

Dediğim gibi, insanların büyük çoğunluğunun hapsedildiklerinin ilk dakikalarında tıpıtıpına aynı şekilde davrandıklarından eminim. Bir durum ne kadar müthiş olursa, insanların da o andaki davranışları o kadar birbirinin aynı oluyor. Hayat gerçekten dramatik bir durum almaya başladı mı, genelleşmekten kurtulmak zorlaşıyor. Fazla heyecanlı anlarda tıpkı sokak romanlarındaki gibi davranırız. Sözün soyluluğu, ayrıntıları vermesindedir. Gerçeğin karşısında ise sözler soluklaşıyor.

Hele insanın ölüm karşısında duyduğu korku gibi çok genel bir olayı anlatmağa kalktın mı, söz katiyen işe yaramayan bir araç halini alıyor.

Hücreye girdiğim daha beş dakika olmamıştı ki kilit gıcırdadı ve kapı açıldı.

Eşikte daha önce gördüğüm iki polis duruyordu. Birisi üstümü aramış, öteki de tutanağa kadın çorapları giydiğimi eklemişti.

— Venga – dediler –, gel...

Nereye olduğunu sormaya cesaret edemedim.

Yeniden uzun çıplak koridorda yürümeye başladık. Koridor boyunca yanyana sonu gelmez kapalı kapılar uzanıyordu.

Koridorun her iki tarafında, kapıların deliklerinden dışarı bir göz bakıyordu.

Bu, bir gözler resmigeçitiydi; faltaşı gibi olmuş göz bebekleriyle, vücutsuz, suratsız gözler.

Üstümü aramış olan polisin keyfi yerindeydi. Elini kapılara uzatarak işaret parmağıyle ateş edermiş gibi yapıyordu:

— Bum, bum! – diyordu –, kızıllar, bütün kızıllar, hepsi de yarın ölmüş olacaklar...

Gözler büyüyordu. Her kapı deliğinin arkasında bir göz bebeği vardı.

Polis:

— Sen de keza yarın ölmüş olacaksın – dedi.

Yürürken bacaklarımın yumuşadığını hissettim. «Mahkûm sallanan adımlarla yürüdü.» Bütün mahkûmlar sallanan bir adımla yürürler. Bu allahın belâsı basmakalıp klişelerden kendimi kurtaramıyordum.

Koridorun ucunda, demir bir kapı vardı. Polisler kapıyı ardına kadar açtılar. Kapının arkasında daha az hücrenin bulunduğu daha kısa bir koridor vardı. Bunlar «tecrit» edilmişlerin hücreleriydi.

Bir kapı açıldı, sırtıma bir yumruk yedim ve kendimi bu höcrelerden birinde buldum.

Ve kapı üstüme o bildiğim gürültü ile kapandı.

Eşya aynı eşya idi. Yalnız pencere daha küçük ve

daha yüksekteydi. Duvarın yatağın üstündeki kısmında kan lekeleri vardı. Hem de taze olması gereken lekeler; muhakkak ki, kokusunu bile kaybetmemişti henüz.. Kokladım kanı.. Birden genzim gıcıklandı.

Kendimi müthiş fena hissediyordum. Demir somyenin üstüne yattım. Ne bir ot yatak, ne de bir yorgan vardı. Hava soğuktu. Soğuktan titriyordum, demir parçaları her tarafıma batıyordu. Ve bir türlü o kan kokusundan kurtulamıyordum. Helânın küveti tıkanmıştı, musluk da akmıyordu. Pencereden bir el silâh sesi işittim, arkasından bir salvo, arkasından çığlıklarla kesilen gene silâh sesleri... Bunlar kulağı delen ve sahibi ebediyyen sustuktan sonra da orada kalan keskin çığlıklardı. Sanki kulağım bu çığlıkların fotoğrafını çekiyordu. Yeniden genzim gıcıklanmağa başladı. Yatağın üstüne uzandım, adi bir paçavra gibiydim. Yüzümü buruşturarak: «Adi bir paçavradan başka bir şey değilsin» dedim. Arkasından kemerimi çıkarmışlarsa da, hiç değilse kravatımı bırakmış olduklarını gördüm. Yatağın üstünde bir elbise kancası olacaktı, en akıllıca işin kendimi asmak olduğunu düşünüyordum. Kanca çok alçaktaydı, ancak yeri olmadığı için kendisini kapı tokmağına asanlarla ilgili gazetelerde okuduğum çeşitli olayları hatırlıyordum. Kanca en azından kapı tokmağı kadar yüksekti. Sonunda etkisini azıcık denemek istedim böyle bir şeyin; beceremedim. Zaten oldukça kötü bir şeydi bu asılmak...

Bu yarım deneyden sonra kendimi fevkalâde iyi hissettim. Hücremin berbat kötü havasını yeniden rahatça teneffüs etmeye başladığımdan ötürü pek mut-

luydum. Uyumaktan başka bir arzum yoktu artık. Gerisi umurumda değildi.

Demir parçalarını artık duymuyordum. Hemen uyudum ve uykum derin ve rahat, şafağa kadar sürdü.

Uyandığım zaman nerde olduğumu birden anlayamadım. Hatırladığım zaman, pek iyi hissetmedim kendimi. Demir parmaklıklı pencerenin kirli camından kirli bir ışık giriyordu hücreye. Çıplak, kesin bir sessizlik vardı ortalıkta. Ancak bu kadar dilsiz olabilirdi hava cezaevlerinde.

Sabah kalkmak bir karara zorlar insanı her zaman.

Bu sefer kalkmağa değer bir şey yoktu; yapılması gereken bir şey yoktu; çalışmak yoktu, mektup yoktu, hiç bir zorunluk yoktu. Her türlü sorumluluktan kurtulmanın verdiği böyle harika bir özgürlük duygusunu ilk kez tadıyordum. Tutsaklık psikozunun hayallerinden biriydi bu. Demir ağımın içinde bir yandan bir yana döndüm; soğuktan av köpeği gibi büzülmüştüm; bir öğrenci gibiydim okuldan kaçmış. Arkasından tekrar uyudum.

Uyandığım zaman, aydınlık hâlâ kararsızdı. Uykumu bir ses bölmüştü. Kulak verdim, biri şarkı söylüyordu. Oldukça yakından geliyor gibiydi. Şarkı söyleyen adam, karşı sıradaki hücrelerden birinde olmalıydı. Kalktım, kalbim duracak gibi oldu. Adam gerçekten Enternasyonali söylüyordu.

Yanlış fakat ateşli söylüyordu. Öteki ölüm mahkûmlarının da şarkıya katılmasını bekliyordu besbelli. Ama hiç bir ses yükselmedi. Gecenin içinde, cezaevindeki hücresinde, tek başına söylüyordu.

Almanya'daki toplama kamplarıyle cezaevlerine ait röportajlar okumuştum. Oralarda Enternasyonal, politik bir protesto, bir gösterinin en son katı olarak sık sık yükseliyordu.

Röportajların bu bölümleri bana her zaman biraz melodramatik ve gerçek dışı olarak gelmişti. Şimdi, öleceğini bilen bir adamın nasıl Enternasyonal'i söylediğini bizzat dinliyordum. Hiç de öyle melodramatik değildi. Ahenksiz ve sıcak bir sesti bu... Anlatılamayacak ölçüde zavallı ve çaresiz, anlatılamayacak ölçüde dokunaklı ve saygıdeğerdi... Gayet ateşli, tekrarları iki üç kere yeni baştan alıyor, susmasını geciktirmek için, daha çok sürsün diye şarkıyı uzatıyordu. Valencia ve Madrid toplantılarında öğrendiğim gibi yumruğumu sıkıp yukarı kaldırarak dişlerim vura vura kalktım. İki kat kapıya dayandım. Bütün bitişik hücrelerde ötekilerin de ayakta, titreyen bir yumruğu kaldırarak, sessizce «Allahaısmarladık» dediklerini hissediyordum.

O söylüyor, söylüyordu. Dışardan duyacak ve gelerek onu öldüresiye döveceklerdi...

Söylüyor söylüyordu... Bu insanlık dışı bir şeydi. Onu ne kadar seviyorduk.

Ama kimse onunla söylemiyordu. Korkuyordu.

VIII

Cezaevindeki ilk günüm, yüz iki günümün birincisi başladı.

Kahvaltı yoktu, yıkanmak için su yoktu, taranmak için tarak yoktu. Beklemekten başka yapacak hiç bir şey yoktu. Aşağı yukarı dolaşıyor kendimi, içimi rahatlatacak şeyler düşünmeye zorluyordum. Aklıma ilk gelen Wallace'dan bir parça oldu. Sonradan baktım doğruluğuna.

«Her birimiz ancak bir kez ölürüz. Bu düşünce kişi olarak hiç de hoşuma gitmemişti benim; birçok kez ölünebilseydi, elbetteki alışılacaktı ölüme. Anlıyor musun bunu dostum, felsefe derler buna...»

Bunun gerçekten felsefe olduğunu düşündüm. Ve rahatlatıcı şeyler düşünmenin, daha doğrusu düşüncelerin tabiî akışını değiştirmenin ne kadar zor olduğunu görerek şaştım. Bir saniye bıraktın mı, o gene bildiği yatağa dönüyordu.

Somyenin yaylarından birini çıkararak duvara matematik şekiller çizmeye koyuldum. Elipslerin formülünü çıkardım ama hiperbollerinkini bulamadım. Öylesine karışık denklemlere düştüm ki, bir ucu helâ

küvetinden lavaboya kadar uzanıyordu. Vaz geçip saate baktım: Bir olmuştu. Ancak o zaman anladım ne kadar acıkmış olduğumu. Yirmi dokuz saatten beri bir şey yememiştim.

Bir kızgınlık krizine kapılarak kapıya vurmaya başladım. İlk önce yumrukla vuruyordum, sonra pabucumu çıkararak onunla vurmaya başladım. Bir Amerikan filminde görmüştüm bunu; ne yazık ki ayakkabılarımın tabanı kauçuktu...

Hiç bir hareket olmadı. Hırsım geçti ve vücudum gevşedi. Gözümü kapının deliğine yaklaştırarak koridora baktım. Çok dar bir kesiti görebiliyordum. Görüş alanım karşıdaki kapının ötesine geçmiyordu. Ama bir süre sonra müthiş bir şey keşfettim. Karşımdaki kapının deliği düzenli aralıklarla aydınlanıp kararıyordu. Hücreler koridora oranla daha aydınlık olduğu için bu delik normal durumunda beyaz bir lekeye benziyordu. Bizim komşu da herhalde başını deliğe yaklaştırıyordu ki, delik kararıyordu. Ama sadece kardığını görebiliyordum. Arkasındaki gözü göremiyordum.

Karanlıkla aydınlık ancak birkaç saniye sürüyordu. İçerdeki mahkûmu bu kadar düzenli olarak deliğe bir yaklaşıp bir çekildiğini, sonra yine yaklaştığını düşünmek zordu. En akla yakını bana işaret vermesiydi. Elimle benim deliği aynı onun temposunda kapatıp açmaya başladım. Sonra daha yavaş yavaş yaptım, sonra daha hızlandırdım bunu. Ama karşımdakinin temposu değişmedi. Arkasından parmağımı deliğe yatay sonra dikine koydum. Üç defa yaptım bunu da

ve durdum. Haç işareti yapmış olduğumun farkına varmıştım.

Fakat komşum aldırmadı. Kapısının deliği hep aynı aralıklarla, bıktırıcı bir yeknesaklıkla açılıp kapanıyordu.

Bu adamın ne yaptığını keşfetmek için kafamı çatlatıyordum. Bunu aşağı yukarı dolaşarak yapamazdı. Bunun için aralıklar birbirine pek yakındı. Ve birden anladım; ne yaptığını karşımda görürcesine biliyordum şimdi onun.

Kapının arkasında bacaklarını açmış ayakta duruyor ve bir ayı gibi başını sağa sola sallıyordu. Yitikliğin ve umutsuzluğun son raddesine gelmiş olmalıydı.

Kapıyı vuruyor, parmağımla delikte mümkün olan bütün şekilleri yapıyordum. Hiç bir etkisi olmadı...

Beni yeniden yordu bu. Yatağa uzandım. Şiirler okumağa çalıştım; mümkün olmadı, kafamın dümeni itaat etmiyordu.

Öğleden sonra saat dörde doğru, koridorda bir gürültü oldu. Yağlı bir ses, on dört, on beş adlık bir liste okudu. Kapılar açıldı kapandı. Ayak sesleri, fısıltılar, anlaşılmaz mırıltılar... Bu sefer deliğe gözümü değil kulağımı yapıştırdım. Yürümeye çalışan uzun bir insan kafilesinin çıkardığı sesi duyuyordum sadece. Ayak sesleri yavaş yavaş kayboluyordu. On dört, on beş adam uygun adımlarla ölüme yürüyorlardı.

Yatağıma uzanarak, şarkı söyleyen adamın aralarında olup olmadığını, hepsini teker teker mi, yoksa bir arada mı, tabancayla mı yoksa mitralyözle mi öldüreceklerini düşündüm. Artık üstünde hiç bir

hüküm kalmamış olan muhayyelem şu anda dışarda ceryan eden sahneyi, elli yahut yüz kez çeşitli şekillerde gözlerimin önüne seriyordu.

Manyakça bir düşünce o sahneyi tam olarak tahayyül etmeyi başarırsam, gerçekleşmesine engel olacakmışım hissini veriyordu bana. Hani bir şeyi hayal edersen o olmaz gibilerden.

Aynı zamanda, çelişiye düştüğümü farketmeden, aynı şekilde manyak başka bir hisle, ölüm acılarını hafifletmek için kafamdan olsun kaderlerini paylaşmak zorunda olduğumu sanıyordum. Ve yarı bilinçli bir düşünce gene aynı zamanda kımıldıyordu içimde: onlara gösterdiğim dayanışma hesabıma kaydolacak ve beni koruyacak umudunun kurnazlıklarına düşüyordum.

Ve gözlerimi ayırmıyordum saatten. Saat beşte, artık şimdi her şey bitti, dedim. Başımı ceketimin içine saklamış, yanan gözlerimle bitkin bir halde yatakta oturuyordum. Hem kendim hem de ölüler için dua etmeyi istedim. Utanmadan ceketimin kolları içinde mırıldandım Marseillaise'i.

Saat beşi az geçe, hücreme geldiler. Şimdiye kadar görmediğim bir polis «Mitchell diye birini» tanıyıp tanımadığımı ve şimdi nerede olduğunu bilip bilmediğimi sordu. Oldukça kibar konuşuyordu. Beni aldı idare odasına götürdü. Bir subayla birçok faşist oturuyordu odada; kızgın bir sesle «İngiliz'in nerede olduğunu o da bilmiyor.» dedi.

Subay, memurla benim cezaevinde, Mitchell'i aramamızı emretti.

Bundan anladım ki, tutuklu adlarının tam bir listesi bile bu adamlarda yok. Ne önemi var adlarının, kızıl olmaları yetiyor... Genel mezarlara ad yazılmıyor ki...

Bir koridorlar ve avlular labirenti içinde kaybolup gittik. Mahkûmlarla dolu üç dört avlu vardı. Milisler, köylüler, şehirliler birbirine karışmıştı. Grup grup ayakta yahut yerde oturmuş sigara içerek önlerine bakıyorlardı. Hepsinin sakalı uzamıştı. Polisle ben kendilerine bakarken hepsinin çöküк gözlerinde aynı kuşkulu ve kaçamak bakış uçuşuyordu. Beni muhakkak ki ajan sanıyorlardı.

Polis kulağıma «Görüyor musun?» diye fısıldadı. Göremediğimi söyledim.

Polis beni kolumdan tutarak avlunun ortasına götürdü. Etrafımızda bir boşluk vardı. Beni ajan sandıklarını hissediyordum. Hissediyordum kinlerini ve yere bakıyordum. Polis bağırdı:

— Korkmayın, bu sefer kimseyi almaya gelmedik. Aranızda Mitchell adında bir İngiliz var mı?

Kimse cevap vermedi. Yandaki avluya sonra onun yanındakine geçtik. Hepsinde aynı manzara. Tutukluların sayısını bin beş yüz ile iki bin arasında tahmin ettim.

Kafamdan hesaplıyordum: bu on bin kurşun ve aşağı yukarı yok edilmiş yetmiş bin yıllık insan ömrü ediyordu.

Bundan sonra birkaç hücreyi ziyaret ettik. Benimkinden daha büyük olmayan bu hücrelerden bazılarına beş yahut altı kişiyi birden tıkmışlardı. Uzanacak

yerleri yoktu, tren kompartımanlarında olduğu gibi yanyana oturmuşlar, yolculuğun sonunu bekliyorlardı.

Böylece benim karşımdaki hücrenin de önünden geçtik. Bu koridorda, her birinde sadece bir tek mahkûm bulunan, tecrit hücreleri vardı. Gardiyana karşıdaki tutuklunun kim olduğunu sordum. Şaşkın şaşkın suratıma baktı:

— Kim olsun istiyorsun? Senin gibi bir kızıl – dedi.

Koridorun sonunda, genç ve yakışıklı bir subaya rastladık. Bizi durdurdu. Chalmers-Mitchell'i bulup bulamadığımızı sordu.

Gardiyan bulamadık, diye cevap verdi.

Subay kötü İngilizcesi ile bana, Chalmers - Mitchell'in gerçekten (İngiliz aristokratı) olup olmadığını sordu.

«Hem de nasıl» dedim. Yüksek İngiliz aristokrasisine mensup bulunduğunu ve kralın da yakın dostu olduğunu ilâve ettim. Bunu öylesine bir inançla söyledim ki, genç subay sapsarı kesildi. Elimden geldiğince durumdan yararlanmak istedim. Topuklarımı çarparak adımı söyledim ve tıraş olmadan kendimi takdim ettiğim için de özür diledim.

Subayın, bocaladığı belli oluyordu; o da adını söyledi:

— Franco.

Ama yerinde olarak elini uzatmadı.

Kendisine, tutuklanmamdaki hatanın mümkün olduğu kadar çabuk düzeltilebilmesi için beni hemen mahkemeye çıkarıp çıkaramayacağını sordum.

Bana bu işte elinden hiç bir şey gelmeyeceğini, fakat «Millî ordunun hata yapmayacağını» söyledi.

Savaş zamanında istisnaların olabileceğini söyledim. Örneğin beni otuz altı saat aç bırakmak muhakkak ki ordunun bir isteği değildi.

Alaylı bir gülüşle:

— He – dedi –. Açlık grevi yapıyorsunuz...

Katiyen açlık grevi yapmadığımı, sadece bana yiyecek hiç bir şey vermediklerini, ama sorgumun yapılmasına çok daha fazla önem verdiğimi söyledim.

Omuzlarını silkti, kendisini biraz daha tutabilmek için konuşmayı değiştirmeye çalıştım; gayet terbiyeli, General Franco'nun akrabası olup olmadığını sordum.

Bunun üstüne kızardı, sırtını dönüp uzaklaştı.

Gardiyan:

— Vamos – dedi –, haydi...

Hücreme girdik. Daha bazı şeyler söylemek istiyordum ama kapıyı suratıma kapattı.

Meraklı antrak sona ermiş ve yeniden tek başıma kalmıştım.

Akşam yediye doğru, koridorda bir ayak sesiyle bir kapkacak sesi oldu. Deliğe koştum, iki gardiyan kahverengi bir suyla dolu dev bir kazanı sürüklüyorlardı. Kahveydi bu. Kazanın büyüklüğü bir çocuk banyosu kadar vardı. Kenarına bir kepçe asılıydı. İki başka gardiyan da büyük bir ekmek sepeti taşıyorlardı.

Karşıdaki hücrenin kapısı açıldı ve nihayet içindekini gördüm. Kapıya en uzak köşede ayakta, sırtını duvara dayamış, yüzünü kollarıyle korumaya uğ-

raşarak duruyordu. Yarı karanlıkta sakallı yüzünün alt kısmıyla kanlı yırtık gömleğini görebilmiştim önce.

Kepçeyi tutan ihtiyar gardiyan, iyice birine benziyordu.

— He adam – dedi –, sana sadece kahve getirdik. Burada cezaevinde kimse dövülmez.

Kepçeyi doldurdu, sakallıya uzattı. O da iki eliyle tutarak içindekini hırsla içti. Su içen bir köpeğin çıkardığı seslerle soluyarak içti. Yanındaki dört gardiyan ayakta ona bakıyorlardı. Arkasından içlerinden biri sepetten bir dilim ekmek verdi. Adam ekmeği kaptı, gömleğinin üstüne kapattı. Gardiyanlara hep aynı yarı deli, ürkek bakışlarla bakıyordu. Büyük bir gürültüyle ekmeği çiğnemeğe başladı. Sonra görülür bir sızlanmayla:

— Beni artık dövmeyecekler mi? – diye sordu.

İhtiyar gardiyan:

— Burada cezaevinde hayır – dedi.

Kapıyı kapamaya kalktı. Ama sakallı eliyle iterek sordu:

— Ne zaman?...

Daha fazlasını söyleyemiyordu.

İhtiyar gardiyan omuzlarını silkerek kapıyı tekrar kapattı.

Kahveyle ekmek dağıtımı hücreden hücreye karşı duvar boyunca devam etti. Sonra benim tarafıma gelmek için koridorun ucunda döndüklerini duydum. Benim hücreye varmadan biraz önce ekibe eli kolu kapkacak yüklü beşinci bir gardiyan eklendi; tas

niyetine küçük benzin bidonlarıyle eski konserve kutularını taşıyordu.

Ekmek dilimimle, kahve dolu bir kutuyu aldım. Fakat vücudumun direncini mümkün olduğu kadar azaltmak için aç kalmaya devam etmenin daha iyi olacağını düşünmüştüm demincek. Vazgeçilmez bir şarkı gibi işkence görenlerin çığlıkları kulaklarımda durmadan çınlıyordu. Ne kadar zayıf olursam, diye düşünüyordum, o kadar çabuk kendimden geçerim.

Kahveyi küvete döktüm, ekmeği de aynı yere göndermek için ufaladım. Bunu yaparken kendi kaderimin bir parçasına âdeta hakim oluyormuş gibi bir duyguya kapılıyordum. Bir çeşit savunmaya geçişti bu. Ve özel bir rahatlık veriyordu bana. Demir somyemin üstüne büzüldüm ve uyumaya çalıştım.

O yağlı sesle uyandığım zaman herhalde yeni uyumuş olmalıydım.

Bu sefer Sir Peter'i ararken geçmiş olduğum avlunun parmaklıklı penceresinden geliyordu. Ses yirmi beş ile otuz ad okudu. Tam olarak sayamıyordum, üç kelimeli İspanyol adları aklımı karıştırıyordu. Bütün adları okunanların, burada demesi gerekiyordu, ve cevap biraz gecikti mi ağdalı ses sinirleniyordu.

Arkasından,

'17 nolu hücredekilerin hepsi'

'23 nolu hücredekilerin hepsi'

diye çağrısına devam etti.

Bunlar adsız olarak idam edilecek olanlardı, bunların adları yoktu. Ve: 'Eli, eli beni neden bıraktın' bile diyemiyorlardı.

Gecenin içinde, ağdalı ses ilk önce gece yarısına doğru –on altı isim– sonra da şafaktan az önce olmak üzere iki kez daha yükseldi. Sonuncusunda çok uzaktan geliyor ve karışık zayıf bir mırıltı olarak yansıyordu. Kurbanları sayamadım.

Arkasından yeniden gündüz oldu.

Günlerden perşembeydi. Ve kapıları kendi açan, taranan, yıkanan, zile basıp Lola'dan içecek bir şey isteyen, özgür bir adam olmaktan alakonalı, henüz kırk sekiz saat bile geçmemişti.

Burada geberip gitmem kimin işine yarayacaktı sanki?

Saat ona doğru, karşımdaki sakallıyı hücresinden gelip aldılar.

Bu defa liste okumamışlardı. Bir gardiyanla iki asker sert adımlarla geldiler. Gardiyan kapıyı açtı, bağırdı 'Valor, hombre' (cesaret adam) ve hemen yandaki kapıya yürüdü. Askerler sakallıyı yakaladılar, bir iple ellerini bağladılar ve görüş alanımın dışına sürükleyip götürdüler. Çeşitli aralıklarla koridor boyunca üç kez daha: 'Valor, hombre' çınladı. Sonra her şey yeniden sessizliğe gömüldü. Artık karşımda bir komşu yoktu.

Ağzıma lokma koymayalı iki gün oluyordu. Gece de hiç uyumamıştım. 'Valor, hombre'dan sonra büsbütün gerildi sinirlerim.

Devam etmenin hiç bir anlamı olmadığını düşünüyor ve elbise kancasıyle yeni bir deneme yapıp yapamayacağımı soruyordum kendime. Ama böyle bir deneme pek de sarmıyordu beni. Pencereye tırmanma-

ya çalıştım ve pervazları süsleyen örümcek ağlarının altında bir cam parçası buldum. İstediğim gibi ucu gayet keskindi. Bu buluşumdan çok keyiflenmiştim. Ancak geceyi beklemenin daha iyi olacağı geldi aklıma... Artık iyice kesin olduğunu sandığım bir karar almış olmak, çok rahatlatmıştı beni. Gerçekten memnundum ve barometre şaşılacak bir hızla yükseliyordu. Kararımı perçinlemek için karşımdaki hücrede bulunan mahkûmun götürülüş sahnesiyle, polislerin geliş sahnelerini canlandırıyordum aklımda. Buz gibi bir kayıtsızlık duyuyordum şimdi artık hepsine. Dostlarımı en küçük bir heyecanın gölgesini bile duymadan düşünebiliyordum. Bir olemp tanrısını andıran böylesine bir üst davranıştan pek gururlanmıştım. Ve piyasa romanlarına uygun olarak, düşünüyordum ki, hayatla ilişkisini kesmiş bir kişiye artık hiç bir şey dokunamaz.

Çok daha sonra, Sevilla cezaevinde bir felâket arkadaşıyle ölüm korkusunun çeşitli görüntülerini konuşurken bu mucizevî rahatlığın sırrını anladım: sözde bir kararla on iki saatlik bir boşvericiliği garantiye almış oluyordum böylece; hepsi bundan ibaretti. Olemp tanrılığı sandığım gibi kararın kendisinden değil, kendi kendime verdiğim on iki saatlik tatilden geliyordu. O zamana kadar, ağdalı sesin her saat, adımı çağırmasını beklemiştim. Şimdi ise mahut kararım, on iki saatlik bir garantiye beni saf saf inandırıyordu. Bu nedenledir ki, bu kadar memnundum.

Bu memnuniyetim gitgide büyüyerek öğleden sonraya, kapının açılıp da, ihtiyar efendi gardiyanla

yardımcısının bir yatak getirmelerine kadar sürdü. Bu iyice eskimiş, ot bir yataktı. Otlar içinde çıkın çıkın olmuştu, pis kokuyordu. Ancak demir somyanın üstüne konup da, üstüne uzanınca, bütün vücudümde, etime batan demir tellere oranla çok daha yumuşak bir dokunuşun zevkli tadını hissettim. Rahat bir nefes aldım. İki gardiyan da yatağı deneyişimi gülümseyerek seyrediyorlardı. Bu tabloyu birçok defalar görmüş, yataklı bir hücreyle, yataksız bir hücre arasındaki muazzam farkı öğrenmişlerdi herhalde.

Artık konforum vardı, ama daha çoğunu istiyordum. Yumuşak bir yatağımın olması yetmiyordu, sıcak da olmasını istiyordum. Tabiî ayrıca bir de yorgan hayal etmek söz konusu bile değildi. Yatağın altına yatarak, yatağı yorgan gibi kullanmak istedim, olmadı. Nihayet elimdeki cam parçasıyle yatağı genişlemesine boydan boya yırttım, elbise ve pabuçlarımla, yalnız başımı dışarıda bırakarak içine girdim. Tıpkı bir Mısır mumyasına benziyordum. Gayet memnundum, hemen uyudum.

Fakat bugünkü mutlu olaylar dizisi henüz sona ermemişti, saat beşte yeniden yiyecek getirdiler. Hem de son dağıtımdan henüz yirmidört saat bile geçmediği halde. Her tutuklu için bir porsiyon etle bir dilim ekmek vardı. Hiç değilse yemekler hem menü, hem de veriliş saatleri bakımından hayli orijinaldi, bu cezaevinde.

Cebimde cam parçası varken, aç kalmak için bir neden bulunmadığını düşünerek bir hamlede ekmeğin hepsiyle etin yarısını yedim. Keyfimin tam olması için

sadece bir bardak su eksikti. Ama artık bütün isteklerimin de gerçekleşmesini beklemek olanaksızdı. Tekrar otlarımın içine sokuldum, biraz kaşındıktan sonra yeniden uyudum.

Akşam saat ona doğru koridordaki ayak sesleri ve vurulan yumruklarla uyandım. Burdaki bütün gürültülerin uzmanı olmuştum artık. Bir grup yeni mahkûmu getirdiklerini hemen anladım. Ağdalı sesin bir gün önce içindekileri boşaltmış olduğu bazı hücrelerin kapıları açılıp kapanıyordu. Derken benim hücrenin de kapısı açıldı...

Genç bir adam girdi, daha doğrusu itildi içeri. Kapı üstüne tekrar kapandı. Adam ayakta duvara dayanmış, başı önünde duruyordu. Kanlı yırtık gömleğinin görüntüsü artık yabancı değildi bana... Sarkık başındaki yara bere izleriyle gözlerinin deli bakışları da keza ilk karşılaştığım şeyler değildi artık. Fakat bu adamın yüzünde başka bir değişiklik, birden çözemediğim anatomik bir karışıklık vardı. Adamın çenesi çıkmıştı yerinden, iğreti takılmışçasına öyle sarkıyordu. Görür görmez bunu birden fena oluverdim.

Yatağın içinden dışarı çıkarak kendisine karyolaya oturmasını söyledim. Hiç kımıldamadı. Elinden tutarak, kendisini iki adım ötedeki yatağa kadar yürüttüm; oturmasına yardım ettim. Önüne bakmakta devam ediyordu. Elini çenesine götürdü ve yanmış gibi hemen çekti. Ne yapacağımı şaşırmıştım, geri kalan yarım et parçasını uzattım. Başını çevirmekle yetindi. Ne yiyebiliyor ne konuşabiliyordu. Bu açıktı.

Hattâ belki düşünemiyordu bile. Sadece acı çekiyor, korkuyor ve kendisini kurtaracak olan son dakikayı bekliyordu.

Elini tutarak yanına yere oturdum. Biraz sonra elini çekti. Usul usul, dikkatle pantalonunun kemeri altına götürerek iki izmarit çıkardı. İkisini de aldım, bir tanesini dudaklarımın arasına koydum; o kadar kısaydı ki yakarken burnumla dudaklarımı yakmamak için başımı arkaya doğru yatırmam gerekti. İnsan enkazı gözünün ucuyle hafifçe gülümsedi ve kendisinin artık içmediği ikinci izmariti de alakoymam için işaret etti. Birkaç dakika karşısında oturarak kaldım. Hiç bir şey söylemeye cesaret edemiyordum. Teselli edici bütün sözcükler adi bir küfür gibi geliyordu bana. Böyle durumlarda sözcüklerin anlamının değil, ses ve sıcaklıklarının önemi olduğu gerçeğini çok daha sonra Sevilla'da öğrendim. Mahkûm bu sözleri bir morfin, uyuşturucu madde gibi içiyordu. Sevilla'da kurşuna dizilmekten ötekilerin hepsinden daha çok korkan küçük bir milis askerini, ölümüne kadar en çocuksu yalanlarla oyalayıp avutmuştuk.. Yalan söylediğimizi biliyordu; biz de kanmadığını biliyorduk. Buna rağmen bu sözler onu yatıştırıyor ve bu yalanlarımızdan ötürü bir çocuk gibi bize minnet duyuyordu.

Bu başbaşa dilsiz geçen yalnızlık ancak birkaç dakika sürdü, sonra gelip misafirimi aldılar. Eşikte ellerini bağlarken başını çevirmedi bile.. Kendisini sola doğru, çıkış yerine doğru götürdüler. Üstüne hiç bir hücre kapısının kapatıldığını duymadım. Allah rahmet eylesin...

Olemp tanrılarına benzeyen yüksek ve kayıtsız tavrım bozulmuş, yavaş yavaş gene bir çaresizliğin içine düşmüştüm. Cam parçasını kullanma zamanı gelmişti; ama o kadar bitkindim ki, hiç gücüm yoktu herhangi bir şey yapmaya. Artık hepsi birdi benim için... Sıcak ot yatağımın içine büzülüp, hiç bir şey bilmek istemiyordum artık. Kararımı gerçekleştirmekten o sırada beni sadece tembellikle, bir çeşit bıkkınlığın alakoyduğuna samimî olarak inanıyordum. Yaşamak içgüdüsü beni kandırıyor, en aldatıcı maskelere bürünerek benimle saklambaç oynuyordu. Bu sabah, baldıran zehiri kupasını demir gibi bir elle yakalayan bir Sokrat kılığında karşıma çıkmıştı. Bu rol sona ermişti. Tam uygulamaya geçilecek en önemli anda şuurumu uyuşturup karartmıştı. Şimdi yeni bir yol başlıyordu: Bir direğin tepesinde kendisini börtü böceğin yemesine bırakmış münzevi ve kayıtsız bir ruhanî halini alıyordu.

Bu gece, ağdalı ses, sadece bir defa yükseldi. Artık saymıyordum. Çuvalımın içinde duygusuz yatıyordum... Sabahleyin akşama ölü olacağıma nasıl inanmışsam, tıpkı ölmüş gibi en korkunç olayların dahi kayıtsızlığımı sarsamayacağına öylesine inanıyordum... Ertesi günün –cuma– öğleden sonrasına kadar öyle yatakta kaldık. Ot çuvalından sadece yemeğimi, ekmekle bir porsiyon kuru fasulyeyi almak için çıktım. İlk kez tanışıyorduk cezaevinin kuru fasulyesiyle. Hiç hoşuma gitmedi.

Biraz sonra bizim koridordaki mahkûmlardan biri su istemeye başladı. Yumruğunu kapısına vurarak 'Agua agua,' diye bağırıyordu. Harika bir fikir gibi gel-

di bana bu. Fasulyadan sonra müthiş susamıştım. Ayrıca yatakta uzun zaman büzülüp kalmam, hareket ihtiyacımı artırmıştı... Ben de keza kapıya vurarak bağırmaya başladım: 'Agua, agua', Bunun üstüne üçüncü biri de bize katılarak bağırmaya başladı...

Az sonra bütün koridor yumruk sesleri ve çığlıklarla inliyordu: 'Agua, agua'...

Koridora polisler geldi ve dışardan bize ana avrat küfür etmeye koyuldular.. Birkaç saniyelik bir sessizlik oldu. Sonra ben yeniden bağırıp kapıyı yumruklamaya başladım. Bütün koridor da beni izledi. Hemen gelip beni döveceklerini sanıyordum. Ama korkmuyordum, tam tersine bir şeyler olsun istiyordum.

Kapıyı öfkeden değil, hareket ihtiyacından yumrukluyordum. İyice canlandığımı, formumu bulduğumu ve tam bir taşkınlık içinde olduğumu hissediyordum. Kapıyı yumruklamam vahşî bir zevk veriyordu bana...

Birkaç dakika sonra dediğimiz olmuştu. Gardiyanlar suyla dolu büyük bir kazan getirerek, birer birer hepimize su verdiler.

Su içmek için hâlâ içinde fasulya yağlarının titrediği konserve kutumla, kazanın kepçesi arasında bir ayırım yapmam gerekiyordu. Kepçeyi tercih ettim, ve kurşuna dizilen karşıki komşum gibi suyu soluk soluğa içmek için zorladım kendimi.

O, hasta hareket ihtiyacı devam ediyordu içimde. Ne yapabilirim diye düşünüyordum. Bir hikâye yazmaya karar verdim. Kalemle kâğıdım olmadığı için tabiî akıldan yazacaktım. Hayvanlara ait bir

hikâye düşünmeye çalıştım. Komik bir hikâye olacaktı bu. Ancak daha ilk cümlelerden itibaren duygusal olmaya başladı ve hepsini kafamda mavi bir kalem darbesiyle çizip battal ettim.

Arkasından hücrenin duvarlarına kazınmış olan işaretleri çözmek için uğraşmaya başladım. Çoğu hapis tarihiyle adlardan ibaretti. Tarihler 1934'e kadar çıkıyordu. Hiç kuşku yok hücre son kez bu tarihte badana edilmişti...

Bazı adları, mahkûmun masumluğuna ait iddiaları izliyordu. Belki de zavallılar, bunları gardiyanın okuyup, üst makamlara bildireceğini sanıyorlardı. Çoğu da adlarından sonra partisinin inisiyallerini yazmıştı. Göze en çok anarşist kuruluşların adı çarpıyordu: C. N. T. ve F. A. I. Komünistler, partilerinin adını yazmamışlar, sadece ya orak - çekiç, ya da Sovyet yıldızının resmini yapmışlardı. Sosyal demokratların işaretleri de keza azdı. Sosyal demokratlar bütün ülkelerde düzen adamıdırlar. Duvarlara hiç bir şey kazımazlar. Sosyalist sendikasının inisiyalleri U. G. T. daha çoktu.

Bütün bu karalamalar Şubat 1936 seçimlerinden önceye ait olmalıydı. Çünkü o seçimlerde iktidara solcular gelmiş ve eski siyasî mahkûmları affettirmişlerdi. Onların yerini yenileri, seçkin beyler almıştı bu kez de. Bundan ötürü benim hücre de gururlanabilirdi. Belki de Thomas Bolin, açık saçık fotoğraflarıyle, kızılları vurmak için yeni bir tabanca alacağı saati hayal ederek, şu aynı yatakta yatmıştı. Ancak garibi şu ki, hücrelerin bu döneme ait sakinleri, sağcı partilerin üyeleri,

kraliyet taraftarları, faşistler ve hattâ belki din adamları, hiç bir iz bırakmamışlardı. Bir kez olsun ne Gil Robles'un partisinin işaretleri olan C. E. D. A.'ya, ne de bir katolik haçına rastlamamıştım. Oysa Malaga'nın kızıllarına ait olduğu zamanda cezaevi gene bugünkü kadar dolu olmalıydı. Neden acaba sağcılar kendilerinden önce yatmış olanları taklit etmemişlerdi? Acaba daha mı az medenî cesaret sahibiydiler, yoksa partilerine daha mı az bağlıydılar, yahut da adlarını ebedîleştirmek ihtiyacını mı duymamışlardı?

Duvardaki yazılar arasında ne bir mısra, ne müstehcen bir şey vardı. Sadece bir defa bazı şairane sıfatlarla birlikte bir kadın adı görmüştüm. Meşhur okla delinmiş yürek resmi ise sadece iki taneydi.

Son yirmi dört saatlerdeki moral iniş çıkışlarından sonra, nisbeten keyfim tekrar yerine gelmişti. Tutuklanmamdan beri dört gün geçmiş olduğunu düşündüm. Bu haberin şu veya bu şekilde İngiltere'ye vardığı an, birtakım tepkilere yol açacağını umuyordum. Zaman benim için çalışıyordu ve yüzde beş bir şansa sahip olmak dahi, hiç olmamaktan daha iyiydi...

Bu az-çok iyimser gelişme uykumun kaçtığı o gece yardımcı oldu bana saatlerin geçmesinde... O gece hücremde geçirdiğim dördüncü geceydi...

Sadece bilmediğim şey, Malaga yüksek mahkemesinin, beni yargılamadan gıyabımda çoktan vermiş bulunduğu idam kararıydı.

Ve gene bilmiyordum ki o güne kadar –13 Şubat

cumartesi 1937– yalnız altı yüzü bulunduğum cezaevinde olmak üzere, beş bin kişi, şehrin düştüğünden bu yana Malaga'da kurşuna dizilmiştir.

IX

Tutuklanmamın beşinci günü, cumartesi öğleye doğru hücremin kapısı açıldı.

Eşikte siluetleri artık tanıdık olan gardiyanlar değil, ellerinde süngü takılmış silâhlarıyle iki jandarma duruyordu.

— Venga – dediler –, gel...

Ceketimin üst cebinde son bir sigara vardı. Üç günden beri sigarasızdım. Bu son sigarayı da ağdalı sesin beni çağıracağı an için saklamıştım. Bu dakikalarda kişiliğimi nasıl koruyabileceğimi çok düşünmüş ve buna bir sigaranın yardımcı olacağını hesaplamıştım.

Kapımın çerçevesi içinde süngülü iki adamı görünce, sigarayı yakma zamanının geldiğini zannettim. Jandarmalar ceplerinden pek sevimli bir şey çıkarıyorlardı: bir çift kelepçe. Ben ise o sırada son sigarayı ağzıma koymuştum bile.. Kelepçeleri görünce sevinivermedim. Kurşuna dizilmek için götürülenlerin ellerini iple bağladıklarını biliyordum. Kelepçeler pahalıydı ve cesetlerden bunları tekrar çıkarmak zor bir işti. İspanya'daki tek kelepçe fabrikası Bilbao'daydı,

Bilbao ise henüz hükümetin elinde bulunuyordu. İspanya pazarı piyasaya arzettiği sonsuz insan sürüleri bakımından çok zengindi. Fakat kelepçe az bulunuyordu.

O an için dünyada görebileceğim en hoş, en tatlı şey ancak şu madenî güzel kelepçeler olabilirdi. Huşu ile ellerimi uzattım ve kilitler çıkladı. Bu kadar basit bir araçta bu kadar karışık ve ustalıklı bir mekanizmanın bulunmasını hayran hayran seyrediyordum. Halkaların her birinde, her bileğe göre ayarlanabilmesi için küçük bir dişli vardı. Jandarmalardan yaşlı olanı, kelepçenin fazla sıkıp sıkmadığını sordu. Bu soruda ne bir alay, ne bir acıma vardı. Provanızı yapan bir terzinin sorduğu soru kadar objektifti. Bundan sonra koridoru geçtik ve caddeye çıktık.

Cezaevinin kapısı önünde, küçük şık bir spor arabanın yanında koca bir kamyon duruyordu. Biz, otomobile doğru yürüdük. Otomobilin radyatörünü, yanyana dört tane ufak bronz plaka süslüyordu. Birincisinin üstünde iki kanat arasından bir gamalı haç, ikincisinin üstünde faşist İtalya'nın baltası, üçüncüsünün üstünde İspanyol Falanjının beş siyah oku, dördüncüsünün üstünde de Burbonların silâhları vardı.

Üstünde bu kadar çok simge bulunan bir arabayla gezeceğimi rüyamda görsem inanmazdım. Hoş arabaya da binemedim zaten.. Elinde kırbaç tutan bir subay bize doğru fırladı ve jandarmalara arabanın kendi emrinde bulunduğunu, kamyonun bize çok bile olduğunu söyledi... Jandarmalar sinirlendiler ama

bir şey söylemeye pek cesaret edemediler ve hep birlikte kamyona tırmandık. Kamyonda silâhlı jandarmaların yedeğinde daha otuz, kırk tutuklu vardı.

Açık havayı teneffüs etmekten ve dört günlük hücre hayatından sonra dekorun birdenbire değişmesinden öylesine coşmuştum ki etrafımdaki çile arkadaşlarına önce gayet neşeli baktım. Sonra onlarda kelepçe olmadığını ve ellerinin iple bağlanmış olduğunu gördüm. Ayrıca on yada on beşi de birbirlerine bağlıydılar.

Ayakta sımsıkı yapışınıştık birbirimize. Koca kamyon hareket edince, jandarmaların üstüne yıkılır gibi olduk. Jandarmalar da mahkûmların sayısındaydı. Bir elleriyle silâhlarını tutuyorlar, bir elleriyle onlar da keza ya arkadaşlarından birinin omuzunu, ya da bir saat sonra burnuna yada gözüne bir kurşun sıkacakları mahkûmlardan birinin omuzunu tutmaya çalışıyorlardı.

Yanmamış sigaram dudaklarımın arasında hep duruyordu. Elime kelepçeleri geçiren jandarma sigara içtiği için ateşini bana da uzattı. Kendisine bu son sigaram olduğunu ve daha sonrası için saklamak istediğimi söyledim. Ve sigarayı tekrar cebime koydum. Jandarma bir sigara sardı bana ve tütün tabakasını kâğıtla birlikte yakındaki mahkûmlarla jandarmaların arasında elden ele dolaştırdı. Mahkûmlardan birinin eli fazla sıkı bağlanmışsa, bir jandarma onun sigarayı sarmasına yardım ediyor ve hazırladığı sigarayı diliyle yapıştırması için kendisine uzatıyordu.

Jandarmaların Endülüs köylüsüne yahut işçisine benzeyen bir halleri vardı. Mahkûmların da halleri

Endülüs köylüsüne yahut işçisine benziyordu. Kendilerini sallanan bir arabada böyle birbirlerine ayakta dayanmış olarak görenler, şehrin gürültüsünden uzakta bir kır gezintisi yapmaya giden bir arkadaş topluluğu sanabilirlerdi. Ancak bir kez gidecekleri yere geldiler mi, rollerini bölüşeceklerdi: elleri bağlı olanlar duvara dayanacaklar, üniformalı olanlar da bunların beyinlerine birer kurşun sıkacaklardı. Muhakkak ki, her iki taraf da ötekiyle futbol oynamayı buna tercih ederdi. Ama yapacak hiç bir şey yoktu. Bunun başka türlü değil, böyle olmasına karar vermiş olan Hazreti Allah, yoksa kızardı. Bu nedenlerledir ki kamyonun sağ kalacak olan yarısı; düşünceli düşünceli tekrar kamyona binerken birer sigara saracaktı.

Tütün ikram ediliyor ve kamyon sarsıldıkça herkes sıkıca birbirini tutuyordu. Herkes yanındakinin sıcaklığını duyuyordu. Ama kimse bir şey söylemiyordu.

Buna rağmen içlerinden biri bir aralık konuşmaya başladı. Burnunda sıkma bir gözlük, yakasında da işareti olan bir çavuştu bu. Kamyonun yukarısına doğru gayet rahatsız bir biçimde sıkışmıştı. Gülümseyerek yanındaki arkadaşına:

— Dönüşte daha az sıkışacağız – dedi.

Bu sözü işiten pek olmadı ve kimse cevap vermedi.

Bir papaz geçti bize bakarak. Biz de ona bakıyorduk.

İstasyonun yanında, idam kamyonu durdu ve iki muhafızımla ben indim. İlk önce jandarmanın biri atladı yere, ellerimi kullanamadığım için bana yardım

etti; öteki de arkamdan indi. Kamyon yoluna devam etti İçindekiler gözleriyle bizi takip ettiler; hepsinin, hattâ jandarmalar da dahil, bakışlarındaki kin ve kıskançlığı hissediyordum. Bizler birtakım iltimaslı yabancılardık. Kaderimiz zavallılarınkinden başkaydı. İki jandarmayla beraber üç kişi durmuş, bir toz bulutu içinde uzaklaşan kamyona bakıyorduk. Jandarmalardan birisi bana döndü, eliyle silâhını işaret edip boşaltıyormuş gibi yaparak içimdeki son kuşkuları da silmek istedi. Arkasından üçümüze de birer sigara sardı ve hep beraber gara girdik.

Bu jandarma at kafasına benzeyen kafasıyle, babayanî bir adamdı. Sarı dişli uzun bir çenesi, yassı bir burnu ve araba atlarınınkine benzeyen boş, bakışı yumuşak gözleri vardı. Adı Pedro'ydu.

Öteki ablak ve enerjik köylü suratıyle şişman ve kısa boyluydu. Adı Louis'ydi.

Bekleme salonunda Pedro'ya beni nereye götürdüklerini sordum.

— Sevilla'ya – dedi –, ve bana elindeki daktiloda yazılmış evrakı gösterdi.

Orada: A. K. (Arthur Koestler) adlı kişinin, tam bir muhafaza altında Sevilla'ya getirilerek, Millî Ordu Güney Bölgesi Komutanı General Queipo de Llano'nun özel surette nezaretine tevdi edilmesi yazılıydı.

Ben ise için için Burgos'a yahut Salamanka'ya götürüldüğüm umudundaydım. Yeryüzündeki bütün şehirler içinde adı kulağıma en kötü geleni Sevilla'ydı. Ve dünyadaki bütün kudretlerin içinde haklı olarak en

az güvendiğim kişi de General Gonzales Queipo de Llano idi.

Huzuruna çıkalı daha altı ay olmamıştı. Bana verdiği demeç ile pek de dostça sayılmayacak biçimde çizdiğim portresi basında da, kitabımda da yayınlanmıştı. Queipo fransızcayı sökerdi, kitabım, elindeki bana ait dosyada bulunmalıydı. 'Asi bir komutanın portresi' başlığını taşıyan bölümü okurken yüzünün aldığı şekli tahmin ediyordum. Onun portresiydi bu ve üstelik benziyordu da... Çaresiz başa geleni çekecektik. Demek şimdi ben onun «Özel surette nezaretinde» bulunuyordum. Bu cümle bende ormanda gezinirken bilmeden bir kaplanın kuyruğuna basıvermiş bir gezginin heyecanını uyandırıyordu.

Trene bindik. Bu, tekerlekler üstüne konmuş odun sandıklarına benzeyen, küçük tuhaf vagonları ve küçük tuhaf lokomotifi ile çok eski bir trendi. Büyük anne, anne, baba, bir genç kız, bir de bebekten ibaret bir köylü ailesinin oturduğu üçüncü mevki bir kompartımana bindik. Köylü ailesi sıkışarak, pencere yanındaki iki köşeyi saygıyla jandarmalara bıraktı. Ben, Don Pedro ile kucağında bebeğini tutan annenin arasına oturdum. Karşımda büyük anne, onun da yanında genç kız oturuyordu. Çok güzel bir kızdı. Kaçamak bakışlarla kirli olmasına rağmen yabancı bir yerde dikildiği hâlâ pek belirgin olan ceketime bakıyordu. Kelepçelerin farkedilmemesi için papazlar gibi ellerimi ceketimin yenleri içinde saklıyordum. Tren hareket etti.

Büyük anne Don Pedro ve Don Louis ile sohbete girişmişti bile. İlk önce havadan, sonra portakal üretiminden, sonra da savaştan konuştular. Tutuklanmamdan bu yana Motril'in düşmüş olduğunu, Almeria'nın düşmesinin de gün meselesi olduğunu öğrendim. Köylüler de, tıpkı jandarmalar gibi hiç bir tarafı benimsemeden konuşuyorlardı. Franco'nun askerlerine 'Los Nuestros' yani (Bizimkiler) değil 'Los Nacionales' yani (Milliyetçiler) diyorlardı. Jandarmalar karşı tarafa 'Los Rojos' yani (Kızıllar) diyorlardı. Fakat büyük anne bunlara 'Los Valencianos' yani (Valencia askerleri) diyordu. Aile Antekera bölgesinin yerlisiydi. Hani Pizarro'nun gidip sigaralarla tohumluk alıp getirdiği Antekera'nın... Savaşının ilk karışık günlerinde Malaga'ya kaçarak oradaki akrabalarına sığınmışlar ve cephenin öteki tarafında kalmış olan köylerine dönmemişlerdi. Şimdi 'Los Nacionales' Malaga'yı alınca, tekrar köylerine gidiyorlardı.

Don Louis adama, kızıllar zamanında Malaga'nın nasıl olduğunu sordu.

Adam omuzlarını silkti ve politikayla ilgilenmediğini söyledi. Büyük anne ise bütün felâketlere yabancıların sebep olduğu kanısındaydı. Orada, diyordu, Ruslar, burada Almanlar'la İtalyanlar, tamam. Bu sırada birden bir şey hatırlamış gibi elini ağzına kapatarak özür dileyen yumuşak bir tebessümle, Alman havacısı olup olmadığımı sordu.

Hayır, dedim ve İngiliz gazetecisi olduğumu söyledim.

Genç kız ilgiyle beni süzdü. Don Pedro ile Don

Louis gülümsüyorlar ama ağızlarını sıkı tutarak susuyorlardı.

Büyük anne İngiltere kralının İspanya olayları hakkında ne düşündüğünü öğrenmek istiyordu.

Danışmanlarının görüşleri oldukça çeşitli olduğu için Majestelerinin henüz kesin bir kanıya varamamış olduğunu söyledim.

Bunun üzerine Don Pedro, at dişlerini gösterip, kurnazca göz kırparak bana 'İngiltere'de de kızılların olup olmadığını' sordu. Don Louis de keza yan gözle bana bakıyor ve bıyık altından gülüyordu. Birbirlerini diz kapaklarıyle dürtüyorlardı. Şayet kendileriyle birlikte gülmesem pek içerleyeceklerdi. Elimden geldiğince ben de gülme konserine katılmaya çalıştım. Küçük bir sır vardı üçümüzün arasında.

Büyük anne:

— Belki aslında bu da bir kızıldır – dedi.

Bu düşünce Don Pedro ile Don Louis'yi büsbütün kırdı geçirdi. Büyük anne ise nekreliğinden dolayı gururlanmıştı.

Bu neşeli havayla denk düşecek şekilde annenin de yardımıyle torbadan yiyecek sepetiyle kırmızı şarap şişesini çıkardı.

Hepimize biberli kırmızı sosis, peynir, beyaz ekmek ve şarap ikram etti. Jandarmalar hemen aldılar. Ben kabul etmedim. Bütün aile ısrar ediyordu. Ellerimi ceketimin yenlerinden çıkarmadım. Anlatılmayacak kadar zor bir durumdu bu. Jandarmalar birbirlerine baktılar, sonra Don Louis, kesin bir kararla

kolumu tutarak kelepçeleri çıkardı. Herkesin sözü ağzında, hareketi havada yarım kalmıştı.

Büyük anne:

— Allahım! – diye bağırdı.

Yüzüme bakarak ilâve etti.

— Zavallı anan.

Sonra sosisle peynir uzattı; üstüme de haç çıkardı.

Alnımdaki terleri silerek yemeğe başladım. Genç kızın yüzü ateş içinde, müthiş bozulmuş uzaklara bakıyordu. Yiyeceklerin hazırlandığı sırada yerde kendi kendine oyalanmaya çalışan bebek, Don Louis'ye kadar emeklemiş, kelepçelerle oynamak istiyordu mutlaka.

Antekara'ya dört saat sonra varabildik. Ana yoldan gitmediğimiz için tren sağa sola pek kıvrılıyordu. Adamakıllı yiyip içtik ama bir daha kimse konuşmadı. Arada sırada sessizlik iyice ağırlaşınca, ailenin erkeği olan sakin köylü, köşesinden:

— İngilize bir parça sosis daha ver! – diyordu.

Yahut da:

— İngiliz beyaz şaraptan aldı mı? –diye soruyordu.

Bir kez olsun bana direkt olarak hiç bir söz söylemedi. Ancak ailenin en aptalı ve en iyisi olan anne, elime reçelli bir kurabiye parçası tutuştururken:

— Yiyin Senor – dedi –, kim bilir daha kaç zaman yiyebileceksiniz ancak. Bunun üzerine Don Pedro takılmaya kalktı:

— Yarın kurşuna dizilecek.

Fakat şakası karşılık bulmadı ve bozuldu zavallı. Pot kırdığından ötürü üzüldüğü belliydi.

Küçük bir istasyonda su içmek için aşağı indi ve bu sırada tutayım diye silâhıyle kelepçeleri bana verdi. Bunu hiç bir şey düşünmeden acelesinden yapıyormuş gibi bir tavırla yapmıştı. Ama ben demincek kırdığı potu tamir etmek için böyle davrandığını tahmin ettim. Keza tütünle, on santimetrelik hazır sigaralardan on tane getirip armağan etti bana. Ben de ortalığa ikram ettim; kendi sardıkları sigaralardan çok daha kötü olmasına rağmen nezaketen birer tane aldılar.

Antekara'da köylü ailesi itiş kakış zorla indi aşağı. Büyük anne üstüme bir haç daha çıkardı, köylü bana bakmadan ve bir şey söylemeden bir portakal uzattı. Kız yeniden kızararak başını çevirdi. Sonra tren tekrar yoluna devam etti.

Vakit ikindiyi bir hayli geçmişti. Üçümüz de sıraların üzerine uzanarak uyuduk...

Birkaç istasyon sonra, içlerinde bir delikanlıyla, bir de burjuva kılıklı şişman biri bulunan yeni yolcular bindiler. Onlar da bizimle konuşmaya başladılar. Üstelik elimde kelepçeler de bulunmadığından yeni bir anlaşmazlığa meydan vermemek için hemen kendimin tutuklu olduğunu açıkladım. Bunun üzerine burjuva kılıklı zat, en uzak köşeye çekilerek, bana vebalıymışım gibi bakmaya başladı. Delikanlı ise demincekki köylü ve trendeki herkes gibi yakasında milliyetçilerin kokardını taşıyordu. Hemen bir sigara uzattı ve paltom olmadığı için titrediğimi görünce de, battaniyesini verdi. Faşist ordusuna yazılmasını önerdikleri için Sevilla'ya gittiğini söylüyordu. Kendisine öyleyse neden battaniyesini bir düşmana verdiğini sordum. Omuz-

larını silkti ve belli belirsiz bir «Sendenim» işareti yaptı. Queipo de Lliano bu falanj askeriyle ona benzeyen binlercesinden ötürü bilmem kendisini kutlayabilecek miydi?

Sevilla'ya gelinceye kadar ellerime kelepçeyi takmadılar.

Geldiğimiz zaman gece adamakıllı ilerlemişti. Don Pedro ile Don Louis yeniden pek ödevcil kesilmişlerdi. Gar komutanlığına kadar üçümüz de uygun adımlarla yürüdük.

Orada, bu gece vaktinde beni ne yapacaklarını tartışmaya koyuldular. Saat gece yarısını bir çeyrek geçiyordu. Servis arabası yoktu, tramvaylar da durmuştu. Don Louis geceyi faşistlerin kışlasında geçirmemi istiyordu. En çekindiğim şey de tam buydu benim. Don Pedro'ya beni cezaevine götürmeniz daha iyi olmaz mı, diye sordum. Gülümseyerek:

— Faşistlerin arasına girmeyi istemiyor musun? – dedi.

— Hayır! – dedim.

İkisi de gülümsediler, bir an bir şeyler fısıldaştılar. Sonra Don Pedro, Genel Kurmaya telefon edeceklerini, çünkü aslında oraya götürülmem gerektiğini söyledi. Bir memura telefon rehberini sordular. Memur rehber olmadığını, ama bütün servis telefonlarının telefon kabinesinin duvarında yazılı olduğunu söyledi. Hep beraber telefona gittik. Duvarlar kurşun kalemle karalanmış numaralarla doluydu. Okuyordum: «İtalyan komutanlık üstü şu ve şu No.lar.»

«İtalyan piyade kışlası şu ve şu No. lar»

«İtalyan Piyadesi ikinci kışlası şu ve şu No. lar.»
«İtalyan imdat karakolu şu ve şu No. lar.»

Son gelişimden beri Sevilla'nın yabancılarla ilişkisi adamakıllı gelişmişti.

Nihayet kibritlerimizi birleştirerek Güney Bölgesi Genel Kurmayının numarasını bulabildik.

Sevilla caddelerinden yürüye yürüye, vaktiyle oturduğum Madrid otelinin önünden; vaktiyle Strinberg ile Alman pilotlarına rastladığım Christina otelinin önünden, vaktiyle Rio Tinto madenlerindeki mahkûmların kan revan içinde götürüldüklerini gördüğüm faşist kışlası önünden geçerek, radyolu generalin karargâhına kadar geldik. Polis karakolundan, mezarlığa götürüldüğümü sanarak Malaga cezaevine gidişimden, çok daha acıklıydı bu seferki yolculuk. Don Pedro ile don Louis susuyorlardı. Ben ise onları hiç istemiyordum bırakmayı.

Gecenin bu saatinde Genel Karargâhın koridorları ıssız ve korkunçtu. Bazı bürolarda hâlâ çalışıyorlardı. Bunların birinden ötekine gönderiyorlardı bizi ve kimse bilmiyordu bizi ne yapacağını. Nihayet telgraf servisine gelip dayandık. Burada oturan tatlı bir memur, izin verdi yerde uyumamıza. Don Louis yere oturmuş, pabuçlarını çıkarmaya çalıştığı sırada bir subay geldi, tekrar dışarı attı hepimizi. Benim telgraf dairesinde işim olmadığını ve beni polise teslim etmeleri gerektiğini söyledi. Bunun üzerine polisin yolunu tuttuk.

Don pedro ile Don Louis yorulmuşlar, keyifleri de iyice kaçmıştı. Kendilerine yük oluyordum. Çoktan razıydılar kaçmama göz yummaya ama, bu el-

lerinde değildi. Ve bu nedenle sonunda polise geldik.

Bizi pis kokulu bir odaya soktular. Orada kaz kafalı bir herif, bir tutanak tutarak parmak izlerimi aldı. Sonra iki gardiyan çağırdı. Gardiyanlar memurun masasına yaklaştılar. Tıpkı gorile benziyorlardı. Selâm verdiler ve biri, pek olağan bir sesle sordu:

— Una Flagelacion?

«Una Flagelacion» Fransa'da «Tütünleme», Almanya'da «İlk sürtünüş» anlamına gelen «Islatma» deyiminin İspanyolcasıydı. Polis karakollarında tutuklulara dayak atma geleneği, kanun dışı olduğu halde, bütün Avrupa'da uygulanmaktadır. Birçok kuruluşlardan, bir çok insancıl derneklerden söz edildiğini çok duydum. Ama «Islatma»ya karşı da bir dernek bulunduğunu hiç duymadım.

Don Louis saygıyle eğilerek şefin kulağına bir şeyler fısıldadı. Sadece İngiliz gazetecisi anlamına gelen «Ingles - Periodista» sözcüklerini işittim. Bunun üzerine «Flagelacion» emri verilmedi.

Birden rahatladım ve yukardan söz konusu ettiğim derneğin neden olmadığını hemen anladım. Bu tür dernekler, çokçası, seçkin kişilerce kurulur; oysa seçkin kişiler kazara polisin eline düşerlerse, onları «Islatmıyorlar». Bu nedenledir ki, bütün Avrupa ülkelerindeki burjuvazi, polise ne kadar saygı duyarsa, fakir fıkaranın en suçsuzu bile, onların üniformalarından vebadan korkar gibi o kadar korkarlar.

Hayal kırıklığına uğrayan iki goril, demir parmaklıklı kafes gibi bir yere götürdüler beni. Biraz sonra ellerindeki evrakın formalitesini bitirmiş olan Don Louis

ile Don Pedro, benim kafesin önünden geçiyorlardı. Kendilerini çağırarak yol boyunca bana o kadar iyi davrandıklarından ötürü ikisine de teşekkür ettim. İkisi de utana utana parmaklıkların arasından teker teker ellerini uzattılar. Gorillerin gözleri faltaşı gibi açılmıştı. Dostlarım aldırış etmeden çekip gittiler.

Olağanüstü bir şey değildi bu. Onlar da genellikle mert kişiler olan yirmi beş milyon İspanyol arasından iki kişiydi. Şayet emir almış olsalardı, aramızda yol boyunca kurulmuş olan dostluk, kurulmadan beni öldürünceye kadar dövecek yahut kurşuna dizeceklerdi. Bunu hiç bir duygusallığa kapılmadan, aldıkları emre uyarak yapacaklardı. Yok şayet cezaevi arkadaşım olsalardı, son sigaralarını gene benimle paylaşacaklardı. Şayet tersine o iki gorille yolculuk etmiş olsaydım, ola ki onlar da yine benden aynı içtenlikle ayrılacaklardı.

Gorillere bakıyordum. Goriller bana bakıyorlardı. «Fiagelacion» emri verilmemiş olmasa beni ne duruma sokacaklarını düşünüyordum. Ama emir verilmediği için bana sigara uzatıyorlar ve gayet terbiyeli gülümsüyorlardı. Ben de onlara gülümsüyor ve kişilerin özel karakterine bu kadar önem vermekle gerçekten enayilik ettiğimizi geçiriyordum aklımdan. Bir adamın nasıl olduğunun ne kadar az önemi vardı; asıl iş toplumun onu yapmaya zorladığı görevdeydi. Toplumun insana kişisel yaradılışını ortaya koyması için bıraktığı alan çok dardı. Don Louis'nin yahut don Pedro'nun, yahut ölüm arabasındaki jandarmaların, müzikle uğraşmaları, yahut kedileri veya köpekleri

sevmeleri, iyi veya kötü olmaları, pratik hayatta neyi değiştirecekti. Ve birden anarşinin İspanya'da bu kadar yaygın olmasının nedenini bulduğumu sandım. Anarşistler için, insanlık sorunu fındık fıstık kadar kolay bir sorundu; toplumsal kuruluşların sert kabuğunu kıracak ve içindeki tatlı özü yiyecektiniz. Yaygın bir görüştü bu; ancak fındıkla fıstıkların kabuksuz olarak ağaçlarında nasıl biteceğini öğrenmek isterdim. İnsan, insanlığın geleceğini en çok ne zaman merak ediyor biliyor musunuz? İki goril tarafından muhafaza edilen bir kafeste oturur ve kendi geleceğiyle önündeki saatler yerine, ne olursa olsun herhangi başka bir şeyi düşünmeyi, mutlaka tercih ederken. Zannımca elektrik sandalyesine doğru yürüyen bir mahkûmu tam anlamıyle avutacak tek şey, dünyayı ertesi gün çarparak yok edecek yeni bir kuyruklu yıldızın göründüğü havadisidir. Ancak o zaman, kaybettiğim bir şey yok diyebilecektir...

Sabahın ikisine yahut üçüne doğru, bir otomobil almaya geldi beni ve iki gorilin gözetimi altında, uyuyan şehrin içinden, Guadalkivir Köprüsü'yle ıssız yollardan geçirerek, Sevilla'nın il cezaevine doğru götürdü.

X

Gecenin içinde cezaevinin görünüvermesi, tıpkı on beş saat önce kelepçelerin çözülüvermesi gibi rahatlattı içimi. Tutuklulara sadece polis karakollarında, karargâhlarda ve faşist kışlalarında işkence edildiğini öğrenmiştim artık. Cezaevlerinde kimse dokunmuyordu kendilerine. Cezaevinden ise dışarı ancak iki yol çıkıyordu: Biri idama giden yol, öteki özgürlüğe... Ama cezaevinde kalındığı sürece insan güvenlik altındaydı.

İçim şükranla dolu kunt binayı seyrediyordum. Bir toplumun hastalığı garip belirtilerden çıkıyor ortaya. Örneğin bu olayda da cezaevleri mahkûmlardan korumaya değil, ama mahkûmları toplumdan korumaya yarıyordu.

Sevilla cezaevi İspanya devriminden sonra 1931 yahut 1932'de yapılmıştı. Genç ve ihtiraslı Cumhuriyet, her şeyde batıdaki en uygar ülkelerle aynı düzeyde, hattâ onlardan önde olmak istiyordu. Ortaçağdan kalma ceza sisteminde de Cumhuriyetin yaptığı reformlar, başarılarının en önde gelenlerindendi. Cumhuriyetin model olarak Madrid'te, Barselona'da,

Sevilla'da yaptırdığı cezaevleri, Avrupa'nın en iyi organize edilmiş, en modern cezaevleriydi.

Cezaevinin büyük kapısı önünde uzanan bakımlı bahçeyi geçerek, kapıyı çaldık – Burada da kapıda bir gece zili vardı – ve açtılar kapıyı...

Giriş sahanlığına üç uzun koridor açılıyordu. Bu yüksek tavanlı koridorların içinde karşılıklı olarak iki katlı hücrelerin monoton kapı dizileri uzanıyordu. İkinci kattaki hücreler dar ve uzun, demirden galerilere bakıyordu. Bu galerilere de gene demirden merdivenlerle çıkılıyordu. Hücrelerin kapılarında birer numara, birer delik, ve üstünde isim yazılı birer plaka vardı. Görülen her şey demirden veya betondandı; her şey umulmayacak ölçüde simetrik, geometrik ve standarttı. Bütün bu demir yapılar, bir savaş gemisinin makine dairesini hatırlatıyordu insana.

Sahanlığın ortasında yüzü giriş kapısına dönük camdan kafes gibi bir yer vardı: Büro. Üçüncü kez tamamladık giriş formalitelerini. Üstümü aradılar, parmak izlerimi aldılar. Polisler, burada daha çok sıkıcı ve formalist bir kırtasiyeciliğe dalmış banka memurlarını andırıyorlardı.

Goriller çekildiler. Genç, yumuşak, sessiz bir gardiyan beni alıp ortadaki koridora götürdü. Önünden geçtiğimiz sağdaki ilk hücrenin –44'üncü hücre– kapısındaki plakada Cabellero adı yazılıydı.

Largo Cabellero o sırada Valencia hükümetinin başbakanıydı. Oğlunun Sevilla'dayken şehrin ansızın kuşatıldığını ve delikanlının rehin olarak milliyetçilerin eline düştüğünü biliyordu. Paris'ten hareketim-

den birkaç gün önce basın, idam edildiğini bildirmişti. Demek ki, havadis yanlıştı. Burada, karşımda, gözlerimin önünde, 44 numaralı hücrenin kapısında, genç Cabellero'nun kartviziti vardı. Buna çok sevindim. Afrika ormanlarında Livingstone'un izlerini bulan Stanley gibiydim.

43 ve 42 numaralı hücrelerin önünden geçtik. Hücrelerin kapılarında İspanyol adları yazılıydı. 41 numaralı hücrenin önünde durduk, gardiyan kapıyı açtı. Yeni dairem demek burasıydı.

Burası, tabir caizse gayet tatlı bir orantıda dikdörtgen bir odaydı. En çok hoşuma giden kapının karşısındaki, geniş pencere oldu. Duvarın kalınlığı, kemerli derin bir pencere boşluğu yaratıyordu. Bu geniş pervazın alt kenarı aşağıdan yukarıya, yani pencereye doğru yokuşluydu. Dışarıya bakarken buraya dirseklerini rahatça dayayabiliyordu insan. Pencerenin altı ise çeneme geliyordu. Pencere cezaevinin gayet geniş olan tozlu avlusuna bakıyordu ve önünde gayet sağlam demir parmaklıklar, parmaklıkların da arkasında gayet sık bir tel örgü, bir çeşit demirden cibinlik vardı.

Hücrenin sağ duvarı önünde, bir aşağı bir yukarı dolaşırken yer kazanmak için gerektiğinde kapatılıp duvara itilebilen, demir bir karyola bulunuyordu. Tam karşısında demir bir masayla sabit bir iskemle vardı. onlar da keza kapanan cinsindendi. Yatağın ayak ucunda akar suyu olan büyük bir lavabo, onun da karşısında rezervuarlı bir küvet vardı.

Gardiyan ot yatağı elledi. Yatağın kenarına bezden bir etiket iliştirilmişti. Üstünde tamponla basılmış

bir tarih vardı. Son yıkandığı tarih olmalıydı. Gardiyan yasak savacak yün bir yorgan getirdi; ertesi gün yatakla birlikte hepsini değiştireceğini söyledi. Sonra iyi geceler dileyip kapıyı çarpmamasına dikkat ederek dışardan kapattı.

Malaga'daki gardiyanların hücrelerden çıkış tarzlarına kıyasla burada lüks bir oteldeyim sanki. Karşıda avluyu çeviren duvarın üstünde süngülü bir gardiyan sigara içerek nöbet tutuyor. Azıcık bir hayal zorlamasıyle bizi gözlemek için değil, korumak için nöbet tuttuğunu sanmak pekâlâ mümkündü...

Saat gecenin iki buçuğuydu. Ot yatağın üstüne uzandım; bir yorganı olmanın harika zevkiyle memnun, uyudum.

Borazan sesiyle uyandım; saat yediye çeyrek vardı. Bunun kalk borusu olduğunu tahmin ettimse de duymamazlıktan gelerek tekrar uyudum. İkinci kez uyandığımda saat dokuzdu. Avludan gürültüler, çığlıklar yükseliyordu. Pencereden baktım; avlu İspanyollara has heyecanla, kimisi seyirci, kimisi oyuncu olarak, kendilerini futbola vermiş mahkûmlarla doluydu.

Üç yüz ile dört yüz kişi kadar olmalıydılar avluda. Üstlerinde mahkûm elbisesi yoktu ve avlunun sağdaki büyük kesiminde diledikleri gibi hareket edebiliyorlardı. Ancak çok sonra aralarında, belinde tabancası, elinde lastik copu ile tek başına yahut bir mahkûmla konuşarak aşağı yukarı dolaşan üniformalı bir gardiyanın bulunduğunu keşfettim. Mahkûmlar resmi elbiseli olmadıkları halde, gene de insanda hepsi bir örnekmişler gibi bir kanı uyandırıyorlardı. Çoğu genç

Endülüs köylülerine benziyorlardı ve hepsi de aynı biçimde giyiniyorlardı. Mavi bezden bir ceketle bir de pantalon. Aralarındaki benzeyişi arttıran nedenlerden biri de tıraşı uzamış yanakları, çıplak kafaları ve kararmış yüzleriydi. Genç futbol oyuncuları iple bağlanmış bezden toplarının peşinden avlunun içinde boydan boya koşup duruyorlardı. Duvarın dibindeki bir başka grup, aşk ile şevk ile uzuneşek oynuyordu. Eğilmiş iki kat duranlardan biri, atlayanın gücüne dayanamayıp da, hep birlikte yüzükoyun yere yuvarlandılar mı, çığlıklar kahkahalar kopuyordu. Gardiyan da keza bakıp gülüyordu. Daha olguncalar, taşla nişan atıyorlardı; bir kısmı ise duvarın daracık gölgesine oturmuş, kitap okuyorlardı.

Ve bütün bu kalabalık, penceremin önünde, karşısında, benimle aynı hizada kaynaşıp duruyorlardı. Malaga'nın kanlı kâbusundan sonra bütün bunlar bir düş gibi geliyordu bana. Kan ve pislik kokan hücremde, gardiyanlarınkinden başka bir yüz görmeden, ölüm habercisinin ağdalı sesinden başka bir insan sesi işitmeden, büzüşüp dört gün geçirmiştim. Şimdi seyredebildiğim bu hareketli avlu, kalabalık insan yüzleri, onların yaşamları ve değişiklik, genişletivermişti yüreğimi; sarhoş etmişti beni. Pencere boşluğuna abanıp dirseklerime dayanmış, dışardakilere, bağırıyor işaretler yapıyordum. Önceleri kimsenin beni duymaması, yahut duymak istememesi aklıma pek takılmadı. Üstelik kimsenin penceremin önünden doğrudan doğruya geçmeyişi ve oraya gelince bir köşe çizerek dolaşması da dikkatimi hemen çekmemişti.

Kapının kilidi gıcırdadı. Kimin geldiğini görmek için geri döndüm; tutuklandığımdan beri ilk kez olarak korkudan kalbim atmadan bakıyordum kapının açılışına. Gelen, gece beni karşılamış olan gardiyandı. Çevresine bakınarak hücreyi gözden geçirdi ve borazan sesiyle kalkıp yerleri silmediğim için azarlamaya başladı beni.

Duvarları titretircesine bağırıyordu. Ama gene de çok önemli değildi bu. Bir çavuşun acemi bir eri azarlaması gibi azarlıyordu. Ben de henüz kışla âdetlerini bilmeyen bir yeni er gibi otomatikman cevaplar vermeye başladım. Hemen yumuşadı ve yerleri önce süpürüp sonra da taşları bir kova ve bezle silmem gerektiğini söyledi.

Süpürgeyi aldım ve yeri süpürmeye çalışırken, bir içgüdüyle oynamam gereken rolü yakaladım: saf, seçkin, iyi yetişmiş ve azıcık aptal bir yabancı pozuna bürünecektim. Bu rol bilinçli bir hesap sonucu gelmemişti aklıma. Cezaevinin savunma güdüsünü düzenleyen mekanizması çalışmaya başlamıştı içimde. Öylesine beceriksiz süpürüyordum ki, sonunda gardiyan nasıl süpürüleceğini anlatmaktan usanıp, bana öğretsin diye bir hademe çağırmaya kalktı. Kapıyı açtı ve koridorda bağırmaya başladı:

— Angel, Angelito... (Angelito «melek» anlamına gelir İspanyolcada)

Melek hemen geldi ve yerleri bir maymun ustalığıyle süpürüp silmeye başladı. Yüzü ihtiyar bir kadınınki gibi buruş buruş, boyu ise on iki yaşındaki bir çocuğunki kadardı. Bir kez olsun ne karşısına,

ne gardiyana, ne bana baktı; ama hücrenin içinde dört ayak dolaşırken gözleri bir fare gözü gibi canlı, bütün köşe bucağı geziniyordu. İki dakikaya varmadan hücre süpürüldü, yıkandı ve görünüşe göre iyice temizlendi. Müthiş güzel bir kabare numarasına benziyordu bu. Gardiyanla melek çekilip gittikten sonra, yer kurumaya başlayınca, taşların eskisi kadar pis olduğunu gördüm.

Bundan sonra kahvaltı geldi: Büyük bir kazanda pişirilip kupa bir bardağa konmuş kahveyle, küçük beyaz bir ekmekti kahvaltı. Kahve pekâlâ içilebilecek gibiydi.

Kahvaltıyı da Angelito getirmişti. Burada her şeyi o yapıyora benziyordu. Kendisinden, her saat yargılanmamı beklediğimden, yargıçların huzuruna böyle hırsız kılığında çıkmamak için tıraş olmak istediğimi haber vermesini rica ettim. Ama Angelito cevap bile vermedi ve kapıyı suratıma kapattı.

Yeniden pencerenin başına geçerek, avludaki oyunları öğleye kadar seyrettim. Yavaş yavaş bazı kişileri ayırdetmeye başlıyordum. İlk önce dikkatimi ihtiyar bir adam çekti, yetmiş yaşından fazla olmalıydı; kalın bir pardösü giyiyor ve hafif kambur yürüyordu. Pek beğendim ihtiyarı. Sonra on üç-on dört yaşlarında iki çocuk vardı. Bunların kızıl ailelerden alınmış rehinler olduğunu düşündüm. Pantalonların çizgileri iyice ütülü, ayakkabıları boyalı, gayet şık üç dört kişi, ötekilerden ayrı, aşağı yukarı, ciddî ciddî dolaşıyorlardı. Bunlara «Şıklar» adını taktım ve buraya neden ötürü geldiklerini pek çözemedim.

Avludaki kişilerin siyasî mahkûm mu, yoksa adi suçlu mu olduklarını tam bilemiyordum. Yüzlerine bakılırsa siyasî mahkûma benziyorlardı; fakat sonra aralarından bazılarının, gömleklerine Burbonların renklerini taşıyan bir kurdela iliştirmiş olduklarını farkettim. Buna rağmen ötekiler hiç de ayrı tutmuyorlardı onları kendilerinden. Siyasî bir cezaevinin havasını hiç de böyle ummamıştım ben.

Bu avluda herkes sigara içiyor ve tütünle sigara kâğıdı ikramı hiç durmuyordu. Herkesin bol bol sigara uzattığı bizim o mahut yolculuktan sonra, sigarasızlık şimdi daha çok koyuyordu. İşaret parmağımın ucuyle, demir cibinlikte bir sigara geçecek kadar bir delik açtım. Çok kolaydı bunu yapmak, örgüleri azıcık sağa sola itmek yetmişti. Avludan bakınca hücrenin içinin karanlık göründüğünü biliyordum. Bu nedenle yüzümü demir parmaklıklara yapıştırıyor, işaretle sigara istediğimi anlatmaya uğraşıyordum.

İlk önce kimsenin bu yöne bakmayışını talihsizliğe yordum. Önüme geleni çağırmaya başladım. Ama çok gürültü vardı avluda, sesleri bastırmak zordu. Buna rağmen yakında olanların gene de duymaları gerekirdi. Ancak kimse aldırmıyordu işte...

Görmemezlikten gelinmem pek gücüme gidiyordu doğrusu. Mahkûmlardan bazılarının geçerken beni işittiklerini ve işaretlerimi çok iyi gördüklerini gayet açık anlıyordum, ama derhal başlarını çeviriyorlardı. Ve işte o zaman içlerinden hiç birinin hücreme on adımdan daha çok yaklaşmadığını saptadım.

Sonunda bez ceketli bir köylünün, arkadaşlarının dikkatini benim pencereme çektiğini gördüm. Ama bunu hiç çaktırmadan yapıyordu. Üçü dördü uzaktan kaçamak olarak bana bakıyorlardı. Bir sigara vermeleri için daha çok ısrar etmeye başladım. Sıkılmış bir durumları vardı, ne yapacaklarını kestirememişe benziyorlardı ve muhafıza, avlunun öteki ucunda bulunmasına rağmen, korkulu bakışlar fırlatıyorlardı. Sonra içlerinden biri parmaklarını hızla dudaklarına götürdü, omuzlarını silkti ve bütün grup alelacele uzaklaştı.

Üç yüz, dört yüz kişinin bulunduğu bir avludaki hareketlerin inceliklerini seçebilmek için bir hayli zaman istiyor. Bu yüzden benim duvara paralel olarak uzanan ve silinmiş bir tenis alanı çizgisine benzeyen, belli belirsiz beyaz çizgiyi ancak keşfedebildim. Bu çizgi benim sıramdaki hücrelerin sağ başından, Caballero'ya ait 44 numaralı hücrenin önünden geçerek, sol tarafta birkaç hücre ötede, tahminen 36 No.-lu hücrenin önünde bitiyordu. Aynı doğrultunun daha ötesinde 35 No. lu hücreden itibaren, mahkûmlar korkmadan duvara yaklaşıyorlar ve pencereden içerde bulunanlarla konuşuyorlardı.

Ancak 36 numaradan 44 numaraya kadar, beyaz çizgiyle gösterilmiş on metre genişliğindeki yasak bölgeye kimse giremiyordu. Buradaki hücrelere, benimki dahil, sokulmak katiyen yasaktı.

Birden anladım ki, avludakiler korkuyorlardı, görülmekten korkuyorlardı. Her hareketlerinin gözlendiğini herhalde biliyorlardı. Üst kattaki pencereler-

den kendilerini izleyen dikkatli gözleri ben göremiyordum, onlar görüyorlardı. Bu durumla onların neşe gösterileri arasında, özel ve endişe verici bir ilişki vardı.

Ne olup bittiğini anlamıyordum. Güpegündüz Walpurgis gecesini mi oynuyorlardı? Bütün bu futbol, birdirbir oynayanlar, bütün bu gezinenler, şu parlak güneşin altında, horozun ikinci ötüşünü yahut da ağdalı bir sesin adlarını çağırmasını mı bekliyorlardı?

Beni neden penceresine sokulmanın yasaklı olduğu bir hücreye kapatmışlardı? Ötekiler gibi avluya neden çıkamıyordum ben? Ve neden ötekiler benim tarafıma bakmaktan bu kadar çok çekiniyorlardı? Gerçekten çekiniyorlar mıydı acaba? Bu daha çok, sağlam bir kişinin, yüzündeki çizgilerde ölümün gölgesini taşıyan hasta bir insandan, gözlerini boyuna kaçırmaya çalışma içgüdüsü değil miydi?

Sonunda ta en başından beri sezdiğim bir gerçeği kendi kendime itiraf ettim: Beni ölüm mahkûmlarının hücresine koymuşlardı...

Öğle yemeğini getirdiler; yemek zeytinyağla pişmiş fasulya çorbasıyle bir dilim beyaz ekmekti. Çorbayı sabahleyin kahve içtiğim ve su bardağı olarak kullandığım kupanın içine koydular. Peşinde genç iki aşçı yamağı ile bir gardiyan, yemeği gene Angelito dağıtıyordu. Gardiyanın ay gibi toparlak, kırmızı bir yüzü vardı, biraz fransızca konuşuyordu. Bir yabancıyle bu dili konuşmaktan pek kıvançlıydı, isteklerimi sabırla dinliyordu. Tıraş olmayı istiyordum, çünkü bugün yahut yarın mutlaka mahkemeye çıkarı-

lacaktım. Bir parça sabun, bir tarak, bir havlu istiyordum; Büyük Britanya Konsolosluğuna mektup yazmak için bir kurşun kalemle kâğıt istiyordum; kitaplıktan bir kitap yahut bir gazete istiyordum; öteki mahkûmlar gibi avluya çıkmak istiyordum; sigarayla yedek çamaşır almak için aldıkları paraları geri vermelerini istiyordum.

Gardiyan isteklerimi çok doğru ve haklı bulduğunu göstermek için her cümlede başını sallayarak hepsini büyük bir dikkatle dinliyordu...

Kendisine hiç birini unutmaması için bunları not almasının daha iyi olacağını söyledim...

Emin bir jestle alnına vurarak hafızasının çok kuvvetli olduğunu ve hiç bir zaman hiç bir şeyi unutmadığını söyledi. Arkasından da, hemen geliyorum, diyerek ortadan kayboldu. Bekledim kendisini, sonunda geldi de... Tam on beş gün sonra nöbeti benim hücreye düşünce... İlk seferki kadar sevimli ve fransızca konuşmaya meraklıydı. Bu on beş gün içinde meslektaşlarına günde üç kez boşuboşuna tekrar ettiğim aynı istekleri yine aynı sabırla dinledi.

Öğle yemeği saat birden biraz önce verilmişti. Saat birde avludaki mahkûmlar tekrar hücrelerine dönüyorlardı. Saat birden üçe kadar, dairelerden fabrikalara, cephelerden cezaevlerine bütün İspanya, öğle uykusuna yatardı.

Bir çeyrek saat kadar koca avlu ıssız ve sessiz kaldı.

Arkasından karşı duvardaki bir kapı açıldı ve iki mahkûm avluya çıkarıldı.

Her ikisinin de sırtındaki elbise iyi dikilmişti.

Avluyu hemen geniş adımlarla arşınlamaya başladılar. Bir tanesinin sırtında yakası açık bir gömlek vardı; yürüyüşünde hafif bir aksaklık göze çarpıyordu; cesur tavırlıydı.

Adını 'Lord Batron' koydum. Arkadaşı daha sakin, daha içine kapanıktı; avurtları iyice çökmüştü; veremliye benziyordu.

Avlunun genişliği boyunca hiç durmadan iki saat dolaştılar. Tam saat üçte, bir gardiyan ikisini de tekrar cezaevine soktu. On dakika sonra, sabahki kalabalık yeniden doldurmuştu avluyu.

Öğleden sonra da yine pencereden bakmakla geçti; fakat artık işaret mişaret yapmıyor, avludakilerle ilişki kurmaya çalışmıyordum. Hiç birinin pencereme bakmasından ve dışardaki güzelim hayatın sessiz ve görünmez tanığı olmaktan hoşnuttum.

Saat yediden az önce akşam yemeği geldi: Zeytinyağlı mercimek çorbasıyle, bir dilim ekmek...

Mahkûmlar dışarda yiyorlardı.

Saat sekizden biraz önce hepsini cezaevine soktular. Boşalan avlunun üstüne çabucak gölgeler indi.

Saat dokuzda İspanyolların kışlalarda çaldığı yat borusu çalındı; duygulu ve melankolik bir havası vardı. Saat onda tekrar çaldılar.

Üstümdeki hücrelerden çıkarılan ayakkabıların sesleri geliyordu.

Sonra gürültüler kesildi ve cezaevlerinin soğuk sessizliği bir tıkaç gibi dolduruverdi heryeri.

Ama benim hücremde bütün gece yandı elektrik lambası.

XI

Malaga cezaevindeki gürültülerle ağdalı sesi işittiğimi sanarak Sevilla'daki ikinci gecemde kaç kez sıçrayarak uyandım. Ama her yer sessizdi. Tavandaki ampulun ışığı doğrudan doğruya gözüme girmesine rağmen gene de hoşnuttum ışığın yanmasından.

Elektrik lambaları hayaletleri yok ediyor. Gördüğüm kâbuslardan şaşkına dönmüş bir halde, bu cezaevinin Malaga'daki gibi bir mezbaha değil, gerçek bir cezaevi olduğunu söylüyordum kendime... İç savaşın sürdüğü yedi ay içinde kargaşalıklar artık durulmuş ve bir ölçü kazanmış olmalıydı. Burada kimseyi kurşuna dizmiyorlardı herhalde. Beni idam mahkûmlarının konduğu bir hücreye koydukları doğruydu; ama belki de bu hiç bir anlam taşımıyordu. Günler gayet programlıydı. Bir düzen, bir yat-kalk borusu vardı; hattâ çarşaflar bile etiketliydi. Bunun üstüne söz verildiği halde çarşafımla yorganımın değiştirilmediğini hatırladım. Bu canımı sıktı. Sonra hayatın ufak tefek aksaklıklarına hâlâ daha canımın sıkılabildiğini görerek sevindim. Tanrım, diye yalvardım, daha uzun zaman küçük günlük öfkelerimi bağışla bana. Tanrım lütfet

de, bu hayattan hoşnut olmamaya, işime lanet etmeye, mektuplara cevap vermemeye, dostlarım için çekilmez bir insan olmaya ve bana emanet ettiğin serveti kötü kullanmağa devam edeyim. Beni bu belâdan kurtarırsan daha iyi bir insan olacağıma söz mü vermem gerek? Sen de, ben de çok iyi biliriz ki, bu tür zorlama sözler hiç bir zaman tutulmamıştır. Beni boş yere yalvartıp yakartma ve beni ermiş yapmaya çalışma. Tanrım, amin... Arkasından kalk borusu uyandırdı beni...

Bu sefer hemen kalktım. Sabunsuz, taraksız, yıkanıp taranmak ne kadar mümkünse o kadar yaptım işte sabah tuvaletimi; ve hücreyi sildim. Girdiğim yeni düzene karşı gayet iyi niyetlerle doluydum. Bir Alman filminden bir melodi takılmıştı aklıma. 'Yeni bir hayat başlıyor.' Budalaca bir filimdi bu, göreli bir yıldan çok olmuştu.

Geceleyin inatçı bir sinek gibi gelip kulağıma girmişti bu şarkı, ve bir türlü kurtulamıyordum ondan: 'Yeni bir hayat başlıyor.'

Saat sekizde mahkûmlar yeniden avluya dağıldılar, ben de pencerenin başına geçtim. Kendimi gömleğiyle pencerenin önüne kurulmuş, pipo içerek dışarda olup bitenleri seyreden Parisli küçük bir burjuvaya benzetiyordum.

Daha sonra hiperbollerin fonksiyonlarını incelemeye koyuldum. Burada duvarlar bembeyazdı. Üstlerinde yazı yazmaya uzun süre yetecek kadar yer vardı. Kalem olarak bu sefer de gene somye yaylarından birini kullanıyordum.

Duvara birtakım gözlemleri, düşünceleri de yazmayı; bir çeşit hâtıra defterine başlamayı denedim. Ama başaramadım. Cümlelerim, henüz kafamın içindeyken gayet mantıklı geliyordu bana; ama daha yazmaya başlarken afsunlanmış gibi tefrika romanlarının adiliğine düşüyordum. Öğle yemeğinde gene zeytinyağlı fasulye verdiler. Belki de fasulyeyi bir haftalık pişiriyorlardı.

Tam saat birde Bayron'la veremli yeniden göründüler avluda, ve tam saat üçte çekildiler. Ötekilerine katılmalarının engellenmesi için suçlarının ne olabileceğini bulmaya çalışıyor, zorlayıp duruyordum kafamı. Sonunda bunlara, benimki gibi kesin bir tecritle, avluda oyun oynayanların bir ölçüdeki özgürlüğü arasında, orta bir rejimin uygulandığına karar verdim.

Öğleden sonra günün geri kalan bölümü matematik araştırmalarıyle, şiir okumakla ve *İlyada*'yı hatırlamakla geçti.

Sonra tekrar mercimek çorbası ve yat borusu...

Sonra da elektrik lambasıyle aydınlanan bir gece...

Ertesi gün 16 şubat salıydı. Zaman ölçüsüyle, o burjuva ölçüsüyle, ilgimi kaybetmemek için duvara işaretler yapmıştım. Kalk borusunun kafamda uyandırdığı ilk düşünce, tutukluluğumun ilk haftasının bugün bittiği oldu. Yeni doğmuş çocuklarınki gibi mahkûmların da jübilesinin yapılması gereken günleri olduğunu düşündüm. Önce hafta dönümlerini kutlarlardı, sonra ayların, sonra yılların...

Bugün de Fransız edebiyatıyle kitabı mukaddese ait anılarla geçti. Ama aklıma gelen temalar pek o

kadar çekici değildi. Bilgilerimin daha çok boşluklarla dolu olduğunu üzülerek gördüm. Güveler orasını burasını kemirmişlerdi. Bir türlü bir dalgaya kaptırıp unutamıyordum kendimi. Avludaki futbolcular nasıl hücum edileceğini bile bilmiyorlardı... Onlar da beni sinirlendiriyor, sıkıyordu. Düşünme makinası artık bana itaat etmiyordu; dümeni boşuna çeviriyordum, tekerlekler yine bildiği yere gidiyordu. Sinekleri avlayarak zamanı öldürüyor ve sinekleri öldürerek zamanı avlıyordum. Bunun üstüne bir çeşit hafif mistik delilik rüzgârı gibi bir «Ve sen öldürmeyeceksin» krizi geldi bana. Her türlü düşünme çabası beni fiziksel olarak yoruyordu; beynimdeki bütün kıvrımların bir sinir buhranına tutulduğunu sanıyordum.

Barometre iniyor, iniyordu. «Değişik»i çoktan geçmişti, «Fırtına, yağmur ve rüzgâr»a da geleli hayli oluyordu. Sadece kalın ve karanlık «Bulutlar» ile «Çöküntüler» kalmıştı geriye.

Bunun sonucu olarak uykusuz bir geceyle çıktım ertesi güne. Ertesi gün, kalk borusu, fasulye çorbası ile sekizinci gündü... Düşünmek, aklımı başıma toplamak, kendimi zaptırapt altına almak için gitgide daha boşuna olan çabalarla sekizinci gün.. Bu sekizinci gün öğleden sonra daha da aşağıya düşmenin mümkün olamayacağı kanısındaydım. Madenlerde çalışan Romalı köleleri, kürek mahkûmlarını düşünmeye uğraşıyor ve halimi onlarınkıyle kıyaslayarak biraz olsun iyimser olayım istiyordum. Ama para etmiyordu. Bir ayağı kesilen bir adama, iki ayağı da kesilmişlerin bulunduğunu hatırlatmak bir avuntu değil, olsa olsa bir

alay olur. Sefaletin öyle bir derecesi var ki, orada kıyaslama duygusu duruyor.

Ayrıca, diyordum, kürek mahkûmunun hiç değilse bir avantajı var: kaderi belli olduğu için ona alışmaya çalışır' Kürek mahkûmluğu, daima aynı kürek mahkûmluğudur ve insanın ruhunda bir kıymıcık da olsa bir canlılık bırakmaktadır. Hiç değilse korku bitmiştir, güvenlik vardır artık. Eski bir atalar sözü; 'Her şeye alışılır' der. Ve başka bir atalar sözü de ilâve eder: 'Kararsızlık yarım ölüm demektir.'

Durumuma kürek mahkûmlarınınkini yeğ bulmam öyle uzun sürmedi. Üç gün sonra ölüme mahkûm edildiğim hakkında birinci resmî bildirgeyi aldım. Ancak bunun her zaman için değiştirilip hafifletilmesinin de mümkün olduğu bildirgede belirtiliyordu.

Bütün bu sefaletin ortasında saat dört buçuğa doğru bir Mesih göründü: Bu berberdi.

O günlerde kendimdeki fiziksel tepkilere bakarak şaşkınlıktan şaşkınlığa düşüyordum. İçinde bulunduğum alışılmamış koşullar, alışılmamış tepkiler doğuruyordu bende. Beyin mekanizmam, yeni kurallara ve 'tanımadığım ben'e göre çalışıyordu. Arabasını ezbere bildiğini sanan ve aynı arabanın, gaza basınca birdenbire yana sıçradığını, frene basınca ileri fırladığını gören ihtiyar bir şöföre benziyordum. Örneğin berberin görünmesi bende öyle bir irkilme yapıyordu ki, düşmemek için musluğa tutunuyordum. On beş yaşımdan beri gözlerimdeki göz yaşı bezleri hiç çalışmıyordu. Şimdi ise adamakıllı çalışmaya başlamıştı. Berber gözümde biriken göz yaşlarının ebemkuşağında-

ki bütün renkleri toplayan prizması içinde göründü.. Şeytanın bacağı kırılmıştı. Onun gelmesiyle herşey yeniden yoluna girmiş, korkumla çaresizliğimin kayalıkları ince bir buğu gibi uçup gitmişti.

Delilik fiziğinde bir küçük taş sade büyüyüp çığ olmaz, bazen büyüyen bir çığı durdurur da. Berberin yanaklarıma sürdüğü beyaz sabun köpükleri arasında, umutsuzluğum da beyaz yumaklar halinde eriyip gitti. Çalsın çanlar çalsın... Tıraş oluyorum. Yeniden kavuştum hayata.

Bir gün önce avluda görevli olan o nazik gardiyan Don Antonio da tıraş olurken yanımdaydı ve bu mutlu işlemde hazır bulunmuştu.

Benimle doğru dürüst bir konuşmaya ilk giren gardiyan o olmuştu. «İncomunicado» olduğum sürece benimle konuşmak yasaktı aslında. Şimdiye kadar da gardiyanlar yemek saatlerinde birkaç tek heceli kelime söylemekle yetinmişlerdi. Bu hücre, üstüne üç zırh geçirilmiş bir tabuta benziyordu. Sessizlik, yalnızlık ve korkunun, üç katlı duvarıyle çevrilmişti.

Ah, en basit insancıl bir ilginin yarattığı o sonsuz mutluluk. Berber sabunu köpürtüyordu. Don Antonio yatağa oturmuş sigara içiyordu. Üç duvar da yıkılmıştı. Berber usturanın takılıp takılmadığını sordu. Gayet iyi olduğunu söyledim usturanın. Don Antonio, sigara içer misin, diye sordu. Memnuniyetle, diye cevap verdim. Berber sakalımı kesiyordu. Don Antonio bir sigara sardı ve yaktı sigaramı.. Yaşasın hayat...

Bütün tiryakiler, uzun süre sigarasız kaldıktan

sonra içilen ilk sigaranın hafif bir sarhoşluk verdiğini bilirler. Derin, hırslı nefeslerle, hiç ara vermeden içiyordum sigarayı. Hücremin duvarları hafiften titremeye başlamıştı.

Birkaç dakika sonra, berber saçlarımı kesmeye başladığı zaman, Don Antonio ile doğru dürüst konuşacak kadar gelmiştim kendime. Büyük avluda, bütün oyun oynayanların hemen hepsinin siyasî mahkûm olduklarını öğrendim. Kimi savaş suçlusu, kimi cumhuriyetçi, kimi sosyalist, kimi komünist yahut anarşistti. Çoğu Sevilla ile çevresindeki köylerden gelmişlerdi.

Aralarında bir hayli de firardan yahut itaatsizlikten mahkûm faşist yahut Franko ordusu askeri vardı. Hattâ iki tane de Mağrıplı mevcuttu. Bir gün önce bir tanesinin hazin bir arap şarkısı söylediğini duymuştum.

Don Antonio ceza ölçüleriyle yargı usulleri hakkında pek açılmak istemiyordu bana. Çok şeyler anlatmak isteyen bir tavırla omuzlarını silkmişti sadece. Bundan, birçok mahkûmun ve cumhuriyetçi olmalarından kuşku duyulan köylülerin, hiç bir yargılamadan geçmeden buraya getirilmiş olduklarını hissetmiştim.

Don Antonio, geçen hafta benim gibi Malaga'dan da bazı kimselerin getirildiğini söylemişti. Ama artık burada değillerdi. Müthiş bir merakla nereye gönderildiklerini sordum. Don Antonio omuzlarını silkerek, gittiler, dedi; bu konuda da keza fazla bir şey söylemedi.

Bu cezaevinde adi suçluların da bulunup bulunmadığını sordum.

Don Antonio:

— Biraz var – diye cevap verdi –. Şurada 'Güzel Avlu'da dolaşıyorlar onlar.

'Güzel Avlu' cezaevinin öteki kanadındaydı. Bizimkinden daha küçüktü ama buna karşılık içinde çiçekler, ağaçlar, oturmak için sıralar vardı. Evvelce –Don Antonio'nun «evvelce» dediği Cumhuriyet zamanıydı– evvelce «güzel avlu» siyasî mahkûmlara, büyük avlu yahut sadece avlu adi suçlulara aitmiş. Fakat şimdi tersi olmuş.

Siyasî mahkûmlardaki milliyetçi kokartların sırrı da kendiliğinden aydınlanmış oluyordu. Bu kokartlar cezaevinde Angelito, hademe, kitaplık memuru, v.s. gibi iş gören mahkûmların gömleklerine dikilmişti. O garip Angelito'nun kim olduğunu sordum. Pek adi bir suçtan genel hükümlere göre mahkûm olmuş biriymiş. Kaynanasını kayışla dövmüş. Allahtan ki, kadın ölmemiş, sadece sakat kalmış...

Sonunda Don Antonio'ya benim şahsen ne olacağım hakkındaki kanısını sordum. Bu da susup cevap vermediği üçüncü bir nokta olarak kaldı.

Kendisine güle güle derken, 'Para'dan 'kaleme', 'Konsolos'tan 'sabun'a kadar malum istekler listemi tekrar sıraladım. Bütün gardiyanların nöbetlerinde yaptıkları gibi o da hepsini derhal yerine getireceğine dair söz verdi ve sonuç yine aynı oldu. İspanyollardaki bu sonsuz sevimlilik ile sonsuz kayıtsızlık bir doğa olayıymış gibi her seferinde gözüme çarpıyordu. En güzel gülücükleriyle 'Manana, manana', (yarın, yarın); yahut da 'Ahora, ahora' (hemen şimdi, hemen şimdi),

diyorlardı. Her iki sözcük de 'Birkaç gün içinde, belki, inşallah diyelim, Allah büyük, umutsuzlanacak bir şey yok' gibi sözlerin eşdeyimiydi.

Giderlerken Don Antonio on sigara armağan etti bana. Berber de kirli, kırık bir tarak ile küçük bir sabun parçası bıraktı. Bunlar eşsiz armağanlardı. Hayat seviyem müthiş yükselmişti.

O çarşamba ve onu izleyen perşembe sabahı barometre 'İyi havada' kaldı. Karl Marx ile Sigmund Freud arasında dünya savaşının nedenleriyle ilgili bir konuşma düşünerek eğlendim. Her ikisi de beyaz harmanilere bürünmüşler, kendilerine hayran bir taraftar topluluğu ortasında konuşuyorlardı.

Öğle yemeğinde ilk defa olarak patates çorbası verdiler. Öylesine kırmızı biber ekmişlerdi ki, üstündeki yağ kıpkırmızı olmuştu. Hayat seviyesi umulmayacak biçimde hep yükseliyordu. Ve duvarlara Coué'nin sözünü yazıyordum; 'Günden güne daha iyiye gidiyoruz.' Yarı alay ederek, yarı düşünerek yazıyordum bunu... Kim biliyordu bu formülün etkili olmadığını. Her şeyi denemek gerekti.

Ama öğleden sonra yağmur yağdı ve avlu boş kaldı. Dışardaki alıştığım o canlılığı özlüyordum. Ve melankolinin yel değirmenlerine umutsuz bir savaş açtım. Akşam sansasyonel bir olay oldu. Don Antonio'nun nöbeti henüz bitmemişti, Angelito kupama mercimekleri dökerken bana İngiliz cezaevlerinin nasıl olduklarını sordu. Kapıyı hemen suratıma kapatıp gitmezse, kendisine bunu bütün ayrıntılarıyle anlatacağımı söyledim gayet büyük bir heyecanla.

Birisiyle birkaç kelime konuşmaya o kadar ihtiyacım var ki, dedim. Don Antonio biraz kararsız kapıya dayandı. Uzun zamandan beri İngiliz cezaevlerindeki hücrelerde banyo olup olmadığını merak ettiğini söyledi. Bir banyo yok ama, dedim, hem soğuk hem sıcak akan bir duşla istediğiniz kadar sabun vardır. Don Antonio savaş bitince İngiltere'ye giderek cezaevlerini inceleyeceğini söyledi. Gelirse bana misafir olacağını, kendisinin burada bana gösterdiği misafirperverliğe karşılıkta bulunmaktan çok sevineceğimi söyledim. Güldü, ayrıldı. Biraz daha kalmasını rica ettim ama kapattı kapıyı suratıma.

Buna rağmen bu birkaç anlamsız söz, etkisi birkaç saat süren kuvvetli bir ilâç yerine geçti.

Sonra tekrar yat borusu çaldı ve ayakkabıları çıkarma ve elbiseyle yatağa uzanma, ve tavandaki ampul yanarken, uykuyle saklambaç oyununa başlama zamanı geldi. Bu saklambaç da bir uğraşıydı, tıpkı bir başka uğraşı gibi...

Tanrının yüceliğine dünyayı, günü 25 yahut 30 değil de 24 saat olacak biçimde düzenlediği için, şükrettim.

XII

19 şubat cuma, öteki günler gibi başladı. Şu farkla ki, duvar takvimine bir yeni çizgi daha çektim. Sevilla'ya gelişimden beri bir haftanın geçmiş olduğunu gördüm. Kutlanacak yeni bir jübilesiydi bu tutukluluğumun. Bir pislik yığınının üstündeki mikroplar gibi, duvarın üstündeki küçük çizgiler de çoğalmaya karşı büyük bir eğilim gösteriyorlardı. Ve henüz tutuklanmamın nedenleri, resmî şekilde ne açıklanmış, ne de sorgum yapılmıştı. Bolin Salamanka Genel Karargâhına çoktan dönmüş olmalıydı. Şefkatle babasal kanatlarının altında bulunduğum Queipo de Llano ise şimdilik benimle pek ilgilenmiyora benziyordu.

Kulislerde olup bitenler hakkında çeşit çeşit varsayımlar yapıyordum. Bence bunlardan en akla yakını, Queipo'nun dosyamı istemiş olması ve bazı büroların da şu sırada, kitap ve makalelerimi, Queipo'nun bizzat kendisiyle olan konuşma da dahil, İspanyolcaya çevirmekle meşgul bulunduklarıydı. Suç unsuru olarak bunları kullanacaklardı. Şayet gerçekten böyleyse, zaman kazandığımdan ötürü sevinmem boşunaydı.

Öte yandan, lehimde birtakım çıkışların yapılmış olduğuna inanıyordum. Olayı *News Chronicle* olsun, basın sendikaları olsun protesto etmiş olmalıydılar; bütün bunlar bir gürültü yaratmıştı elbette. Ancak bu gürültünün bana yararı dokunacak mıydı?

Birkaç yıldan beri alışılan bir geleneğe göre diktatörler bildiklerini okuyorlar, demokrasiler de bunları protesto ediyorlardı. Herkesi hoşnut eder görünen bir çeşit iş bölümüydü bu...

O cuma öğleden sonra saat beşte, kaderimi tayin eden düşman kuvvetleri, ilk mesajlarını gönderdiler bana.. Ne gariptir ki, bu mesajı bana duyuran, ne sorgu yargıcıydı, ne de o tür biriydi. Sadece güleç yüzlü, genç bir hanımdı. Sırtında faşist İspanyol askerlerinin üniforması vardı. Güzel gözleri uğruna Truva savaşının çıktığı prenses gibi küçük adı Hélène'di. Dünyanın en gerici ve en nüfuzlu basın kuruluşunun Amerikan Hearst gazeteleri grupunun da, söz gelişi, muhabiriydi.

Fevkalâde kibar ve ince iki genç subayın yanında geldi.

Kilit gıcırdayıp da açılan kapıdan, bu üç kişi hücreme girdikleri zaman, saat tam beşti. Sonsuz bir nezaketle beni selâmladılar ve bakışlarıyle hücrede oturacak bir yer aradılar.

Belirli yemek saatlerinin dışında hücre kapısının birdenbire açılması mahkûmda daima bir şok yapar. İlk saniyelerde öylesine şaşırdım ve bu üç pırıltılı görüntüden öylesine gözlerim kamaştı ki, genç bayana yatağımdan başka oturacak bir yer gösteremeyeceğim

için birkaç aptalca kelimeyle, kekeleye kekeleye özür dilemeye çalıştım. O gülümsüyordu. Tebessümü bana pek çekici geldi ve bana Mösyö K. (Koestler)miyim ve İngilizce biliyor muyum, diye sordu. 'Evet,' diye cevap verdim. Arkasından 'komünist miyim' diye sordu 'Hayır,' dedim.

— Ama bir kızılsınız, değil mi?

Cumhuriyetçilere sempatim olduğunu, ama hiç bir partiye bağlı olmadığımı söyledim.

Bunun üstüne, genç bayan, geçmiş eylemlerimin cezasının ne olduğunu biliyor muyum, diye sordu.

— Bilmiyorum – dedim.

— Ölüm! – dedi.

«Death» sözcüğünü burundan gelen Amerikan aksanıyle 'dea-ea-h-th' diye telaffuz etti ve sözcüğünün bendeki etkisine baktı...

— Neden? – diye sordum.

Nedenini söyledi, beni bir casus addediyorlarmış...

Casus olmadığımı, casusların savaştaki bir partiye karşı gazetelerde makale ve gerçek adlarıyle imzalı kitaplar yayınladıktan sonra, ceplerinde pasaportları, açık açık o partinin topraklarına geldiklerini hiç işitmediğimi söyledim.

Resmî dairelerin bu noktayı aydınlatacağını, fakat bunu beklerken, *News Chronicle* ile New-York'tan M. Hearst'in, hayatımı bağışlamasını General Franco'dan rica ettiklerini söyledi. Ben, dedi, bu fırsattan yararlanarak Hearst'in İspanya muhabiri olduğumu size anlatmak ve General Franco'nun, hakkınızda idam hükmü verildiğini, ama kendisinin «belki»

bu cezayı hafifletebileceğini söylediğini, gene size bildirmek için geldim.

'Hafifletmek'ten neyin murat edildiğini tam olarak açıklamasını rica ettim.

— İdam cezası küreğe çevrilecek – dedi.

Sonra o çekici gülücüğüyle de:

— Ama zaman zaman birtakım aflar olur! – diye ekledi.

Sonunda iş buraya gelmişti demek. İlk önce hayatımı bir dizi müstehcen fotoğrafa borçlanmıştım. Şimdi de ikinci kurtarıcım şahsen Randolph Heart oluyordu. Benim koruyucu melekler bir garip şekilde seçiliyordu. Ama düşünmeye çok vaktim yoktu. Genç kadın yatağının üstüne oturmuş, hep o monden, tatlı, konuşma havası içinde, gazetesine bir demeç verebilir miyim? diye soruyordu. Demecin konusu da şu olacaktı: «Franco hakkında ne düşünüyorum?...»

Bütün bunlar aklımı ne kadar karıştırmış olsa da, bu soruyle yukardaki 'belki' arasındaki mukadder bağı gene sezecek durumdaydım. Şeytan, gülümseyen gazeteci genç bir bayan görüntüsünde belirmiş olsa da teklif önemliydi. Ölüm ve işkence bekleyerek geçirdiğim haftalardan sonra çok zayıflamıştım. Direnecek çok bir kuvvetim kalmamıştı.

General Franco'yu şahsen tabii tanımadığımı, ama kendisinin insanlığa yararlı fikirlere sahip bir kişi olduğu kanısını taşıdığımı ve kendisine kaderimi güvenle teslim edebileceğimi söyledim. Genç bayan bütün bunları kıvançla yazıyordu. Sonunda imzalamam için kalemi bana uzattı.

Kalemi aldım, cümleyi okudum. Manevî idam kararımı imzalamak üzere olduğumu hissettim; cümleyi sildim ve hemen şu demeci dikte ettirdim:

«General Franco'yu ben tanımam; o da beni tanımaz. Şayet beni affederse, kanımca sadece politik nedenler yüzünden affeder. Bir insanın hayatını kurtaran birisine şükran borçlu olması gibi kendisine şahsen müteşekkir olmam mümkündür. Ama ben insanlığın geleceği için sosyalist bir anlayışa inanıyorum ve bundan hiç bir zaman vaz geçmeyeceğim.»

İşte bu demeci imza ettim.*

Genç şeytanın niyetleri geri püskürtülmüştü... Fikrî berraklığımı bulduğum için pek memnundum. Bu berraklığa ihtiyacım vardı. Çünkü Miss Hélè'ne peşinden 'İnsanlığın geleceği için sosyalist bir anlayışa inanmak' sözü ile tam olarak ne demek istediğimi sormuştu.

Bu bir doktora tezi konusuydu ve elimden geldiğince savunmaya başladım. Fakat üç faşist militarist, bizim vermeye kalktığımız ateşli nutuk için pek de iyi bir dinleyici topluluğu değildi. Genç kadın beni susturarak, düşüncelerimi kısaca şöyle formüle etmeye çalıştı: 'Sosyalizme çalışanlar yüzünden inanıyor.' Amerikalıların bir şey ne kadar kısa anlatılırsa, bunu o kadar iyi anlayacaklarını söyledi.

* Bu demeç Salamanka propaganda servisinde bulunuyor. Bu servis kamuoyuna karşı *Daily Expresse*'den Noel Monks, Havas'dan Marcel Dany, v.s. gibi meslektaşlarıma iftira etmeye çalıştığı için, sıkıcı görünmesi pahasına, propaganda servisi temsilcisiyle yaptığım konuşmayı, bütün ayrıntılarıyle buraya aktarmayı uygun buldum.

Allah adına peki, dedik.

Arkasından kızılların gitmesinden sonra Malaga'da kalışımı nasıl açıklayacağımı sordu.

Mümkün olduğu kadar kısa ve Amerikan işi, Malaga'nın atmosferini, Alfredo'nun otomobilini ve Sir Peter'i, bütün o karışık hikâyeyi anlatmaya çalıştım. Bütün bunların ben dahi pek doyurucu şeyler olmadığını hissediyordum.

Ama o herhangi bir kuşku göstermeyecek kadar kibardı. Kendisine Sir Peter'in ne olduğunu sordum.

Keza onun da cezaevinde bulunduğunu söyledi. Oysa doğru değildi bu. O sıralarda Sir Peter, çoktan İngiltere'ye dönmüş bulunuyordu ve beni kurtarmak için yeri göğü oynatıyordu. Ancak bana özellikle söylenmemesi gerekiyordu bunun.

Hearst basınından olan meslektaşım ayrılırken, aynı zamanda kendisinin Salamanka Genel Karargâhındaki basın ve propaganda servisinde binbaşı Bolin'in asistanı olduğunu söyledi. Madrid'in düşmek üzere olduğunu haber verdi ve beni başka bir cezaevine naklettirmek için elinden geleni yapacağını vaadetti. General Queipo ile aramda eski bir düşmanlık olduğundan böyle bir şey yaparsa kendisine minnettar olacağımı söyledim.

'I thank you sooo much' dedi ve subaylar yeniden özel bir nezaketle beni selâmladılar. Sonra üçü de çekilip gittiler. Bir Fransız parfümünün kokusu ortasında, bitmiş bir durumda düştüm yatağıma.

Fikirlerimi toparlamaktan acizdim. İdam hükmü,

kürek, Hearst'in muhabiri, propaganda servisi, faşist üniforması ve parfüm... Zavallı kafam için bu kadarı fazlaydı...

XIII

Hearst muhabirinin gelişi 19 şubatta olmuştu. Kaderimi tayin eden makamların yeniden ortaya çıkmaları için üç ay daha beklemem gerekti.

Bu ziyaretin ertesi günü içimde müthiş bir rahatlık duydum. İki gün sonra mukadder 'belki' kafama yerleşmişti. Üç gün sonra artık bir saplantıydı.

Kuşku, beyni usul usul ama mutlak şekilde kemiren bir mikroptur. İnsan o küçük korkunç kurdun beynin içinde kımıldadığını gerçekten duyar.

Ancak bütün uzun süreli hastalıklarda olduğu gibi, hasta, acısına alışamazsa bile hiç değilse onunla bir çeşit 'Modus vivandi' durumunda yaşar. Kriz geldiği zaman nasıl davranacağını bilir. Manevî acıların da, kronik bir hale gelseler bile, böyle krizleri vardır. İnsanlar devamlı olarak sadece kötü romanlarda bahtsızdırlar; gerçekte ise bahtsızlıklarını durmadan hatırlamak için fazla meşguldürler. Tek bir hücrede dahi hayatın günlük akışı, sürekli bir umutsuzluğa dayanamaz, onu bilincaltına gömer. Günlük akışın senfonisi içinde kısık bir bas gibi onun sesini ancak

oradan duyarsınız. Onun derinliğinde bütün olup bitenleri hep aynı karanlık rahatsızlığın fon rengine boyar... Rahatsızlık – yoksa acı veya bir eziyet değil... – manevî bir ıstırabın kronik şeklidir. Tabii sert krizler gelmedikçe...

Yoksa vanalar açılır ve bilincaltında kalan çaresizlik, gürültülü bir sel gibi bilince dolar. Duvarın dibine diz çökeceksin, gözlerine ateş edecekler, ve her yer zindan kesilecek. Düşüncelerinin, yumuşak, sıcak düşüncelerinin ortasında ateş edecekler ve her yer karanlık olacak...

Sinirleri kemiren kurt, ölüm korkusuna dokundu mu, bir çığlık kopar. İşte kriz budur. Dayanmak imkânsızdır. Uzun süre tahammül edilemez buna... Hemen bol bol hap yutulur.

Herkes ıstırabıyle bir çeşit modus vivandi dönemine geldi mi, başka çeşit bir hapa başvurur. Yakup, yaraları acımıya başladı mı Allaha sığınır; Malaga'daki mahkûm Enternasyonal'i söyler...

Benim de kendime göre çeşit çeşit haplarım vardı. Hiperbolün çözümünden.. 'Ama önem de verme o kadar ölüme,' ye kadar, ruh laboratuvarında hazırlanan bütün kimyevî ilâçlar. Etkisi hiç eksilmeyen uyuşturucuların en önemlilerinden biri de Thomas Mann'ın yapıtlarından birindeki bir pasajdı...

Bazen bir umutsuzluk sırasında aynı mısraı kriz geçip de kendime gelinceye kadar bir saat boyunca, otuz, kırk defa tekrarladığım oluyordu. Bunun bir cins boyuna tekrarlanan bir dua parçası, bakir ormanların monoton tam-tamı, vahşîlerin uğur sözü

gibi bir şey olduğunu biliyordum. Bilmeme rağmen başka türlü davranmak elimde değildi.

Bu uyuşturma metotlarının tam zıttı olan ve tersine gayet açık, soyut varsayımlardan ibaret bulunan bir metotla da gene aynı sonucu alıyordum.

İlk önce kendimi zorla bir düşünce dizisine, örneğin Freud'ün ölüm hakkındaki düşüncelerine kaptırıyordum. Birkaç dakika sonra hayalim iyice tahrik oluyor ve gayet mantıkî olan veya öyle görünen varsayım, aslı faslı olmayan bir kuruntu durumunu alıyordu. Sonra yatışıyordum, kriz geçiyordu.

Her iki metodun da iyileştirici yönü şuradan geliyordu: darağacının çırılçıplak hayali genel olarak varlık ve ölüm probleminin içinde; kişisel çaresizlik, evrensel biyolojik çaresizliğin içinde kayboluyordu. Tıpkı bir radyodaki titreşim ve yükün toprak hattından ortak bir hazneye dökülmesi gibi.. Kişisel zavallılığımı bu şekilde toprağa boşaltıyordum.

Kısacası, normal zamanlarda akla gelmeyen birtakım çareleri, kafa anormal zamanlarda kendiliğinden keşfediyordu. İşte o çareler sayesindedir ki aslında dayanılması imkânsız olan şeylere dayanılabiliyordu. İdam mahkûmiyetinin baskısı altında kullandığım teknik, işte bu sunî çarelere sarılmaktan ibaretti.

Üstelik kati an geldiği vakit, yani beni duvara dayadıklarında; bu beyinsel mekanizmanın, benim karışmama hacet bırakmadan kendiliğinden işleyeceğini de biliyordum. Sir Peter'in evindeki merdivende, arkamdan yiyeceğim kurşunu beklediğim saniyede duyduğum hissi aynen hatırlıyordum. Bu öyle

tasavvur dışı bir histi ki insanın kişiliği ikileşiyor ve insan kendisini nisbî bir kayıtsızlık ve ilgisizlik içinde, tıpkı bir yabancı gibi seyreden kendi bilincinin bakışları altında, otomatik olarak hareket ediyordu. Son anda bir çeşit kurtulma duygusundan doğan büyük bir tat duyulduğunu da biliyordum.

Şuur, kendi yok oluşunda uyanık olarak hazır bulunacak şekilde yapılmamıştı. Doğuşunda olduğu gibi kayboluşundaki sırrı da asla teslim etmiyordu.

Karanlıkları göremiyordunuz, o karanlıklara gözlerinizi kapayarak giriyordunuz...

Onun içindir ki yaşanan her türlü durum, hiç bir zaman hayal edildiği zamanki kadar korkunç değildir. Doğa, ağaçların gökyüzüne kadar varmasına izin vermemiştir. Istırap ağaçlarının da daha yüksek olmasına keza...

Günler geçiyordu...

Cuma, cumartesi, pazar, pazartesi, salı, çarşamba, perşembe, cuma.

Güzel Hélèn'in ziyareti cuma günü olmuştu. O günden öteki cumaya kadar,duvardaki anı defterimin satırları beyaz kaldı. Kayda değer hiç bir olay olmamıştı.

Cezaevinin yat-kalk borusu arasında olup biten olaylar içinde kayda değer olanlar, şu çeşit şeylerdi: öğle yemeğinde fasulye çorbası verilmesi yerine, patates çorbası verilmesi.. Hademe yahut gardiyanla konuşulan iki üç sözcük.. Gardiyanın verdiği bir sigara.. Penceredeki bir örümcek, yahut yataktaki bir tahtakurusu.. Bunlar öylesine meraklı serüvenlerdi ki,

saatlerce düşünce makinasını kurup çalıştırabiliyorlardı...

Bunlar günlük dertlerin, gazetelerin, aşkın, sinemanın yerini tutan şeylerdi cezaevinde... Bir bardak suda kopan fırtına, bütün ufku bardağın kenarı olan kişiler için, okyanustaki fırtınalar kadar gerçektir.

Duvardaki anılar yerinde boş kalan yedi satır, en küçük bir olayın dahi olmadığını gösteriyordu. Küçük bir olay bile olmamıştı. Zaman kuşunun düşen kanatlarına bir nefes taze hava verecek küçücük bir olayın bir fırsatı bile olmamıştı. Ayıların kışın kendi yağıyle beslenmesi gibi, otuz yıldan beri kafamda birikmiş olan tecrübe, etüt ve okuduğum şeylerle gıdalanıyordum. Ama hafızam kurumuştu. Oradan çıkarabildiğim düşünce damlaları birçok kere kaynatılmış bir çay suyu gibi gayet renksizdi.

Beyin garip bir makine. Şayet meydana getirdiği şeylerin yazı veya söz haline dönüşmediğini bilirse uzun zaman çalışmıyor. Şayet çabası işe yaramıyor ve ortaya bir eser koymuyorsa makine derhal grev yapıyor. Yüksek sesle konuşup, insanın kendisini gene kendisine dinleyici yaparak onu bir süre için kandırması mümkün, fakat aldatıldığını anlayıveriyor çabucak. İnsan kendisi için pek iç açıcı bir arkadaş olamıyor. Altı hafta yalnızlıktan sonra, kendimden öylesine bıkmıştım ki, kendime 'Siz' ve 'Mösyö' diye hitap ediyordum.

Şaşırtıcı, inanılmaz ve avutucu olan şu ki, zaman gene geçmişti. Nasıl geçmişti bilmiyorum. Ve bunu açıklarken arı gerçeği söylüyorum. Zamanı yakalama-

ya çok uğraştım. Başka hiç bir şey düşünmeden sırf zamanın akışını hissetmek kararıyle saatimin saniyeliğini göz hapsine aldım. Kendisine bir kuşu yakalamak için kuyruğunun üstüne tuz konması gerektiği anlatılan bir çocuk gibi hareket ediyordum. Başıma bir sersemlik çöküp gözlerim rikkatten yaşarıncaya kadar saniyelerce, dakikalarca, çeyrek saatlerce gözlerimi saatten ayırmadım. Ve nihayet ne kadar zaman baktığımı kaybettim.

Zaman bu hareketsiz çölde topallaya topallaya geçiyordu.

Şaşırtıcı ve avutucu olan tarafın zamanı bölüm bölüm yapma çabalarına rağmen, onun gene geçip gitmesi olduğunu söylemiştim. Fakat daha hayret verici, âdeta mucize sayılacak bir nokta daha vardı; o da bitmeyecek gibi gelen bu haftaların, bu günlerin, bu saatlerin, bu zamanın bu kadar çabuk geçmiş olmasıydı. Varlığımın hiç başka bir döneminde olmadığı kadar çabuk geçmişti.

Bu paradoksu, beyaz badanalı duvarın üstüne her yeni bir çizgi çekişte görüyor ve hafta dönümü daha sonra ay dönümü jübilelerinde, geçmiş hafta ve ayları çerçeve içine alırken büsbütün şaşırıyordum. Buraya getirilmemden beri haftalar, aylar hattâ bir mevsim nasıl geçmişti. Hücrenin kapısı ilk defa üstüme daha dün kapanmış gibiydi.

Yataktan küvet doğrultusunda altı buçuk adım, yarım tur bir altı buçuk adım daha yürürken hep bu paradoksu düşünüyordum. Hiç bir olay olmadığı için geçerken boşluklardan ötürü hiç bitmeyecek gibi

gelen günlerim, yine bu boşluklardan ötürü hafızada hiç bir iz bırakmadan kısalıp birleşiverdiklerini yavaş yavaş anlıyordum. Olay bakımından ne satıhları, ne hacımları, ne ağırlıkları vardı. Şayet geometriyle gösterilmeye çalışılsa, bir hiçten, bir boşluktan ibaret olacaklardı. Bir gün ne kadar içi boş olursa hafızada o kadar az yer tutuyor: Yaşanırken en yavaş geçen «zaman» parçası, geçmiş olunca çok hızlı geçmiş gibi geliyor insana...

Bunun tersi de böyle.. Olaylar üstüste gelip de «zaman» dörtnala gidiyor gibi oldu mu, daha sonra anı durumuna gelince. bütün ayrıntılarıyle ölçülüyor o «zaman». En uzun iz bırakan «zaman», en yıldırım gibi geçeni...

Geçiyordu zaman... Altı buçuk adım bir yöne, sonra yarım bir dönüş altı buçuk adım öteki yöne... Şayet tersine saniyeleri sayarak esneye esneye saate bakmamızı gerektiren bir bölüm yaşıyorsak, yani «zaman»ın kendisi bizzat bir olay durumuna geliyorsa bilincimizde; o «zaman» bölümünün belleğimizden çok çabuk silineceğinden emin olabiliriz.

Unutulmayan zaman, zamanı unutarak yaşadığınız zamandır. En verimli zaman, geçerken bilincimizde yer etmeyendir.

Zaman üstünde düşünmek en gözde uyuşturuculardan biri olmuştur. Ve çokçası onu düşünerek geçiriyordum zamanı... Bu acı ve bitmeyen saatlerin geçmiş olur olmaz, bir çığlıkla sönüveren lastik küçük domuz-

lar gibi pörsüyüp kaybolacağını düşünmekten garip bir zevk alıyordum. Bu akıntıya karşı devamlı bir yüzüştü. Bütün bu can sıkıntıları bana doğru akarken beni geçince anlamını yitiriyordu. Ben nehrin hep aynı noktasında duruyordum, arkamda akıp giden bölüm geçtiğim bölüm oluyordu.

Cezaevlerinde zaman sorunu baş sorundur. Sunî koşullar altında yaşanılan her yerde öyledir ya. Örneğin sanatoryumlarda, kolonilerde... pek sık hem de pek sık sık, Thomas Mann'ın *Tılsımlı Dağ*'ındaki «Bitmeyen aş» ile bir sanatoryumun, tüm kapalı dünyası içinde tutuklu kalmış olan Hans Castrop'un zaman hakkındaki harika düşüncelerini hatırlıyordum. Castrop da keza bir mahkûmdu.. Ama biyolojik bir bozukluk yüzünden.

Cumartesi, pazar, pazartesi, salı, çarşamba, perşembe, cuma...

Rüzgâr eser, geçip gider, hiç bir iz bırakmadan. Dere nehre akar, nehir denize ve deniz dolmaz hiç bir zaman.

İnsan gelir, geçer, kendisinden önce gelenleri tanımadan ve bilmez ne olduğunu ektiği tohumların.

Zaman üstünde felsefe yaparak takvimimdeki beyaz günleri yaşarken, avluda penceremin önünde futbol ile uzuneşek oynayanlardan kırk kişi kurşuna dizilmişti.

Ama o sırada bundan haberim yoktu benim...

XIV

Sabahları avluya girdiklerini görünce, kendilerine gözlerimle eski tanıdıklar gibi selâm verdiğim siluetler vardı. Bunlardan biri, hava ister güneşli, ister yağmurlu olsun, her zaman güzel, kalın paltosuyle dolaşan ihtiyar dedeydi. Dede'nin elinde hep bir kitap bulunurdu. Ama bir duvar gölgesine oturup hiç okumazdı bunu. Bir başkası, Akdeniz çocukları gibi kirli ve kıvrak on üç-on dört yaşlarındaki bir oğlandı. Arkadaşları kendisini 'Carino, cicim,' diye çağırıyorlardı. Sonra bir «minus habens» (Kafadan eksik) mahallenin aptalı rolündeki Pedro vardı. Kendisine sataşıyorlar, çelme takıyorlar; hattâ yüzüne tükürüyorlardı. Cezaevinin avlusundaki hava, salonlardakine benzemiyordu. Pedro, itip kakmalara güler, soytarı mimikleriyle dört ayağının üstüne düşer; pek hoşlanmışçasına yüzündeki tükürükleri silerdi. Sonra hiç umulmadık bir sırada tepesi atıverir, yumrukları sıkılı, ana avrat söverek, topal bacağı ve kambur omuzuyle kendisini kızdıranları kovalamaya başlardı. İlk seyrettiğim zaman isyan etmiştim buna. Sonra o da öteki eğlenceler gibi gelmeye başladı.

Ta ilk günden beri, sağlam, kısa, geniş omuzlu şaşımsı bir mahkûm, dikkatimi çekmişti. Cezaevinde iş görenlerin taşıdığı, kırmızı-sarı-kırmızı kokartlı tuhaf bir kazak giyiyordu. Rengi kaçmış keten elbiseli köylülerin arasında, değişik bir tavırla geziniyor, 'Şıklar grup'undan olduğu açıkca görülüyordu. Mesleğini çözmeye uğraştım ve profesyonel bir boksör olduğunda karar kıldım. Oysa kitaplık memuruydu.

Bunu birkaç gün sonra, avludaki arkadaşlarına kitap dağıttığını görünce anlamıştım.

Şimdiye kadar okunacak bir şey bulmak için harcadığım bütün çabalar boşuna gitmişti. İstediğim şeylerin listesini, her gün yemek saatlerinde üç kez ısrarla tekrarlıyordum. Kitap isteği şimdi listenin başında geliyordu. Gardiyanların her biri, bir başka türlü davranıyordu bu isteklere. Kimi gayet kayıtsız kalıyordu; kimi sözde bir ilgiyle 'Manana' ve 'Ahora' diyordu. Kimi de kapıyı kapatıveriyordu suratıma. Ama, sonuç hep aynıydı.

Derken, avludaki boksör kütüphaneciye işaretler etmeye başladım.

Bıkmadan sürekli olarak işaret ediyordum. Gezinirken ortalama olarak, hem sabah, hem öğleden sonra üçer kez penceremin önünden geçiyordu. Dikkatini çekmek umuduyle saatler boyu yaklaşacağı anı gözetliyordum. Sekiz yahut on günün sonunda nihayet başarıya ulaştım. Bana baktı ve anladığını göstermek için belli belirsiz başını eğdi.

Müthiş bir heyecanla, öğleden sonra bütün gün hücreme gelmesini bekledim. Getireceği ilk kitabın

adını çok merak ediyordum. Akşama kadar, sonra ertesi gün hep bekledim. Sonra tekrar işaretler yapmaya başladım. Ama işaretleri ya görmüyor ya da görmek istemiyordu. Derken, 27 şubat cumartesi günü, bütün umutlarımın suya düştüğü sırada, şansım pek yardım etti. Öğle yemeği verilirken, azman kütüphaneci koridorda açık kapımın önünden geçiverdi.

Hemen kendisini çağırdım ve telâştan çorbamı Angelito'nun ayaklarına döktüm.

Kütüphaneci, kararsız koridorda durdu. Gerçekten şansım açıktı; bana nazik davranan gardiyanlardan birindeydi nöbet sırası. İşaret etti kütüphaneciye ve bana kitap verilmesine karşı çıkmayacağını söyledi. Adamın kucağında bir yığın kitap vardı; birincisini uzattı. John Stuart Mill'in otobiyografisinin İspanyolca çevirisiydi.

Kapağı açınca içinde yarısı ezilmiş bir sigara buldum.

Artık bayramdı benim için... Büyük bir bayramdı. Zevkle neşeyle kutlanması gereken bir bayramdı.

Fasulyelerin hepsini yedim, özenle yıkadım tası, kurusun diye pencereye koydum. Arkasından yatağımın üstüne oturdum. Sigarayı yaktım okumaya başladım.

Dikkatle, itina ile ağır ağır okuyordum. En az dörtte birini anlamıyordum geçen kelimelerin. Diksiyonerim de olmadığından her cümleden sonra anlamak için düşünmem gerekiyordu. Uzun süreden beri âdeta unuttuğum okumayı sanki yeniden öğreniyor, her satırın, her cümlenin üstünde ince ince duruyor-

dum. Aylarca yatakta kaldıktan sonra kalkan bir hastanın adaleleriyle kaslarını oynatmaktan mutlu, yürümeye alışması gibi alışıyordum okumaya. Kitaplar henüz elle yazılmış rulolar halindeyken, Romalıların da bunları tıpkı benim gibi; dura dura, cümle cümle, gerisini ertesi güne bırakarak, her gün azıcık bir yer okuduklarını düşünüyordum. Yazarlar da kendilerini ne kadar dikkatle okuduklarını bildikleri için, okuyucularına güven duyarlardı. Bugün ise hiç bir yazar okuyucusuna güvenememektedir.

Boksör kütüphanecinin elindeki kitapların en üstünde Stuart Mill'in yapıtının bulunması yine büyük bir şanstı. Bir Hemingway, bir Joyce yahut bir Huxley bu durum içinde çok daha yıkıcı olacaktı benim için. Onların yerine, İngiliz rasyonalist ahlâkçılığın babası Stuart Mill'in elime geçmesi iyi olmuştu.

Geçen yüzyılın büyük sütunlarından biriydi o. Çevresinde dolanıp, elini zamanın bozamadığı taşlara sürmek, başını kaldırıp mimarî perspektivler içinde kaybolan yüceliğini seyretmek, insanın kafasını rahatlatıyordu.

Okumam için verilen ikinci kitap Xavier de Maistre'in *Odamın Çevresinde Yolculuk* idi. Sayfalarını çevirirken gözüme çarpan ilk satır; yazarın, kapandığı odada, kitaplığını seyrederken içinden kopan sesti:

'Şehirde bir adım atmamı yasak ettiler ama bütün evreni bıraktılar bana, sonsuzluk ve ölümsüzlük emrimde artık benim.'

Normal zamanlarda insan böyle bir cümleyi okuyup geçerdi. Ama bana bir büyük buluş gibi geliyordu

şimdi bu. Sürekli bir tehdit altında bulunan savunmasız bir insan, daha hassas oluyor, ta çocukluğumdan beri kurumuş olan göz yaşlarım birden kendini kapıp koyuverdi; avunma ve korunmaya karşı duyduğum susuzluğu hıçkıra hıçkıra gidermeye çalıştım.

Cezaevinin kitaplığında aşağı yukarı 1600 cilt eser vardı. Hemen hepsi seçme kitaplardı. Cumhuriyetçiler zamanında alınıp konmuş, yeni engizatörler ise bugüne dek kitaplığı kaldırmayı unutmuşlardı. Kitaplar arasında hâlâ daha 1930 - 1931 devrimine ait eserler, Caballero'nun, Azana'nın ve dostlarının biyografileri vardı.

Cezaevinin bütün durumunu sembolize edebilecek bir özellikti bu. Eski düzen olduğu gibi sürüp gidiyordu cezaevinde. Yani cumhuriyet kurallarına uygun biçimde pek insancıl ve İspanyollara has biçimde pek lâubaliydi her şey. Gardiyanlarla küçük memurların yüzde doksan beşi eski yönetim zamanından kalmaydı. Cumhuriyetin insancıl gelenekleri kendilerinde de kökleşmişti. Ve aralarından bazıları ister istemez faşist üniformasını giymiş olmasına rağmen aslında, hiç birinin yeni rejime karşı pek de büyük bir sempatisi yoktu. Üç tanesi dışında, bütün gardiyanlar insancıl, iyi niyetli, hattâ yetişmelerinin izin verdiği ölçüde, nazik ve kibardılar.

Bu cezaevi, savaşın ortasında, uyuyan orman güzelinin şatosuna benziyordu azıcık.

Sonradan öğrendiğime göre cezaevinin doktoru, midesi bozulan bir mahkûma idamından yirmi dört saat önce süt kürü yapılmasını emretmişti. Realiteye

karşı eski alışkanlıklar daha ağır basıyordu. Ölen cumhuriyete rağmen, gelenekleri yaşıyordu. Bu son derece insancıl, hattâ nerdeyse sevimli bir cezaeviydi. Mezarlar arasında yapılan bir piknikti burada yaşamak...

Bunun nedeni, kaderlerini değiştirecek hiç bir gücü olmayan mahkûmlarla, gardiyanların ve küçük memurların, sürekli şekilde iç içe yaşamalarıydı. Hiyerarşide yukarı doğru çıkıldıkça, daha soğuk ve daha insanlık dışı bir hava esmeye başlıyordu.

Generaller için insan, assubaydan başlıyordu. Bizler için insanlık subayda bitiyordu.

Cezaevinde assubaylara verilen ad 'Jefe de servicio' idi, yani servis şefi. Bir servis şefi ile ilk konuşmam helâ küvetinin rezervuarındaki bozukluk sayesinde oldu.

İlk kitabımı aldığımın ertesi günü, 28 şubatta konuştuk kendisiyle...

Sabahleyin rezervuar kendiliğinden akmaya başladı. John Stuart Mill'e öylesine dalmıştım ki pek dikkat edemedim buna... Öğle çorbası geldiği zaman bütün yer su içindeydi. Bunu gardiyana gösterdim: 'Ahora, ahora' diye bir 'fontanero' yani muslukçu göndereceğine söz verdi. Taşları bezle silmekten başka elimden gelen bir şey yoktu. Bekliyordum.

İlk önce şöyle bir sildim. Tekrar Stuart Mill'e döndüm. Muslukçu tabii gelmedi. Akşam hücrenin içinde su bir iki milimetreye yükselmiş ve rezervuar gitgide daha çok su akıtmaya başlamıştı. Akşam yemeğinde bozukluğu gardiyana tekrar göstermeye hiç

hacet yoktu; kendisi hemen görmüştü ki gayet kibar 'Ahora' dedi, 'muslukçuyu göndereceğim.' Muslukçu gelinceye kadar suların koridora çıkmasına engel olmak için tekrar taşları sildim.

Küfrederek siliyordum. Ve şimdi su rezervuardan dere gibi akıyordu, ikinci yat borusunda hücredeki su hemen hemen aşık kemiğime kadar çıkmıştı. Muslukçu gelmediği için kapıyı vurmaya başladım. İkinci borudan sonra bu yasaktı.

Bir hayli kapıyı yumrukladıktan sonra, kapı açıldı ve servis şefi peşinde Angelito ile içeri girdi...

Servis şefi şişman ve kısa boyluydu; buruşuk, yağdan muşambalaşmış faşist üniforması içinde kötü doldurulmuş bir domuza benziyordu. Yüzünde burnundan sağ kulağına kadar uzanan bir yara izi vardı ve bu kulağının yarısı yoktu. Velhasıl Jef'in görünüşü pek de alımlı değildi. Duvarları titretircesine bağırıyordu:

— Ne yapıyorsunuz burada?

Kabahatin bende değil rezervuarda olduğunu söyledim...

Jef:

— Size sorulduğu zaman cevap verin! – diye tekrar bağırdı –. Hem ben içeri girince duvara arkanızı verecek, dimdik hazırol vaziyetinde duracaksınız...

Duvara kadar zorbelâ yürüyüp ellerimi pantolonlarımın yan çizgileri üstüne koydum. Jef ağzındaki sigara parçasını hırsla fırlattı. İzmarit yavaş yavaş su ceryanını izleyerek kapıdan dışarı çıktı.

— Yeri kurulayın! – diye boyuna bağırıyordu.

Üç defa kuruladığımı (oysa iki defa kurulamıştım), fakat para etmediğini söyledim.

Jef şayet emredilirse yeri altı defa, on defa, yirmi defa, gece gündüz kurulamak zorunda olduğumu söyledi. Kauçuk sopasını burnuma doğru salladı ve ertesi günü beni 'ıslatacağını' haber verdi. Sonra suya tükürdü ve kapıyı çarptı.

Yeniden yerleri silmeye başladım. Henüz bitirmemiştim ki, hücrenin kapısı açıldı, gardiyanların en iyi, en kibarlarından biri olan Don Ramon, peşinde muslukçuyle beraber içeri girdi. Parmağını dudaklarına götürmüş gülümsüyordu. Muslukçuyu Jef'in arzusu ve cezaevi yönetmeliğine aykırı olarak getirmiş olduğunu anladım. Çünkü yat borusu çalalı bir hayli olmuştu.

Cezaevinin yüksek kademeleriyle ilk kez karşılaşmama bu olay fırsat vermişti. Bundan yararlı bir ders çıkardım. Gürültü etmemiş olsam, o memur hücreme kadar hiç bir zaman gelmeyecekti. Bütün istediklerimin listesini – Konsolostan sigaralara kadar – şayet yeni bir mizansenle tekrarlarsam, daha etkili olacağına karar verdim. Özel bir ısrarla yemek saatlerinde istediklerimi bir daha tekrarladım. Cevaplar gene 'Manana' ile 'Ahora' olunca, 2 mart salı günü açlık grevine başladım.

Bütün tahminlerimi aşan gayet çabuk bir başarı sağladı bu...

Don Ramon ile Angelito kahve kazanıyle sabahleyin görününce, kendilerine yemek yemeyeceğimi söyledim. Don Ramon midemden hasta mıyım diye sordu.

Müdürle görüşmek istediğimi, kendisini görmeden hiç bir şey yemeyeceğimi bildirdim.

Don Ramon çok şaşırmışa benziyordu, Angelito ise suratını buruşturmuştu. Hiç bir şey söylemeden uzaklaştılar.

Öğle yemeğini de aynı şekilde reddettim. Öğlenleyin nöbeti başka bir memur almıştı. Hiç bir şey demeden kapıyı çarparak çekti gitti. Demek olay duyulmuştu. Bu iyi bir işaret gibi göründü bana...

Öğleden sonra altıya doğru kapı birden açıldı ve hücreme resmî muhteşem bir topluluk girdi sırasıyle. İlk önce müdür, sonra servis şefi, sonra Angelito, sonra da 'Şıklar' grubundan biri vardı heyette.

Müdür pek de antipatik olmayan ufak tefek birisiydi. Onun da eski personelden olduğunu öğrendim sonradan. Kendisini atmaya cesaret edememişlerdi. Mesleğindeki yeteneklerinden ötürü cezaevi için vazgeçilmez bir elemandı. Fakat başına faşist bir subay dikmişlerdi ve görevini sadece teknik işlerle sınırlamışlardı.

Müdür bana bir an baktı ve ne olduğunu sordu. Aynı zamanda 'Şıklar' grupundan olana çevirmenlik etmesini işaret etti. Kendisine derdimi anlatacak kadar İspanyolca bildiğimi söyledim. Müdür daha iyi anlamak için çevirmenle görüşmeyi yeğ bulduğunu bildirdi.

Bir güven veriyordu insana bu küçük adam. Kısaca kendisine durumumu anlattım, ve istekler listemi tekrarladım. Kendisine verilen önergeye uyması gerektiğini 'incommunicado' olduğum için mektup yaza-

mayacağımı, ve konsolosla ilişki kuramayacağımı söyledi. Ne olacağım konusunda da keza hiç bir yetki yoktu elinde. Ancak paramın geri verilmesi ve bazı maddî ihtiyaçlarımın giderilmesi için gerekenleri yapacaktı. Bu ikincisi kendi elindeydi. Buna karşılık ben de açlık grevinden vazgeçecektim.

Kabul ettim ve heyet çekilip gitti.

Kapı aralığından bizim 'Şıklar' grubundaki çevirmenden birkaç kuruş borç istedim. Bir pesa'talık bir cezaevi karnesi verdi bana...

Sabırsızlıkla müdürün sözünü tutup tutmayacağını bekliyor ve onun da 'Manana' diyenlerden olup olmadığını merak ediyordum.

Ama daha ertesi sabah Angelito, kolları en destansı hazinelerle yüklü olarak geldi. Yanında Don Ramon vardı. Getirdiklerini yatağın üstüne bıraktı. İkisi de sanki Noel armağanlarını dağıtıyorlarmış gibiydi... Sevinçten deliye dönmüştüm, gelen şeylerin her birine dikkat ve şefkatle bakıyordum.

Gelen şeyler şunlardı:

Küçük bir kalem

Beş yaprak kâğıt

Bir sabun parçası

Bir gömlek.

Ayrıca Don Ramon kâğıtla kalemin mektup değil, hikâye yazmam için verildiğini ve müdürün hikâye yazmama izin verilince avunacağımı umduğunu açıkladı. Sonra da gözünü kırparak, neler yazdığıma olaki merak ederlerse 'iyi şeyler' yazmamın daha uygun düşeceğini hatırlattı.

Sadece iyi şeyler yazacağıma söz verdim. Berberi gördüğüm ve ilk kitabı aldığım zaman duyduğum uçsuz bucaksız sevinç içimi tekrar kaplamıştı.

Kalemle sabundan, hangisinin zevkini önce tadayım diye düşünüyordum. Sabun ağır bastı. Tepemden tırnağıma kadar yıkandım, yeni gömleğimi giydim; eskisini yıkadım, kurusun diye pencereye astım.

Sonra sıra kaleme geldi.

Anılar defterim o günkü tarihten başlıyor. Sadece «iyi şeyler» yazdım. Bir gece on mahkûmu kurşuna dizdikleri vakit sadece şöyle dedim: 'Onda uyandım; kötü rüyalar gördüm.'

Tutuklanmam sırasında aldıkları Malaga'nın son günlerine ait notlarımı kafamdan yeniden yazdım. Keza ilk üç haftalık mahpusluğum sırasındaki olayları da aynı şekilde geçirdim kâğıda.

Cezaevinden ayrılırken olağanüstü bir rastlantı bu anıları da yanımda çıkarmamı sağladı. Bundan sonra okuyacağınız bölüm işte bu notların tam bir kopyesidir. Sadece kısaltılmış ve şifreyle yazılmış yerler tamamlanmıştır.

XV

3 Mart, çarşamba.

Bu sabah kalem, kâğıt, sabun, havlu, gömlek verildi. Kendimi yeniden insan olarak duymam için sadece bir diş fırçası eksik.

Sabah kahvaltısında kantinden dört kutu kibritle sekiz kutu Hebra marka sigara alması için, bir pesetalık karneyi Angelito'ya verdim. Cezaevi kantininin sadece saat on birde açıldığını söyledi.

Öğleden sonra Mill'den pasajlar kopye ettim. Kâğıttan tasarruf etmek için çok küçük yazıyordum.

Öğle yemeğinde henüz sigaralar gelmemişti. Angelito serviste yoktu, birden görünmez oluvermişti, bizim peseta da keza.

Öğleden sonrası hep okumakla geçti. Akşam çorbasıyle sigaraları aldım. Melek efendi kantinde ucuz Hebra sigarası olmadığı için seksen 'sentimos'a yirmi sigaralık bir 'Spesyal' aldığını söyledi; her alışveriş için bir 'Propina' (=bahşiş) aldığını öne sürerek, karneden geri kalan on beş kuruşu vermedi. Param geri verilince, bahşişini ödeyeçeğimi söyledim.

Cevap:

'Sen nalları dikinceye kadar bekleyeceğiz öyleyse' oldu. Ama on beş kuruşu verdi geri.

4 Mart, perşembe.

Sabahleyin John Stuart Mill'i bitirdim. Pencereden kütüphaneciye kitabını değiştirmesi için işaret etmeye çalıştım, başaramadım.

Sigara tüketimimi ayarlıyorum. Dün akşam dört tane içtim, iki tane gece içtim. İki tane sabah içtim. Geriye on iki tane kaldı ki hiç değilse üç gün yetmesi gerek bunların. Üç güne kadar paranu alırım diye düşünüyorum.

Akşam.

Bütün gün kütüphaneciye boşuna işaret ettik.

Saat yedide idareye çağırdılar. Kâtip Salanmanka'dan Müdüre gelen bir telgrafı gösterdi. Şöyle yazıyordu:

«*Sevilla il cezaevi Müdürü,*

Tutuklu Koestler'e ait kişisel eşya ile para, İkinci Kolordu Kurmay Başkanı Fuster'dedir. Sevilla İkinci Tümen Kurmay Başkanı – Bolin.»

Demek Bolin tekrar Salamanka'ya gitmişti. Bu rahatlatıcı bir havadisti.

Kâtip, müdürün paramla valizimi cezaevine göndermesi için Fuster'e mektup yazdığını söyledi.

Yaşasın müdür.

Büroya dönerken 44 numaranın önünden geçtik. Cabellero'nun adını taşıyan kart hâlâ duruyordu. Fakat yanında 43 ile 42 numaralı hücrelerde kart yoktu. İsterdim ne olduklarını öğrenmeyi.

5 Mart, cuma.

Bütün gün boş yere kütüphaneciye işaret edip durdum. Parayla valiz henüz gelmedi. Öğlenleyin içinde pişmiş birkaç salata yaprağı bulunan balık çorbası içtik. Daha yedi sigaram var.

6 Mart, cumartesi.

Bu sabah da kütüphaneciye işaret etmeye çalıştım durdum. Bir işe yaramadı.

Kızgınlıktan yedi sigaramı da arka arkaya içtim. Parayla valiz gelmedi.

Öğlenleyin son on beş kuruşluk karnemi Angelito'ya verdim. Saat beşte on santimlik bir sigarla, bir kutu kibrit getirdi. Üç nefes çektikten sonra sigarı söndürdüm. Akşam yemeğinden sonra da beş nefes çektim. Yarısından daha çoğu duruyor sigarın. Yarın para gelemez. Pazar çünkü...

7 Mart, pazar.

Bu sabah alt kattaki galeride pazar ayini yapıldı. Kapı deliğinden mahkûmların dörder dörder geçtiklerini gördüm. Ayin sırasında üç dört çehre görüş alanımın içinde kaldı. Köylüler dinsel işlerle pek ilgili değillerdi. Ateşli bir vaaz verildi. Ancak yarısını anlayabiliyordum söylenenlerin. Papaz bütün kızılları Tanrının lânetine uğramakla tehdit ediyor ve dönmek için henüz zaman olduğunu söylüyordu. Bu sözlerin, görebildiğim yüzlerdeki etkisini izledim.

Dinleyiciler birbirlerine izmarit ikram ediyorlar, burunlarını karıştırıyorlar, çaktırmadan yere tükürüyorlardı.

Ayinden dönüşte papaz bir saniye görüş alanımın içinden geçti. Küçük, şişman bir adam. 1914 Avusturya'sının papazlarına benziyor.

Öğleden sonra, birdenbire kütüphaneci Xavier de Maistre'in *Odamın Çevresinde Yolculuk* adlı kitabını getirdi. Sevinçten sigarımın geri kalan kısmını da içtim. Çiğnemek için izmariti sakladım. İçilecek sigara olmayınca, tütün çiğnemek iyi bir çare.

9 Mart, salı.

Canım o kadar sigara içmek istiyordu ki, bu sabah, izmaritin hepsini çiğnedim.

Avluya olağanüstü üç mahkûm geldi. Giyimleri burjuvacaydı. (Avukat yahut doktor yahut bu tür bir şey olduklarını sanıyorum.) Üçü de uzun siyah

sakallıydı; yüzleri de ölü yüzleri gibi sararmıştı; daha doğrusu kâğıt gibi bembeyazdılar. Avluya girince öteki mahkûmların birçoğuyla sarmaş dolaş oldular. Üçü de ağlıyordu. Uzun zaman tek başlarına kapalı kaldıklarını ve hücrelerinden bu gün ilk defa çıktıklarını tahmin ettim. Benim de dışardan görünüşüm böyle cin çarpmış gibi olmalıydı. Yarın «tecrit» edilişim tam bir ay olacak.

Öğle yemeği saatinde gardiyana, müdürün valizimle çantamı bir kez daha istemesi için, kendisine mektup yazıp yazamayacağımı sordum. Gardiyan müdürün önemli bir ameliyat geçirmek için dün hastaneye yatmış olduğunu söyledi. Yerine bakana da mektup yazmamamı öğütledi.

Eşyamla parama kavuşma umudumu silip attım kafamdan. İyi de oldu bu. Umut etmek beklemek demektir, beklemek de sinirlendiriyor insanı.

10 Mart, çarşamba.

Dün mahpusluğun ilk ayını kutladık.

Durmadan çeşit çeşit tahminler, tasarılar yürüttüğüm halde geleceğimi somut olarak bir türlü canlandıramıyordum kafamda. Bütün bu sanıların, tasarıların, gerçek dışı, uydurma bir yönü oluyor. Bütün düşüncelerim gitgide uyanık görülen rüyalara benzemeye başladı.

Hücre kapısının her açılışında, koridorun taze havası sersemletiyor beni, masaya dayanmak zorunda kalıyorum.

Gardiyanlardan biri benimle konuştu mu, bir coşkunluk kabarıyor içimde.

Bu gece Xavier de Maistre'i bitirdim. Sabahtan itibaren gene boşuna pencereden işaretler yapmaya başladım. Kütüphaneci mahsus işaretlerimi görmezlikten geliyor; bana yeniden bir kitap getirmek için üşeniyor belki de.

Oysa bu adamın benim gibi «tecrit» edilmiş bir kişi için bir kitabın ne demek olduğunu anlayacak kadar kafası olsa gerek. Siyasî mahkûmlar arasındaki dayanışmayı başka türlü düşünüyordum. Gerçek başka türlü çıktı. Çocuksu, duygusal düşler bitiveriyor bir yerde...

Avluda helâ yapımına başlandı. Avlunun ta ortasına tuğladan yapıyorlar.

Sigarasızlıktan geberiyorum. Bir sigara olsa, her şeye katlanacağımı sanıyorum. Akşam yemeğinde Melek'ten borç sigara almaya çalıştım. Kendisi için bile sigarası olmadığını söyledi; oysa cepleri sigara ile dolu. Üstelik beni de 'Arturito' diye çağırıyor ve her fırsatta dostça omuzuma vuruyor.

11 Mart, perşembe.

Avluya çıkarken de, hücrelerine dönerken de mahkûmlar, dörtlü sıralar halinde kapımın önünden geçiyorlar. Ağır ağır ayaklarını sürüyerek yürüyorlar. Çoğunun ayağında keçe yemeniler yahut çarıklar var. Kapı deliğinin önüne dikilip, görüş alanımın içinden arka arkaya geçen yüzleri izliyorum. Hepsi de geçer-

ken her hücrenin üstündeki kartı okumayı âdet edinmiş. Bu geçişler sırasında, bazen on beş yahut yirmi kez adımın hecelendiğini duyuyorum: 'Ar-to-ro-Ko-est-ler.' Bazen içlerinden biri kartın altındaki yazıyı da okuyor: 'İn-co-mu-ni-ca-do-ojo'. 'Gözaltında' demek. Bazen düşlerimin içine yahut kitabıma dalmışken, birdenbire başlayıveren bu mırıltılar, üstümde bir hayaletler korosunun etkisini yaratıyor.

Bugün öğlenleyin, öğle uykusu için girerlerken içeri, aralarından biri bir kâğıt parçası atarak benim le eğlendi.

Londra, sonbahar 1937

Esmer renkli buruşturulmuş bir sigara kâğıdıydı bu. Açarak okudum:

«*Arkadaş, sizin burada olduğunuzu ve İspanya Cumhuriyetinin bir dostu bulunduğunuzu biliyoruz. Siz idama mahkûm oldunuz ama sizi öldürmeyecekler. İngiltere kralından çok fazla korkuyorlar. Onlar sadece bizim gibi (Los pobres y humildes) zavallı ve acizleri öldürürler.*

Dün yeniden on altı kişiyi mezarlıkta kurşuna dizdiler. İlk önce bizim hücrede yüz kişiydik. Şimdi sadece yetmiş üç kişiyiz. Sevgili yabancı arkadaş, biz üçümüz de keza idama mahkûmuz; bu gece yahut yarın bizi de kurşuna dizecekler. Ama belki siz bütün bunlardan sonra gene hayatta kalacaksınız. Hitler'i değil de, özgürlüğü istediğimiz için bizi burada nasıl öldürdüklerini anlatmalısınız dünyaya o zaman.

Hükümetimizin muzaffer orduları Toledo'yu ye-

niden aldılar, Oviedo, Vitterio ile Badajoz da keza elimizde. Nihayet buraya gelecekler ve sokaklarda zafer şarkıları söyleyeceğiz. Öteki mektupları bekleyin. Cesaret, seni seviyoruz.

Cumhuriyetçi üç milis askeri»

Öteki mektuplar gelmedi. Sonradan öğrendim ki, üç milis askerinden ikisi o gece kurşuna dizilmişler; üçüncüsünün cezası indirilmiş, otuz yıl hapse çevrilmiş. İspanya'da kürek cezası otuz yıldır.

Mektubu ezberledim. Kapı deliğinden atılmasından yarım saat sonra, hücremde bir arama yaptılar; kâğıdı yok etmeye zamanım olmadığı için yuttum.

12 Mart, cuma.

Bu sabah kütüphaneci uğradı. Agatha Christie'nin *Muerte en las Nubes* (*Bulutlarda Ölüm*) kitabını getirdi. Bir tefeci kocakarının uçakta zehirli bir yerli okuyla nasıl öldürüldüğünü anlatıyordu.

Avluda 'zavallı ve acizler', hep futbolle uzun eşek oynuyorlardı. İçlerinde eksilen var mı ve kim, anlamak imkânsız.

Kâğıt stokum bitiyor. O kadar küçük yazıyorum ki, yorgunluktan gözlerim yaşarıyor.

13 Mart, cumartesi.

Dün akşam mağrıplı mahkûmlardan birisi yeniden şarkı söyledi. Şarkı durmadan tekrarlanan iki kelimeden ibaretti. 'Ya leyli ya leyli' (Ah gece).

Bunu Suriye ile Irak'ta iken sık sık işitirdim. Geceleyin kervancılar develerini götürürken söylerlerdi. Her zaman aynı uzun, ıstıraplı iki kelime tekrarlana tekrarlana giderdi.

Sonra küçük siyah bir kedinin ziyaretini kabul ettim. Avludan pencerenin pervazına atladı. Hücreme kediyi almayı çok isterdim; ne yazık ki giremedi içeri, aramızda tel örgü vardı. Hattâ kediciği okşayamadım bile... Hayal kırıklığına uğradı ve yandaki 42 numaralı hücrenin camına atladı. Herhalde gece çok soğuk olduğu için sığınacak bir yer arıyordu. Hiç bir yere girmeyi başaramadı; gecenin yarısı boyunca bir bebek gibi bağırdı durdu. Herhalde bu evde oturanların, küçücük kedilerin içeri girmesine engel olmak için pencerelerine böyle tel örgüler gerdiklerine göre, hiç de konuksever olmadıklarını düşünmüştür.

Bugün, siyah kediyle beyaz bir başka kedi daha, bütün günü avluda geçirdiler. Herkes kedilere iyi, hele mahallenin aptalı Pedro'ya karşı davrandıklarından çok daha iyi, davranıyordu. Zavallı Pedro bugün gene fena halde öfkelendi.

Öğleden sonra bardaktan boşanırcasına yağmur yağdı. Avlu boş kaldı.

Akşam hâlâ yağmur yağıyordu. Avlu çamur deryası, âdeta bataklık oldu.

Bugün gene bir jübile günüydü benim için. Buraya gelişimin dördüncü haftası bitti.

14 Mart, pazar.

Gene imkânı yok uyuyamıyorum. Gece saat birde

kalktım. Avluyu seyre koyuldum. Yağmur dinmişti, siyah su birikintilerine yıldızların şavkı vuruyordu. Her yer öylesine sessizdi ki cezaevinin dışındaki kurbağaların vraklamalarını duyuyordum. Bu sesleri duydukça sanki kırdaymışım gibi geliyordu bana.

Bu sabah da gene dinî ayin yapıldı, ama bu kez vaaz edilmedi. Belki de cepheden gelen haberler pek parlak değildi de bu nedenle sayın papaz göklerden esinlenememişti. Gerçekten oralarda neler olup bitiyordu? Sık sık, dünya savaşının belki de başlamış olduğunu düşünüyordum.

Çoraplarım parçalanmıştı. Ayakkabılarımı çorapsız giyiyordum.

Öğle yemeğinde yeni bir gardiyan geldi. Kalın çizgili, boğa gibi bir adam. Bounty İsyancıları filminde kaptan rolünü oynayan Charles Laughton'a ne kadar da çok benziyordu.

Bütün gün kütüphaneciye işaret ettim. Hiç bir yararı olmadı.

Öğleden sonra birden beni yandaki 40 nolu hücreye aktardılar. Nedenini söylemediler. Herhalde 41 numaranın badanasını yenileyecekler. 40 numaradaki eşya da aynı. Sadece avlu daha başka bir açıdan görülüyor buradan. Bu yeni hücremde kendimi birden yabancı hissettim ve keyfim kaçtı. Arıyorum burada eski hücremin duvarlarında kalan karalamaları...

15 Mart, pazartesi.

Sabahleyin, kütüphaneci, Stevenson'un ***David Bal-***

four'un Serüvenleri adlı kitabıyle beş yaprak kâğıt getirdi. Kendisinden bir peseta borç istedim; hiç parası olmadığını söyledi. Bir sigara verdi sadece, üç günden beri içtiğim ilk sigara. Duman ilk önce sarhoş etti, sonra midem bulanmaya başladı.

Öğle yemeğini getirmeyi unuttular, herhalde hücrem değiştiği için olacak. Kapıya yumruklarım acıyıncaya kadar, vurdum da vurdum. Nihayet saat dörtte bir tas fasulye geldi. Ama bu kez öyle büyük kazanla getirip benim hücremde kupaına dökmediler fasulyeyi, tas içinde getirip verdiler.

Ötekilerin artıklarından toparlayıp getirdiler gibi geldi bana, her şeye rağmen yedim fasulyeyi.

Şimdi hep o boğa, Bounty'nin kaptanı serviste.

Çok can sıkıcı bu. Öteki gardiyanlar yemek verirken arada sırada hoş bir şey söylerlerdi, «Ye bakalım Arturo, şişmanlayacaksın iyice» yahut buna benzer bir şeyler derlerdi. Böyle birkaç sözün iyimser etkisi saatlerce sürerdi. Bütün bir öğleden sonrayı yahut geceyi keyifli geçirmem Angelito ile yemekteki gardiyanın havasına bağlıydı. Sempati yahut antipati dalgalarını kaydeden bir sismograf gibi olmuştum.

Boğanın hali çok, ama çok can sıkıcı.

Gece.

Uyumaya imkân yok. Bounty'nin kaptanı aklımdan çıkmıyor.

Kendi haysiyetimi bütün bilincine rağmen, gar-

diyanları daha üstün kişiler olarak görmekten alamıyorum kendimi. Mahkûmluk duygusu küçük dozlarda alınan bir zehir gibi yavaş yavaş karakterimi değiştirmeye başlıyor. Bu bir ruhsal değişimden, bir aşağılık duygusundan daha fazla bir şey. Kaçınılmaz doğal bir dönüşüm oluyormuş gibi geliyor bana...

Gladyöterlerin savaşına ait romanımı yazarken, Romalı kölelerin özgür kişilerden iki misli, üç misli, daha çok olmalarına rağmen, neden rolleri bir türlü değişemediklerine durmadan şaşardım. Şimdi yavaş yavaş köle kafasının ne demek olduğunu anlamaya başlıyorum. Kütle psikolojisinden söz eden herkesin, bir yıllık bir cezaevi deneyinden geçmesini dilerim.

Küçük bir azınlık diktatoryasının sadece süngü gücüyle ayakta kalabileceğine hiç bir zaman inanmadım. Ancak çoğunluğun eylemini, içinden felce uğratan bu atavik güçlerin kudretini de bilmiyordum.

Şimdi biliyorum.

Ayrıcalığı olan bir sınıfı, biyolojik üstün bir tür olarak kabul etmeye ve ayrıcalıklarını doğal ve meşrû görmeye bu kadar çabuk alışılabileceğini bilmiyordum. Anahtarlar Don Ramon'un elindeydi, ben ise kafesin içindeydim. Don Ramon ile ben, bu olaya sanki doğa tarafından yönetiliyormuşuz gibi aynı kayıtsızlıkla bakıyor ve bunda en ufak bir zıtlık görmüyorduk.

Ve şayet ateşli bir devrimci gelip de bize insanların eşit olduğunu söyleseydi, ikimiz de onun suratına gülerdik; Don Ramon içinden gelerek gülerdi, ben istemeyerek gülerdim, ama gene gülerdim.

16 Mart, salı.

Yeni bir jübile daha. Tutuklanmamdan beri beş hafta geçti.

Ve güzel Hélène'in ziyaretinden beri ise aşağı yukarı dört hafta. Şayet General Franco cezamı otuz yıla çevirmiş olsa, gelip haber verirlerdi.

Öte yandan, böyle bir lütfa uğramadıysam acaba gene gelip söyleyecekler miydi? Yoksa ölüm cezasında ısrar edildiğini son dakikada mı öğrenecektim?

Gerçi Malaga Savaş Divanı'nın kararını da bana yine söylememişlerdi.

Daha önceki bir olayı da hatırlıyordum: Örneğin Lindberg adında küçücük bir bebeği öldüren Hauptman, af talebinin onaylanmadığını, hükmün infazından yirmi dört saat önce öğrenmişti.

Ne dileyeceğimi bilmiyordum. Her şeye rağmen bunu son dakikada öğrenmek galiba daha iyiydi.

En korkuncu cezamın değiştirildiğinden habersiz, kararsızlık içinde aylarca yahut yıllarca burada bırakılmamdı.

Bir aydan beri her gün, bütün ayrıntılarıyle, bu tür düşüncelere dalıyordum. Ve olduğumdan neden daha da zavallı değilim diye düşünüyordum... Şayet buradan çıkarsam, bütün dünya kollarını göğe kaldırarak, çektiklerimin müthiş olduğunu haykıracaktı. Bunun sandıkları kadar korkunç olmadığını bıyık altından gülümseyerek düşünecektim. Ne garip, insanın dayanma sınırları o kadar esnek ki...

İlk günlerde düğmelerimi sayarak fala bakıyor-

dum: idam, kürek, idam, kürek, diye. Sonra bundan vazgeçtim, çünkü her seferinde idam çıktığı için asabım bozuluyordu.

Asıl tuhafı insan bütün bunların, kötü bir oyun değil de gerçek olduğuna kendisini bir türlü tam inandıramıyordu. Kendi ölümüne gerçekten inanan kim vardır? Morfinle intihar etmeden önce mikrop kapmasın diye iğneyi dezenfekte etmemi öğütleyen Sir Peter'i düşünüyordum hep. Sanırım ki, bunda matematiksel bir yasa var: Ölümün yaklaşmasıyle ölüme inançsızlık, geometrik olarak artıyor.

Dünya dünya olalı beri, bir tek insanın bilincini kaybetmeden ölmüş olduğunu sanmıyorum. Socrates, öğrencilerinin ortasında baldıran zehiri çanağını aldığı zaman, hiç değilse içinden yarı yarıya onlara bir komedi oynadığına inanıyor olmalıydı. Herhalde bu sahneyi biraz fazla tiyatromsu buluyor ve gençlerin bu işi bu kadar ciddiye almalarına, aslında biraz şaşırıyordu. Elbette ki, teorik olarak baldıran zehiri içmenin ölüm demek olduğunu biliyordu; fakat bu seferkinin şakadan anlamaz şaşkın öğrencilerin sandığından daha başka olacağı duygusundaydı muhakkak. Ve bunda içten içe sadece kendisinin kuşkulandığı bir tatlı hile, bir oyun zevki buluyordu.

Herkes bir gün öleceğini biliyor tabiî. Ama bilmek başka şeydir, inanmak başka şey...

Şayet böyle olmasa, bu satırları yazarken, bunların teorik düşünceler olduğu ve direkt olarak beni ilgilendirmediği inancında olabilir miydim hiç?

Gerçi günde hiç değilse bir kez bilincimde kısa

bir akım oluyor ve ruhsal bir patlamayla aydınlanmış gibi gerçeği bir dakika göz kamaştırıcı bir ışık içinde görüveriyordum.

O zaman düşünce, avuntu hepsi sona eriyor, sadece hayvanî bir korku kalıyordu.

Ama geçiyordu bu, geçiveriyordu; darağacının önündeki anda bile, ağzınıza, burnunuza, gözlerinize kurşunlar girerken bile böyleydi bu; ve sonra tüm bitiyordu hepsi.

Öyleyse neden korkmalıydı, mademki geçecekti?

Şimdiye kadar bu konuda bir şey yazmayı yasaklamıştım kendime. Bir daha da yazmayacağım. Çok fazla etkiliyor beni.

Hiç değilse şu küçük kediyi hücreme alabilseydim.

17 Mart, çarşamba.

İki günde hemen hemen bütün kâğıdımı kullandım.

Bundan böyle anılarımla ilgili olmayan şeyleri (matematik problemleriyle birtakım karalamaları) lavabonun üstündeki fayanslara yazacağım. Nasıl olsa hemen silinip temizlenebilir.

Öğleden sonra büyük bir olay: yıkanmaya götürdüler beni.

Banyo âdeta lüks. Duşlarla banyolardan başka, bir de yüzme havuzu var. Tabiî hiç bir şey tam olarak işlemiyor. Havuz boş ve pis; banyonun muslukları bozuk, sadece iki duşun soğuk musluğu iyi. Ah ne

mutlu duygu o, yeniden temiz olmak. Havuzda müthiş bir şey buldum; kurumuş eski tuvalet sabunu, bir parça...

Caballero hâlâ orada. 41 ile 43 numaralı hücreler boş; 42'nin kapısında yeni bir ad var, bir İspanyol adı...

18 Mart, perşembe.

Avludaki üç yeni mahkûm siyah sakallarından olmuşlar. Tıraş etmişler sakallarını, biraz da yanmışlar. Birkaç günden beri görmediğim iri sarışın oğlanı, tekrar görüp sevindim... Korkuyordum ki onu da...

Stevenson'u zevkle bitirdim. İngiliz yazarları İspanyolcaya gerçekten çok güzel çevrilmiş. Kütüphaneciye yeniden işaret etmeye çalışıyorum.

19 Mart, cuma.

Bu sabah yeniden tıraş olmak istedim. Ama 'fiesta' yani bayrammış. Bu 'Vendredi saint' olmalı. Yakında Paskalya gelecek, farkında bile olmayacağım belki de...

Sabahleyin ayin vardı; öğle yemeğinde güzel bir balık çorbası yedik. Şimdi her cuma balık çorbası veriyorlar. Diğer günler de, bazen fasulyeyle patates arasında, bir parça et verdikleri oluyor.

Öğlenleyin kütüphaneci geldi –adı Henri– birdenbire parizyen bir aksanla Fransızca konuşmaya başladı. Çok şaşırdım. İspanyolcasında en ufak bir şive bozukluğu farketmemiştim. Yarın yeni bir kitap getire-

ceğine söz verdi ve «Canını sıkma!» diye de öğüt verdi. Bir peseta borç verse daha iyi ederdi. Daha sonra yeni bir gardiyan geldi hücreye, neden geldi anlayamadım, gülümsedi ve gitti. Az sonra da keza yeni bir servis şefi geldi; faşist elbisesi içinde; ciddî ve buz gibiydi. Paramın ne olduğunu öğrenmesini rica ettim. Yarın haber getirmeyi vaadetti.

20 Mart, cumartesi.

Kütüphaneci adına bizim Melek Efendi yeni bir kitap getirdi. Gabriele Miro'nun *Mezarlık Üstünde Kilise* adlı kitabı. Zayıf, tatsız, duygusal bir eser. Yeni şef tabii gelmedi. Pencereden bakıyordum. İki avcı uçağı mavi göğün içinde karşılaştılar; genç yunus balıkları gibi luping yapıyorlar. Özgürlüğün tam sembolü işte... Hiç gazete okumadan, on yıl sonra çıkarsam nasıl bir dünya ile karşılaşacağımı tasarlamaya çalışıyorum. 1927 ile 1937 arasında olan olayların çabucak bir planını yapıyorum. Aslında her şeyin inanılmayacak kadar az değişmiş olduğu kanısına varıyorum.

Öğleden sonra kapı deliğinden siyahlar giyinmiş iki kadının, koridordan geçtiğini gördüm. Herhalde dinî kuruluşlardan birine bağlılar. Bir tanesinin Valasquez'in portrelerinde olduğu gibi, ince, insana rahatlık veren, tatlı bir yüzü vardı. Gerçekten olağanüstü bir şey, yarısından böyle koparılmış olmak insanlığın.

Geceleyin geç vakit, yeni bazı mahkûmların gel-

diğini duydum. İçlerinden biri ağlıyordu. Ama delikten bakmaya cesaretim yetmedi.

21 Mart, pazar.

Yağmur yağıyor; bütün gün yağdı. Avlu bataklığa döndü.

Dinî ayinden önce birisi bir konuşma yaptı. Ama ne söylediğini anlamadım. Okuyup hayal kurdum. Gitgide gözlerim açık rüya görmeye başlıyorum. Ve üç saat, dört saat durmadan aşağı yukarı dalgın dalgın dolaşarak kendimden geçiyorum.

Öğleden sonra saatim tekrar durdu. Çok korktum. İşlemeye başlayıncaya kadar içini kurcaladım.

22 Mart, pazartesi.

Geceleyin karyolam çöktü. Kurşuna dizildiğimi gördüğüm sırada kendimi yerde buldum. Şu ilginç olayı doğruluyor bu: karyolanın çatırdayarak çökmesiyle uyanmam arasındaki bir saniyeden çok daha kısa bir zaman, bütün bir hikâyeyi yaşamama yetmişti. Duyulan çatırtı kulaktan bilince ancak görülen hikâye sona erdikten sonra geçiyor ve o ana kadar arada bekliyor.

Kurşuna dizildiğimi görmem bir ayrıklık... Öteki geceler hep iyi rüyalar görüyordum. Hiç bu kadar güzellerini görmemiştim. Rüyamda sık sık gülüyordum ve uyanıveriyordum bu yüzden.

Ayrıca güzel hayvanlar, Yunan peyzajları ve güzel kızlar görüyordum. Ama o şey olmuyordu kızlarla. Zaten gitgide tertemiz olmaya başladım. Okurken kahramanlar beraber yatmaz da, her şey şeref, haysiyet, gurur üstüne olursa seviniyorum. Oysa eskiden tam tersi olurdu.

Tekrar uyuyamadım. A.B.'ye psikanaliz yapıldığı zamanı hatırladım. Bu bana arenada barsaklarını arkasından sürüyen yaralı bir atı düşündürdü. Hoş olmayan bir manzara. Sonra bir psikanalisti bir lağım temizleyicisiyle kıyasladım. Mesleklerinin keskin kokusu kendilerini özel hayatlarında da izliyordu ve gözlerinde ruhsal lâğımları temizleyenlerin bakışları vardı.

Yalnızlık içinde gitgide daha kötümser olduğumu canım sıkılarak seziyorum. Kötümser ve duygusal.

Yeniden uçaklar gördüm. Üstlerinde beyaz haçlar olan junkers ve capranis'ler. Yedi taneydiler.

Akşam berber geldi, sakalımı tıraş makinesiyle kesti. Neden usturayla kesmediğini sordum. Usturuyla traş ayrıca özel bir ücrete tabiymiş.

23 Mart, salı.

İki sigaram daha var ama kibritim yok. Melek Efendinin de sabahleyin üstünde yoktu, öğleye getireceğini vaadetti. Bir tek yaprak kâğıdım kaldı.

24 Mart, çarşamba.

Öğlenleyin son sigaramı içtim. Düğmelerimi say-

mak hastalığı yeniden tepti. Aşağı yukarı dolaşırken taşların tam ortasına basmaya dikkat ediyorum. Şayet hücreyi beş kez taşların çizgilerine basmadan arşınlarsam affedileceğim, diyorum. Önceden de bu tür tutkular sık sık takılıyordu kafama, ama bugüne dek yenmeyi başarıyordum. Bugün yenemedim.

Bugün altı hafta oldu cezaevine girdiğim.

Beş yaprak kâğıt verdiler...

25 Mart, perşembe.

İkinci defa Xavier de Maistre'in kitabını getirdiler. Böylece dördüncü kez okudum onu. Güzel bir deyim var içinde: «Düşünceler dağıtan melek».

Öğlenleyin gardiyan olağanüstü bir haberle şaşırttı beni. Param öğleden sonra geliyormuş. İki sigara avans verdi. Akşama kadar sabırsızlıkla bekledim. Bir yandan da, paranın geldiği havadisinde bir yanlışlık olduğunu tekrarlıyor, tersi çıksın, diye uğur yapıyordum. Nihayet yemek saati geldi. Gardiyana ne oldu? diye sordum, gülerek, para bekleyen başka bir İngiliz mahkûmla beni karıştırdığını söyledi. O mahkûm almıştı parasını...

O başka İngiliz, müdürün geldiği gün çevirmenlik eden 'Şıklar' grupundaki kişi olacaktı Cebelitarıklı bir tacirdi. (İngiliz tebaası bir İspanyoldu aslında) döviz kaçakçılığı yaptığı için hapse girmişti. Suçu buyken siyasî mahkûmlar arasında ne aradığını sordum. Gardiyan, savaş zamanında döviz kaçakçılığının da siyasî suç sayıldığını söyledi.

26 Mart, cuma.

Kötü bir gün. Sinirliyim, midem fena, efkâr bastırıyor.

Attım çoraplarımı, giyilecek halleri kalmamıştı. İki gömlekle külot birer paçavra. Aynı zamanda pijama işini de gören elbisem, *Üç kuruşluk Opera*'nın aksesuar deposundan çıkmış gibi.

Öğlenleyin avluda Almanca konuşulduğunu duydum birdenbire. Kulaklarıma inanamadım. Mavi kazaklı, kırmızı yanaklı, sarışın iri bir delikanlı, beyaz çizginin üstünde durmuş, yavaş sesle 37 numaralı hücredekiyle konuşuyordu.

Derken çizgi boyunda yürümeye başladı, 37 numaralı hücrenin penceresi önünden her geçişte Almanca bir cümle söylüyordu.

Konsolosa mektup yazmak istediğini, ama kendisine kâğıt vermediklerini söylüyordu.

Hepsi de pis İspanyol olan daha altı mahkûmla aynı hücredeymiş.

Burada sadece kızıllar var, çok dikkatli olmalı, diyordu.

37'nin cevaplarını anlamıyordum. Bütün anladığım 37 numaralı hücrede bulunanın adının Carlos olduğuydu, Almanca konuşuyordu ve sarışın delikanlının eski dostuydu.

Bunun ne demek olduğunu çözmeye uğraştım.

27 Mart, cumartesi.

Öğlenleyin gardiyana yüz sigara karşılığında saa-

timi satmayı teklif ettim. Kabul etmedi. Bir saat sonra yüz peseta ile karımın ilk mektubunu aldım.

Sevinçten yarı yarıya delirmiştim gerçekten. Gardiyanın önünde Angelito ile mektubu getiren idaredeki kâtibi kucakladım.

Angelito ekşi ekşi güldü ve birden pek içten, pek sempatik davranmaya başladı. Derhal on sigara verdi bana; tabii ilerdeki bahşişler hesabına yapılmış bir avanstı bu; sonra hepsi çekildiler.

Mektup 8 mart tarihliydi, yazılalı yirmi gün olmuştu. Kasten pek sudan yazılmıştı. Sansürden geçsin diye cesaret verici beş altı basit cümleden ibaretti. Bilmediğim bir yoldan, Malaga'daki İngiliz konsolosluğuna gelmişti. O da mektubu askerî yönetime vermiş, askerî yönetim de cezaevi müdürlüğüne göndermişti.

Karımın nerde olduğumu bilmediğini burdan anlıyordum. Son cümlesinde, konsolosluk aracılığıyle kendisine el yazımla çok çabuk birkaç kelime göndermemi istiyordu. Bundan da karımın hâlâ hayatta olduğumdan kuşkulu bulunduğunu sezdim.

Kapıyı yumruklamaya başladım, mektuba cevap yazıp yazamayacağımı sordum. Gardiyan bu konuda kesin talimat almış olmalı ki, bunun yasak olduğunu söyledi hemen. Sağ olduğumu anlatmak için sadece bir tek satır yazacağımı söyledim. İmkânsız, dedi.

Arkasından yüz pesetayı cezaevi karnesiyle değiştirmek için Angelito geldi. Pek saygılı, kantinden yiyecek bir şey isteyip istemediğimi sordu. Cömert bir davranışla, on beş peseta verdim, ikisi senin bahşişin,

gerisiyle bir şeyler al getir, dedim. İlişkilerimizde tılsımlı bir değişme olmuştu. Şimdiye dek tümden, ben Angelito'nun keyfiyle iradesine bağlıydım. Şimdi ise o bir zavallı fikara, ben bir Senor durumuna gelmiştik. Bu biraz aşşağılık bir üstünlüktü ama doğrusu hoşuma gitti pek.

Angelito, akşam çorbasıyle birlikte, masal hazineleriyle dolu bir sepet getirdi bana. Sigaralar, kibritler, diş fırçası, diş macunu, kutu sardalyesi, salçalı sardalye, yeşil salata, yağ, sirke, tuzla donatılmış bir zeytinyağlık... Kırmızı biberli sosis, kuru incir, peynir, Endülüs kurabiyeleri, çukulata, ton balığı, dört katı yumurta. Yatağım bir yiyecek mağazasının vitrinine dönmüştü. Mercimek çorbasını küvete döktüm ve gelenlerin hepsini birden, çukulata ile sardalyayı sosisle kurabiyeleri karmakarışık yemeye başladım.

Altı haftadan beri ilk kez karnımın doyduğunu hissettim. Toktum, memnundum ve yorgundum.

Bir de D.'ye sadece bir kelime yazabilseydim.

28 Mart, pazar.

Angelito aracılığıyle, çorap, mektup kâğıdı, yiyeceklerimi koymak için bir sepet ve yeniden yiyecek aldım. Gün daha çok yiyip içmek ve sigara tüttürmekle geçti. Kütüphaneci, Avertçenko'nun üç küçük ciltlik *Hümoresk*'ini getirmişti.

Öğleden sonra sarışın Alman delikanlısı yeniden 37 numaradaki mahkûmla konuştu. Konsolosa yaz-

mak için kâğıt verdiklerini söyledi ve meçhul Carlos'a bir peseta borç vereceğini vaadetti.

Bu akşam yat borusu yeni bir hava çaldı: daha da melankolik bir havaydı bu. Yanlış, fakat duyarak çalıyorlardı.

29 Mart, pazartesi.

Yemek yemekten ve sigara içmekten doğan bütün neşem uçup gitti. Her yudum, para ile mektubun geldiği yeri hatırlatıyordu. Memleket özlemi krizleri gitgide daha sık ve daha şiddetli olarak gelmeye başladı. Daha önce pek duymuyordum böyle bir şey. Ne acıklı yaratıklarız. Aç olduğumuz sürece yalnız yemeği düşünüyoruz. Ve doyduktan sonra da daha yüksek duygular çıkmaya başlıyor ortaya ve bütün keyfimizi bozuyor. Üç gün öncesine kadar bir yudum peynir, yeryüzü nimetlerinin doruğuydu benim için. Şimdi bir peynir parçasına yahut bir sardalya kutusuna her bakışta evi düşünüyor, kahroluyorum. Büyük Allah kafamıza muhakkak bazı gereksiz çarklar takmış.

Öğleden sonra Angelito özel bir ziyaret yaparak, içimde bu kadar huzursuzluk yaratan şeylerin bir kısmından kurtarıverdi beni. Yani sardalyaları, peynirleri, çukulataları yiyip bitiriverdi. Arkasından yeni servis şefi tekrar gelerek, paramla valizime ait isteğime Komutan Fuster'in henüz cevap vermemiş olduğunu bildirdi. Şu anda umurumda bile değil bu. Kendisine durumumun tam olarak ne zaman anlaşılabileceğini sordum. Hiç bir şey bilmediğini söyledi. «Sen – dedi –,

önemli vakasın, her gün yakalanmıyor kızıl bir gazeteci.» Bu sözler gururumu okşadı. Ancak «Önemli» vaka olmanın iyi mi kötü mü olduğunu bilmiyordum.

30 Mart, salı.

Hep memleket özlemi.

Jef'in isteklerimle ilgilenmesine, para aldığımı öğrenmesi sebep oldu sanıyorum. Bir gecede prestijimin ne kadar yükseldiğini görmek cidden komik. Daha komiği para elime geçer geçmez kendime olan güvenim de iyice arttı.

Daha altmış pesetam var; artık ekonomik davranmaya başlamalı...

Son zamanlarda ikinci kez, rüyamda özgür olduğumu gördüm. Tatsız ve hayal kırıcı bir şey.

Yeniden Mill'in kitabını getirdiler. Öğleden sonrasını bazı pasajları kopye ederek geçirdim.

31 Mart, çarşamba.

Öğlenleyin gardiyan şarap ister miyim, diye sordu. Elbette ki şarap isterdim. 45 'centimos'a üç desilitre kadar olan koca bir şişe doldurdular. Her mahkûmun öğle yemeğiyle akşam yemeğinde bu ölçüden daha çok olmamak şartıyle, şarap almaya hakkı bulunduğunu öğrendim. Öğleye düşen payımı akşama kadar, her ikisini birden içmek için sakladım.

Beyaz, orta kalite bir şaraptı, etkileyecek kadar

kuvvetli değildi. Ama her şeye rağmen insanın içecek şarabı olması çok güzel...

1 Nisan, perşembe.

Bir defada Nerval'in *Aurélie*'sini, Bounine'in *Pujodol*'ünü ve Stevenson'un *Olala*'sını aldım. Artık doğru dürüst yiyip içeceğim bir şeyler var; şarap, sigara, temiz çamaşır, iyi kitaplar, hepsi tamam; maddî bir sıkıntım yok. Meslektaşlarımla, yazı işleri müdürümle, editörlerle, kavga da yok. Hani duruma mantık açısından bakarsan, korku olmasa, herşey fevkalâde. Bir şu kararsızlık bitse; ilerde ötekilerle avluya çıkına iznim de olursa, buradaki hayata pekâlâ alışabilirim gibi geliyor bana.

Okurken her şeyi saatlerce unutuyor, gerçekten hoşnut ve mutlu oluyorum. Derken mektup geliyor aklıma, ondaki acımayı hatırlıyorum; beylik ölçülerle mutsuz olmak zorunda olduğumu düşünüyorum.

Karının durumumu nasıl canlandırdığı öngörüyor, acımam onun acımasına yansıyor, bir yankının yankısı oluyor.

Kendimi keyifli hissettiğim zamanlarda içimde bir pişmanlığın uyandığını farkediveriyorum. Cezaevindeki bir adam acı çekmelidir.

Ölüler için büyük bir yük olsa gerek, yaşayanların kendilerini düşünmeleri.

2 Nisan, cuma.

Bazı özel durumlar yüzünden, özel bir dikkatle

okuma alışkanlığı kazanınca çok ünlü sayılmayan kitaplarda insan ne hazineler keşfediyor.

Gérard de Nerval hayatının yarısını bir akıl hastanesinde geçirmişti. Okuduğum kitap onundu. Kısmen bir delilik krizi sırasında, kısmen iki kriz arasında yazılmıştı. Sayfalar ve sayfalarca birtakım saçma hayallerden söz ediyordu. Zaten kitabın teması kendisinin, delilikle akıl arasında nasıl çırpındığına dairdi. Bir gün, durumu kesin olarak iyileşmeye yüz tutmuş, aklı başına gelmiş. Bunun sonucu olarak, taburcu etmişler hastaneden. Cebinde bir kuruşsuz, evsiz, barksız, paltosuz, sokak ortasında kalakalmış, Sıcacık hastanede hayallerinin peşine takılıp dolaşacağı yerde, soğuk Paris gecelerinde, şaşkın şaşkın arşınlamaya başlamış caddeleri... Yorgunluktan bitkin durumda, şikâyet ediyor: 'İnsanların akıl dedikleri şeye yeniden kavuştuğum zaman, onu kaybetmek pek de kötü bir şey değil gibi geldi.' diyor.

Otuz beş yaşında kendisini asılmış olarak bulmuşlar.

Bir delilik anında mı, yoksa aklı başındayken mi kendisini astığını öğrenmek isterdim.

Dışardaki dünya gitgide gerçek dışı gibi görünmeye başladı bana.

Hattâ bazen vaktiyle mutlu olduğuma bile inanıyorum.

Sade gelecek üstüne hayal kurulmuyor, geçmiş üstüne de kuruluyor.

3 Nisan, cumartesi.

İğneyle iplik aldım; günün yarısını yeni çoraplarımla, gömleğim ve kilotumun yırtıklarını dikmekle geçirdim. Öğlenleyin Angelito, eski bir gazete parçası içinde yeşil salata getirdi. Belçika Kralının Berlin'de olduğunu, İtalya'nın Yugoslavya'yla yeni bir anlaşmaya vardığını oradan öğrendim, fakat İspanya savaşına ait hiç bir şey yoktu.

Dışarda olup bitenlere karşı ilgimin nasıl çabucak azaldığını ve bu havadislerin bana ne kadar yabancı geldiğini görerek şaşırdım ve kendi kendime karşı bayağı küçüldüm. Oysa buraya geleli daha iki ay bile olmadı.

Bahçede dolaşanlardan iki kişinin (Byron ile veremlinin) yeni bir arkadaş bulmaları ile çok daha fazla ilgilenmiştim. Bu yeni arkadaş uzun boylu, tıraşı uzamış ve kir pas içindeydi. Gözlük takıyordu. Kendisine pek dar gelen kısa deri bir ceket giyiyordu. Dar ceketin her tarafı solmuştu. Genellikle insana hem biraz komik, hem de hazin geliyordu. Savunmasız ve gülünççe bir hali vardı. Kişiliği hakkında hiç bir fikir yürütemedim.

4 Nisan, pazar.

Çok kötü bir gün. Uyuyup kitap okuyarak ancak birkaç saat avunabildim. Kalbim o kadar düzensiz atıyor ki bazen boğulacağım sanıyorum. Bütün gün yatakta elim ayağım tutmuyormuş gibi öyle hareket-

siz yattım. Kalkmak zorunda olduğumu düşünmekten âdeta korkuyordum.

Malaga'dan beri bu kadar perişan hissetmemiştim kendimi.

5 Nisan, pazartesi.

Tıpkı 1932'deki gibi bu gece bir kalp krizi geçirdim. Tekrar gelmesinden çok korkuyorum.

XVI

Kalp krizi hikâyesi kasıtlı bir uydurmaydı.

Pazar günü tasarladığım gayet karmaşık bir atlatma planının sonucuydu. O pazar çok fenaydım. Düğmelerimle fala bakmaktan usanmıştım. Cezaevinin hastanesine yatmak istiyordum; oradan İngiltere konsolosuna gizlice bir mektup göndermek şansını bulurum, diye düşünüyordum. Cezaevi doktorlarını kandırmanın zor olduğunu biliyordum; hastaneye yatmak için gerçekten hasta olmak gerekti. Bunun için kimseye sezdirmeden, açlık grevi yapmaya karar verdim. Yiyecekleri alacak ve göstermeden küvete dökecektim. Nihayet öylesine zayıf düşecektim ki, ister istemez doktor çağıracaklardı. Doktora uzun zamandan beri kalbimden şikâyetçi olduğumu söyleyecektim. Kalp hastalıkları kolay anlaşılmazdı üstelik; on-on beş gün aç kaldıktan sonra kalbin zayıfladığını ve nabızların düzensiz atmaya başladığını biliyordum.

Defterimin her zaman kontrol edilmesini beklediğim için, notlarımı planıma uygun olarak yazmaya dikkat etmiştim. Her seferinde 'açlık' yerine hastalık

diye yazıyordum; 'mide' diye düşündüğüm zaman da, bunu kâğıda 'kalp' diye geçiriyordum. Burada anılarım feci şekilde duygusallaşmaya başladı. İspanyol sansürünü iyice etki altında bırakmak için kasten yapıyordum bunu.

Bu aslında çocuksu bir projeydi. Ama başka çarem yoktu. Aşağıda siyah harflerle yazılmış satırlar, defterimdeki kasten kısaltılmış yahut şifreli yazılmış sözlerin gerçek şeklidir.

Açlık grevine 5 nisan pazartesi günü tutuklanmamdan sekiz hafta sonra başladım.

5 Nisan, pazartesi (akşam).

Sevdiğim kitaplardan birinin İspanyolca çevirisini aldım. Sterne'in *Duygusal Yolculuk*'u...

«Şayet serüvenlerimin şu hikâyesi –muhakkak ki, bir başkası çok daha iyi yazardı– kimsenin hoşuna gitmezse ne yapalım. Hiç değilse insanlık hakkında bir ders olarak kalır. Acımın, kendisi hamımaddesi oldu çalışmamın. Ve yetti o kadarı bana. Bir deneme yapmanın zevki, hep canlı tutuyor bilincimi; varlığımdaki arılığı gün ışığına çıkarıp, karışık yönlerini bırakıyor uyumaya.»

Fakat o karışık yönler uyumuyor işte, açlık hepsini uyanık tutuyor. Üç dört günlük açlıktan sonra, açlığın artık duyulmadığını bir yerde okumuştum. Bu düşünceyle avunuyorum.

6 Nisan, salı.

Kalp rahatsızlığının ikinci günü. Bugün öğleden sonra hücreme berber geldi, her seferki gibi gardiyan da ben tıraş olurken yatağıma oturdu. vakit geçirmek için çene çaldı benimle... Gayet biçimli sorularla savaşın daha uzun süre devam edeceğini öğrendim. Gardiyan, berber ve ben, hepimiz de savaşların gereksizliğinde görüş birliğine vardık.

7 Nisan, çarşamba.

Jules Verne'in *Seksen Günde Devri Âlem* kitabını aldım. Hoşuma gideceğini sanmıştım, ama olmadı. Kabahat Jules Verne'in mi, yoksa boyuna sıkışan kalbimin mi bilmem. Bir türlü oyalanamıyorum ve dikkatimi on dakika olsun ne yazdığım, ne okuduğum şey üstünde yoğunlaştıramıyorum.

Gözlerim açık, yiyecek düşü görüyorum. Liseli çocukların düşlerinde sinema artistlerini görmelerindeki şehvete benzer bir şehvetle biftekler, patatesler, peynirler görüyorum. Şayet besinsel fonksiyonlar da toplum tarafından ezilse ve cinsel fonksiyonlar gibi çeşitli yasaklarla çevrilseydi, psikanalizciler açlık kompleksi ve susuzluk nevrozlarıyle de ilgileneceklerdi kanısındayım. O zaman rüyasında kim keman görürse canının koyun pirzolası istediği keşfedilecekti.

8 Nisan, perşembe.

Bir keşifte bulundum.

Bu sabah, sarışın Alman 37 numaradaki esrarengiz Carlos'la yeniden konuştu. Ona konsolosuna bir mektup yazmasını ve avlunun kuzey köşesindeki pencerenin pervazına saklamasını söyledi, kendisi yani Alman, gelip oradan alacakmış mektubu. Carlos «tecrit» edilmiş bir hücrede bulunduğuna göre o pencereye acaba nasıl gidebilecek diye düşündüm.

Sonra, öyle uykusu sırasında o gözlüklü yeni delikanlıyı işaret edilen pencereye gidip bir şeyler yaparken gördüm. Esrarengiz Carlos demek bizim avluya yeni çıkan o gözlüklü kişiden başkası değildi.

Öğleden sonra Alman mektubu aldı...

Bugün bütün eğlencem bunları seyretmek oldu. Kalbim o kadar fena ki okuyamıyorum bile. Allah belâsını versin şu Phileas Fogg'un... Kitabı bir felâket.

Dört günlük açlıktan sonra açlık hissimin geçeceğini sanıyordum. Lafmış o. Tam tersi.

9 Nisan, cuma.

Bolin'in tabancasıyle Sir Peter'in evinde ortaya çıkmasından bu yana tam iki ay oldu.

Neyse Phileas Fogg'dan kurtuldum; Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ını aldım.

Öğle uykusu saatinde avluda yeni bir tur atıcı daha göründü. Vahşî siyah sakallı, azıcık patlak, masum mavi gözleriyle küçük bir Endülüs köylüsü. Byron ile veremlinin yanına gitti. Uzun Carlos tek başına avluda dönenip durdu.

Kalbim iyi değil. Altı gün oldu...

Otuz peseta kaldı. Artık yiyecek satın almayacağım, sadece sigara alacağım, bir de sabun.

Hasta olduğumdan beri zaman çok yavaş geçiyor. Eskisine oranla iki üç misli daha yavaş. Sade topallamıyor, ayağında bir de demir gülle sürüklüyor mübarek. Bunun nedeni, hep düşünememek, yazamamak, okuyamamak.. Kısacası zamanı unutamamak. Zaman üstündeki varsayım da yavaş yavaş bir saplantı olmaya başladı. Cezaevine geldiğimin ilk günlerinde, zaman kavramını en arı biçimde duyabilmek için saatimin yelkovanını yakalamaya çalışırdım. Şimdi burada bir yasanın çalıştığını biliyorum: Zaman kavramının bilincine varıldığı oranda geçişi yavaşlıyor; şayet tam olarak bu kavram yakalansa, zaman duracak. Nitekim kim 'Zaman kavramını arı olarak' yakalayıp hissederse, yokluğu hisseder. Ölüm, halin donmasıdır.

Yemek konusunda oynadığım oyunun anlaşılmaması için çok tedbirli davranmam gerek. Günlük yemeğimi yok etmekle yetinmiyor, kantinden de gene bazı şeyler almaya devam edip, keza onları da yok ediyorum. Neyseki paramın azalması beni bu tantal işkencesinin çabasından kurtarmak için artık yeter bir sebep sayılabilir...

10 Nisan, cumartesi.

Kendilerine pek dokunduğu için savaş kitaplarını okuyamadıklarını söyleyen yaşlı hanımları pek

komik bulurdum. Şimdi Tolstoy'un bazı pasajları öylesine bir çarpıntı yapıyor ki, okumayı yarıda kesmek zorunda kalıyorum. Moskova'daki Rus tutsaklarının idam sahnesinde elimde olmadan öğürdüm. Sadece yeşil safra çıktı.

Sürekli olarak nabızlarımı yokluyor, nihayet düzensiz olarak atmaya başlamalarını bekliyorum. Beklediğim bir türlü olmuyor. Altı günlük açlıktan sonra sık sık baş dönmeleri ile kesiklik başladı, hepsi o kadar. Açlığım azalmıyor. Tam tersine. Açlığın hoş bir duygu, kanatlanmış gibi bir hafiflik duygusu verdiğini söylerlerdi. Palavraymış.

11 Nisan, pazar.

Tolstoy'un kanlı kitabını okumaya devam edecek durumda olmadığım için, bilmeceler yapmaya başladım. Çok daha eğlenceli ve çözmesine kıyasla, çok daha zor. Bir tertip karşıma «Eumène» sözcüğünü çıkardı. Elbet bir şey demek bu, ama ne?

Müdür beni odasına çağırttığı zaman hâlâ daha aklım 'Eumène'deydi. «Davamı çabuklaştırmak» için çalışacağını söyledi. Halimi pek kötü görerek hasta olup olmadığımı sordu. Kronik bir kalp rahatsızlığından şikâyetçi olduğumu, ama zamanla herhalde düzeleceğini söyledim. Arada sırada hava almam için izin almaya uğraşacağını bildirdi. En büyük isteğimin bu olduğunu söyledim.

Müdürün de keza hali berbattı. Ameliyatının nasıl geçtiğini sordum. Henüz çok zayıf bulunduğunu ve ken-

disi için en iyi çarenin bir hücrede dinlenme kürü yapmak olacağını söyledi. Herkes güldü. Hücreme döndüğüm zaman, keyfim adamakıllı yerine gelmişti.

Arkasından koro ile birlikte bir ayin başladı. Hep bir ağızdan söylenen şarkı –aslında müzik değil sadece ritmik bir inleme olan «ya leyli» dışında tutuklanmamdan beri duyduğum ilk müzik buydu– adamakıllı dokundu bana...

Bugün tam bir haftadır aç olmama rağmen nabzım hâlâ inatla, seksen ile seksen sekiz atıyor.

12 Nisan, pazartesi.

Büyük, çok büyük olay...

İlk önce tıraş ettiler. Tıraş olduğum sırada serviste yeni bir başgardiyan vardı. Faşist üniforması giymiş, sıkıntı gözlüklü bir delikanlı. Dün avluda horoz gibi kabarıp, zavallı iki köylüyü haşlamıştı. Berber işini bitirdikten sonra da içerde kalıp, başlamış olan konuşmaya devam etti. Daha sonra, Don Ramon ile kütüphaneci de gelip ona katıldılar.

Konuşma sırasında sıkma gözlüklü adam şakalar yapıyor, tabancasını burnuma uzatarak, ergeç kurşuna dizileceğimi söylüyordu. Don Ramon onun arka tarafında yatağa oturmuş, bu sözleri ciddîye almamam için işaret ediyor ve kafadan sakat olduğunu göstermek ister gibi, işaret parmağıyle alnına dokunuyordu. Sıkma gözlüklü adama:

— Şayet sen benim, ben de senin yerinde olsaydık bu biçim şakalar zoruna giderdi – dedim.

Pek şaşırdı. «Doğru» dedi ve o andan sonra biraz daha medenî davranmaya çalıştı. Kızıllara söylüyor, aldıkları tutsaklara işkence ettiklerini, gözlerini çıkardıklarını, v.s. anlatıyordu. Kendisine bunların baştan aşağı yanlış olduğunu, benim de aynı işkenceleri asıl karşı tarafın yaptığını sandığımı, her zaman herkesin düşmanı daha beter bulduğunu söyledim. Sıkıntı gözlüklü adam, bunun da doğru olduğunu söyledi, sonra gülümseyerek ilâve etti:

— Gerçi size bu cezaevinde kurşuna dizilinceye kadar tam bir efendi gibi davranırlar, ama sizlerden biri, cephede Mağrıplıların eline düşerse, o zaman da biber gibi yanar...

Kendisine, hem de katolik olduğu halde, bu işkenceleri onaylayıp onaylamadığını sordum. Zorlama bir gülücükle 'Elbette hayır' dedi. Bu konu biraz daha sürdü. Ayrıca İngiltere'den, Darwin teorilerinden. bir gün insanların aya gitme olanaklarından da konuştuk.

Ahbaplık iki saate yakın sürdü. Bunun ne demek olduğunu pek anlayamadım.

Arkasından o garip kütüphaneci kendi başından geçenleri anlattı. Boksör değildi. Paris'te bir reklam ajansının eski sahibiydi. İflâs ettiği için, iç savaşın patlamasından biraz önce, İspanya'ya kaçmıştı. Alacaklıları izini bulmuşlardı. Fransız hükümeti İspanya hükümetinden tutuklanıp geri verilmesini istemişti. Kütüphaneci –adına Henri diyelim– Sevilla'da isyandan bir hafta önce tutuklanmış ve Fransa'ya geri verilmesine karşı çıkmıştı. O sırada iç savaş başlamıştı;

cezaevindeki yaşama koşulları kendi deyimiyle 'Bazı değişikliklere uğramıştı' ve Henri'nin şimdi en büyük arzusu, kendi ülkesinin hükümetine teslim edilmekti. Üstelik alacaklıları, başına gelen felâketlere acıdıkları için, bir anlaşma çaresi bulmaya hazır olduklarını bildirmişlerdi. Sevilla'daki Fransız konsolosu, bu zavallıyı memleketine kavuşturmak için elinden geleni yapmıştı. Fakat şimdi de Franco hükümeti, kendisini bırakmak istemiyordu. Franco'cular için Fransız demek kızıl demekti. Kızılların ise yeri cezaeviydi. Bu hikâyede asıl tuhaf olanı, Henri'nin kiliseye mensup olduğunu söylemesiydi.

Henri bütün bunları herkesi güldüren, gayet patetik bir tonda anlatmıştı. Don Ramon, sıkma gözlüklü kişi, hattâ ben bile gülmüştük. Her iki gardiyan da anlatılanları ezbere biliyor olmalılar ki, tıpkı, sık sık dinlenen bir hikâyenin ilginç yerlerinde olduğu gibi, her cümleyi başlarını sallayarak, onaylıyorlardı. Neticede sıkma gözlüklü herif, Henri'nin de keza ergeç kurşuna dizileceğini söyledi; böylece bizim küçük dost topluluğu sona erdi. Konuklarımı eşiğe kadar geçirdiğim sırada, Don Ramon dışarı çıkıp kapıma bakmamı işaret etti.

Yeni bir kart koymuşlardı, üstünde gene adım yazılıydı; fakat 'İncomunicado' ve 'ojo' sözcükleri yoktu.

Demek esrarın anahtarı buydu. Hiç kuşkusuz müdürün kişisel çabası sayesinde «tecrit» sona ermişti.

Saat yediye doğru, sıkma gözlüklü adam gelerek, yarından itibaren saat birden üçe kadar öyle uykusu

sırasında avluda dolaşmama izin verildiğini resmen bildirdi. Konsolosa nihayet mektup da yazabilecekmiyim, diye sordum. Buna da izin verilmişti, ancak mektubu mürekkeple yazmam gerekti, mürekkeple mürekkep kalemini ne yazık ki yarın alabilecektim, kantin çoktan kapanmıştı.

Yaşasın müdür!

Bu andan itibaren yemek yemeye tekrar başlayabilirdim: aç kalmamın nedeni başka bir yoldan kaldırılmıştı ortadan; fakat ihtiyatlı olmak için konsolosa yazacağım mektubun gerçekten gitmesine kadar, bir gün daha beklemeye karar verdim.

12 Nisan, pazartesi (akşam).

Şimdi –saat gecenin onu– servis şefi geldi. Şimdiye kadar tanımadığım bir şef; saçları kırlaşmış. İdareye yeni bir emir geldiğini, yarın sabahtan itibaren öteki mahkûmlarla birlikte dışarı çıkabileceğimi ve bütün günümü büyük avluda geçirebileceğimi söyledi. Bu çok daha iyi.

13 Nisan, salı.

Daha sabahın altısında ayağa fırlamıştım. Nihayet deliğimden çıkarılacağım dakikayı heyecanla bekliyordum. Her zaman olduğu gibi saat sekizde öteki mahkûmlar avluya çıktılar, fakat kimse gelip bizim kapıyı açmadı. Boşuna yumruklayıp durdum kapımı... Nihayet sabah kahvaltısını getiren gardiyan dün gece gördüğüm servis şefinin bu sabah değiştiğini ve yerine,

vaktiyle bizim hücreyi kaplayan su yüzünden kavga ettiğim şişkonun geldiğini söyledi. Şişko bana ait hiç bir emir almadığını söylüyormuş. Mürekkeple kalem istedim; isteklerim reddedildi. 'şef'in bundan da haberi yokmuş 'şef'le konuşmak istedim, vakti olmadığı haberini gönderdi...

Kuduracak gibi oluyordum, ama kendime hakim oldum. Kalbimi düşünüyorum.

... Yani ki, Allahtan açlık grevini yarıda bırakmamışım; bugün dokuzuncu gün, nabzım zayıflamaya – nihayet – başladı; yüz beş ile altmış arasında değişerek atıyor. Kanımca hastaneye kaldırılmama çok kalmadı.

Salı akşamı.

Öğlenleyin, aniden Angelito çıkageldi. Şef idareden telefon edildiğini ve avluda dolaşmama ancak uyku saatlerinde izin verildiğini bana bildirmesini istemişti. Mürekkeple kalem için herhangi bir bilgi yoktu.

Saat bire kadar yeniden heyecanla bekledim. Nihayet düdük sesi duyuldu, avludaki kalabalık dörder dörder sıra olarak cezaevine girdi. Avlu boşaldı. Şimdi on dakika içinde Byron, veremli, Carlos ve yeni mahkûm çıkacaklardı ortaya. Benim hücrenin kapısı da açılacaktı...

Saat biri çeyrek geçiyordu. Saat bir buçuk oldu, saat ikiye çeyrek kaldı, hiç bir hareket yoktu. Ötekiler de avluda gözükmediler.

Artık kendimi tutamıyordum, yeniden kapıya saldırıya geçtim. Çorba tasımla vuruyordum, bir yandan da tabanlarımı patlatırcasına tekmeliyordum. Cehennemî bir gürültüydü bu. İki dakika içinde kapı açıldı. Angelito, Şef ve Bounty'nin kaptanı aynı anda içeri girdiler. Hepsi birden suratıma bağırıyorlardı. Angelito ötekilerden daha da çok bağırıyordu. İki gündür bahşiş almamıştı ve elimde 20 pesetam kaldığını biliyordu. Neden kapıyı vurduğumu anlattım. Bounty'nin kaptanı ne zaman isterse beni o zaman çıkaracağını ve canı istemezse hiç çıkarmayacağını söyledi. Tekrar gürültü edersem de beni ayağının altına alacak, lokma lokma edecek, bir solucan gibi eziverecekti.

Bütün bunlar kapının eşiğinde oluyordu, kapı açıktı. Hücrelerinden çıkarılmış olan Byron, veremli ve yeni mahkûm koridorda durmuş bizi dinliyorlardı. Nihayet dördümüzü de avluya götürdüler.

Güneşin sıcaklığını duyuyordum yüzümde. Ağzımı açarak temiz havayı derin derin içime çektim. Derken gözümün önünde gri, siyah, yeşil, noktalar uçuşmaya başladı, bir de baktım, kendimi yerde oturmuş buldum. Öteki üç kişi kalkmama yardım ettiler. Byron'la yeni gelmiş olan delikanlı koltuklarımın altından tutuyorlardı. Veremli arkamdan yakalamıştı. Birkaç adım sonra yeniden her şey normal halini aldı.

Dördümüz de grup halinde 36 numaralı hücrenin karşısında bulunuyorduk. Önce hep havayı çektim içime. Hakikî bir havaydı bu. İki aydır içinde yaşa-

dığım yatak, yiyecek ve pis kokularla ağırlaşmış havadan çok başkaydı. Arkasından dilim çözüldü.

İlk cümlem arkadaşlarıma neye mahkûm olduklarını sormak oldu.

Byron gülümsedi:

— 'La muerte' (Ölüme) – dedi.

Veremli de:

'La muerte' ölüme – dedi.

Veremli, politika adamıydı, ünlü bir Cumhuriyetçiydi. Byron sekreteriydi kendisinin. İkisi de üç aydan beri kurşuna dizilmelerini bekliyorlardı.

Üçüncüsü de keza:

— 'La muerte' – dedi. Genç bir Endülüs köylüsüydü, askerdi. Almeria cephesinde tutsak düşmüştü.

Carlos ortada yoktu. Acaba hasta mıydı?

Carlos İtalyan'dı, Franco komutasında çarpışan İtalyan ordusunda subaydı. Tutukluluğu şu veya bu şekilde dostu Alman'ın tutukluluğuyle ilgiliye benziyordu.

Genç askerin adı Nicolas idi. On günden beri hapisti. Mahkûm olalı da üç gün oluyordu. Bütün savaş tutsakları gibi onu da 'Rebelion militar' orduya karşı gelmekle suçlamışlardı. Nicolas avluda gezinirken bize Sevilla askerî mahkemesinin nasıl çalıştığını anlatıyordu.

Duruşması üç dakika sürmüştü. Başkan adını, doğduğu yeri, nerede tutsak düştüğünü okumuş; savcı da idamını isteyerek şunları eklemişti:

— Şu küçük kızıl mikrobu, kurşuna dizilmeden önce, kafes içinde Cenevre'ye göndererek, hak ve de-

mokrası uğruna dövüştüklerini iddia edenlerin şu perişan halini, Milletler Cemiyeti'ne gösteremediğim için üzgünüm.

Arkasından alıp götürmüşlerdi onu.

Nicolas, bilmem nerede bir salata kökü bulmuş, konuşurken hırsla onu kemiriyordu. Bize ikram ettikten sonra da birkaç yaprak kalmıştı kökün üstünde. Hastalığımdan ötürü ben kabul etmedim. Ötekiler yeşil yaprakları iştahla çiğnemeye başladılar.

Nicolas bir yandan yerken bir yandan da soruyordu:

— Beni ne zaman acaba kurşuna dizerler, dersiniz?

Cumhuriyetçi, ustanın çırağını küçümseyen sesiyle:

— Paciencia (sabır) oğlum – dedi –. Sabırlı olmak gerek. Biz üç aydır bekliyoruz.

Ama bundan sonra üçümüz de Nicolas'yı yüreklendirmeye çalıştık. Bizlerden çok daha fazla korkuyordu; idam hükmünün mürekkebi henüz kurumamıştı bile. Kendisine çocuksu hikâyeler anlatıyorduk. İdam cezasını kasten, mahkûmları korkutmak için verdiklerini, fakat aslında kimseyi kurşuna dizmediklerini; ve biz üçümüzün toplam olarak mahkûmiyetimizden bu yana, sekiz ay geçmiş olmasının, bunun canlı belgesi olduğunu anlatıyorduk. Bize inanmak istiyordu; sonunda biz dahi inanmaya başlamıştık nutuklarımıza. Hepimiz neşelenmiştik. Byron saat birden üçe kadar avlunun giriş kapısına şöyle bir levha asmayı öneriyordu:

«Yalnız idam mahkûmları girebilir.»

Kitabımı Nicolas'ya vermek istedim. Ama okuma bilmediğini söyledi. Nasırlı köylü eliyle *Savaş ve Barış*'ın kapağını okşadı, bakışları donuklaşıp mahzunlaştı. «Savaş kazanıldıktan sonra okumayı öğrenirim, diye umutlanmıştım» dedi.

Yarın İspanyol cumhuriyetinin yıldönümü. Veremliyle sekreter Sevilla ile Burgos'daki yabancı konsoloslukların hangi bayrağı asacaklarını merak ediyorlar. Tartışmaların havasından, haftalardan beri bu sorunu konuştukları –ikisi de aynı hücrede– anlaşılıyor. Küçük Nicolas, çaresiz bir tavırla, başka derdiniz yok mu, diye sordu. Byron hemen bir derebeyi gururuyle dikilerek:

— No, senor – dedi.

Havada çok güzel bir koku var... Bahar ve deniz kokuyor hava.

Bizi hücrelerimize saat üç buçukta götürdüler.

Saat yedide Angelito mürekkep ve kalemle göründü. Kendisine bozdurması için beş pesetalık bir karne vermiştim. Ama üstünü geri vermeyi unuttu.

Sevilla'daki Büyük Britanya konsolosluğuna mektubumu yazdım. Ancak postaya yarın atabileceğimi söylediler. Yarın, mektup gidince belki kalp ağrılarım hafifler; daha önce hayır...

Hastalanmamın yarın tam onuncu günü olacak.

14 Nisan, çarşamba.

İspanyol cumhuriyetinin yıldönümü...

Mektubumu sabah kahvaltısını getiren gardiyana

verdim. Cezaevi sansürüne gösterdikten sonra mektubu geri getirdi... Mektup İspanyolca yazılmalıymış. Vaktiyle gene bana tercümanlık etmiş olan Cebelitarıklı döviz kaçakçısı yardımıma çağrıldı. Birkaç hafta önce silâh işi yapmak için bir İspanyol'la Sevilla'ya gelmiş olduklarını, ve her ikisinin de cezaevine bu yüzden düşmüş olduklarını anlattı. 33 numaralı hücrede üç kişiymişler. Üçüncüsü Amerika'daki büyük bir otomobil firmasının temsilcisiymiş. O da keza döviz kaçakçılığı yüzünden tutuklanmış. Yemeklerini, şaraplarını, hattâ kahvelerini bile otelden getirtiyorlar, ayrıca Angelito her gün kendilerine kantinden kırk elli pesetalık öteberi alıyormuş. Cezaevinin aristokrasisini bunlar temsil ediyorlar. Kendilerini bayağı kıskandım. Hücreme piliçle kahve göndereceğini vaadetti. Hiç bir şey göndermeyeceğinden emindim. (Hamiş: Nitekim düşüncem doğru çıktı.)

Ayrıca sanki bir otelde bir daire tutmaktan söz ediyormuş gibi kendisiyle dostlarının «39 numaraya yerleşmek» için yakında taşınacaklarını umduğunu anlattı. Arkasından Angelito'nun bir bahşiş için kardeşini bile öldürecek, ahlâksız herifin biri olduğunu söyledi.

Mektubum nihayet öğlenleyin gitti; Don Antonio'yu sansürden geçirdikten sonra mektubu bizzat koridordaki kutuya atarken gördüm. Konsolosun yarın mutlaka geleceğini söyledi bana da.

Angelito ile aşağılık bir kavga ettik; üç peseta borcunu geri vermediği için.. Paranın üstüne oturduğunu söyledi ve geri vermedi.

Sonra, saat biri biraz geçe, bu kez tam zamanında

alıp avluya götürdüler beni. İki cumhuriyetçi ile Carlos orada idiler.

Ama Nicolas yoktu.

Gardiyana Nicolas'ın ne olduğunu sormak istedim, ama iki arkadaş, sorma, dediler. Carlos yanımıza yaklaşmıyor, kâğıttan yaptığı gamalı bir haçı yakasına takmış, duvar boyunca tekbaşına dolaşıyordu.

Gene de sordum gardiyana. Omuzlarını silkti, cevap vermedi.

Nicolas rahat uyu. İnşallah çabuk olup bitmiş ve sana çok acı çektirmemişlerdir. Senin idamın için önemli bir tarihi seçmişler. Konsolosluklar hangi yabancı bayrağı çektiler acaba?

Sen, küçük, zayıf, kuru, az patlak mavi gözleriyle geri kalmış bir Endülüs köylüsü, zavallı ve çaresiz olanlardan biriydin. Bu kitap sana ithaf edildi. Nene yarar ki? Yaşasaydın bile onu okuyamayacaktın. Seni zaten bunun için kurşuna dizdiler: Çünkü sende okumayı öğrenmek isteği vardı. Sen ve senin gibi milyonlarcası, eski püskü silâhlarınıza sarılarak, belki daha sonra size okumayı öğretecek bir yeni düzeni savunmaya kalktınız.

Nicolas, işte buna diyorlar silâhlı ayaklanma, diye. İşte buna diyorlar Moskova'nın parmağı diye, Nicolas. İşte buna diyorlar ayaktakımının sürüklenişi diye; senin gibi bir küçük köylünün okuma öğrenmek ve insan gibi yaşamak isteğine, Nicolas!

Seni gerçekten şöyle bir yaftayla kafes içinde göndermeliydiler Cenevre'ye:

(Ecce homo 1937) – Ve hiç endişelenmeyiniz, endişelenmeyiniz hiç!

XVII

Mektubu konsolosa gönderir göndermez, açlık grevinden vaz geçmek niyetindeydim.

Mektup tam ben avluya çıkarken atılmıştı postaya. Ancak Nicolas'nın idamını öğrenince öylesine fena oldum ki, kendime çekeceğim ilk ziyafeti ertesi güne bıraktım.

Ertesi gün 15 nisan perşembeydi.

Kantinden kahvaltı olarak kahve, süt özü ve pasta aldırdım. On gündür ağzıma lokma girmemişti. Büyük bir iştahla yiyeceğimi sanmıştım bu ilk yemeği, ama şimdi iştahtan içimde eser yoktu. Her yudumda Nicolas'nın verdiği salata yaprağını hatırlıyordum.

Avluya çıkma saatimi bekleyip durdum sabırsızlıkla. Yakasındaki Gamalı haçıyle Carlos oradaydı.

Öteki iki kişi yoktu.

Birbirimizle karşı karşıya gelmekten kaçınarak Carlos'la beş aşağı beş yukarı dolaşıyor ve sapsarı kesilmiş, ötekilerin çıkacağı kapıyı gözetliyorduk.

Nihayet Carlos bana geldi –O zamana kadar daha bir kelime konuşmamıştık–. Topuklarını birbirine vura-

rak kendisini usulünce tanıttı: Teğmen Carlos X. Arkasından sabahleyin kapı deliğinden dostlarımızın koridora çıkarılıp götürüldüğünü gördüğünü söyledi.

Hiç bir yorum yapmadı. Ağzımı açmadım ben de. Issız avluda yanyana, konuşmadan aşağı yukarı dolaşıyorduk.

Birkaç saniye sonra kapı açıldı, iki cumhuriyetçi gözüktüler. Yıkanmış, tıraş olmuşlardı.

O kadar sevindik ki, koştuk kendilerine doğru. Birbirimizin ellerini sıktık, omuzlarımıza vurduk. Dostlarımız bu sabah kendilerinin duşa götürüldüklerini anlattılar. Korkumuzu söylemedik hiç birine, ama anladı onlar...

Bu sırada Carlos'la ben de birden dost oluverdik birbirimizle. Almanca konuşuyorduk. Başından geçenleri anlattı.

Carlos gerçekten İtalyan ordusunda subaymış. Malaga'nın alınmasına katılmış. Bölüğü Alfernat'ın arkasındaymış. Malaga'ya girdiği vakit Sir Peter'in evinin önünden geçtiklerini hatırlıyor; İngiliz bayrağını görmüş o zaman. Hattâ terasta beni bile gördüğünü sanıyor.

Daha sonra Madrid cephesine gönderilmiş. Ama Malaga ile Madrid arasında Sevilla'da izinli olarak kalmış birkaç gün. Sevilla'daki bir gece kulübünde genç bir Alman'la tanışarak dost olmuşlar. Alman'ın adı Johnny imiş. Avludaki sarışın çocuk oymuş işte...

Çok sonra öğrenmiş ki Johnny, öyle pek sağlam bir ayakkabı değil. Serserinin biriymiş. Almanya'dayken adı bir cinayete karışmış. Hamburg'tan İspanya'ya

giden bir gemiye binivermiş gizlice... İspanya'da çok para olduğunu söylemişlermiş kendisine... Sevilla'da Alman istila ordusundaki ağır birliklere başarmış katılmayı şöför olarak... Daha çok Carlos'un yardımıyle olmuş bu; çünkü Alman savaş birlikleri Almanya'da kurulup geldiği için Alman genel kurmayının özel olarak gönderdiği kişiler dışında, İspanya'dan kimseyi almıyormuş. Fakat Johnny için bir ayırım yapılmış ve sonunda istila ordusuna katılmış işte. Birkaç gün sonra Carlos Madrid cephesine hareket etmiş.

Martın ortasında, Sevilla polisi, Alman polisinin çoktan beri aramakta olduğu Johnny'nin izini bulmuş ve gene Alman polisinin isteği üzerine kışlasında tutuklanmış, getirip bizim cezaevine koymuşlar.

Kovuşturma sırasında Carlos'un adı çıkmış ortaya. Dostunun duruşmasında tanıklık etmesi için Carlos'a izin vermişler. Kovuşturmayı polis müdürlüğü yönettiğinden Carlos oraya gelmiş, fakat sorgu sırasında jandarmalar o kadar kötü davranmışlar ki kendisine, subaylık gururu yaralandığından komiseri tokatlamış. Bunun üstüne eline kelepçeyi vurup buraya göndermişler.

Bu zaten garip olan hikâyede, daha da garip olanı, Carlos'un teneffüslerde bizim gibi darağacı adaylarıyle birlikte dışarı çıkarılmasıydı. Herhalde Johnny ile temas etmesini önlemek için bu tedbiri almışlardı. Güzel Avlu'ya çıkarılmasına da imkân yoktu. Ne de olsa bir İtalyan subayıydı, adi suçlularla bir araya konamazdı. Çaresiz bizimle beraber olacaktı.

Böyle tahmin ediyorduk biz. Ama Carlos, bizim-

le beraber olmaktan çok endişelendiğini bana itiraf etmişti. Sorgusuz sualsız bir gece gelip kendisini de kurşuna dizmeye götüreceklerinden korkuyordu. Kendisine bunların çocukça şeyler olduğunu, yakında durumunu öğreneceğini söyledim.

İspanyol'larla İtalyan'lar arasında geçenleri bilsem, bu konuda bu kadar iyimser olamayacağımı söyledi.

Bir İtalyan subayının eline kelepçe vurularak götürülmesi, iki müttefik arasındaki ilişkilerin biçimine güzel bir örnekti. İspanya'ya (ayda ek olarak aldığı dört bin liret, yani günde kırk küsur peseta tabii hariç) sırf içindeki şevkle gelmişti. Ve işte kendisini bir hırsız gibi, elindeki paralarla kâğıtlarını alarak bir zindan köşesine atmışlardı. Ne sigarası vardı, ne tarağı, ne sabunu, ne okuyacağı bir şeyi...

Umutsuzluğa düşmemesini, daha önce aynı şeylerin benim de başımdan geçtiğini söyledim. Aslında hoşuma gidiyordu bu çocuk, fakat bizlerle aynı duruma düşmüş olduğunu görmekten de, elimde olmadan gizli bir zevk alıyordum doğrusu.

Yirmi iki yaşındaydı, kökeni Avusturyalıydı. İtalyan tabiyetine geçmişti. Milano'da felsefe eğitimi görüyordu, niyeti latince öğretmeni olmaktı.

İtalyan faşist baltasını kâğıttan yapmak çok zor olduğu için gamalı haç yapıp yakasına takmıştı.

Kızıllar tarafında sadece Rusların bulunduğunu sandığını, fakat aralarında o kadar çok İspanyol'u görünce çok şaşırdığını anlatıyordu.

Bütün kızılları barbar diye biliyormuş; benle iki

cumhuriyetçiyi tanıyıp da, bizim bu kadar iyi insanlar olduğumuzu görünce pek hayret etmiş.

Carlos saflığın, dar kafalılığın ve bu karmaşık evrende kendisini bulmak için harcadığı çabaların bir karışımıydı...

Tutukluluğumun ilk iki ayını tam bir tecrit içinde geçirmiştim. Ancak şimdi öteki mahkûmlarla konuşmaya başlayınca öğreniyordum çevremde olup bitenleri.

Öğreniyordum ki, Sevilla'ya geldiğimin haftasında büyük avludan otuz yedi kişi kurşuna dizilmiş.

Şubatın son haftalarında hiç idam olmamış, martta 45 tane olmuş. Hemen hepsi savaş tutuklusuymuş. Hepsi de yargılanmışlar ama Nicolas'nın yargılandığı gibi yargılanmışlar.

Hiç biri hüküm giymeden idam edilmemişti, bu doğruydu. Fakat bu mahkemeler, yakalanan tutsakları sorgusuz sualsiz öldürüvermekten daha da aşağılık bir işti.

Savcı hiç bir ayırım yapmadan bütün savaş tutsaklarına karşı hep aynı iddiayı ileri sürüyordu: 'Rebelion militar' (Orduya isyan). Franco tarafından seçilen mahkeme heyetlerinin bu formülü alay olsun diye mi ya da onu daha uygun buldukları için mi benimsediklerini bilmiyorum. Savcı, en olağan olaylara karşı en adi ithamları ileri sürüyordu; mahkemeler meşru değildi. Oturumlar bir yargılama karikatürüydü. Fakat hükümler infaz ediliyordu.

İğrenç komedi hep aynı biçimde oynanıyordu. Sorgu iki üç dakika sürüyor, arkasından savcı deni-

len kişi idam cezası istiyordu. Ayrıcalıksız isteği hep aynıydı. Savunma avukatı denilenler de ayrıcalıksız hep müebbet hapis istiyorlar ve gerekçe olarak durumun özelliğini ileri sürüyorlardı. Bunun üstüne sanık hükmü duymadan götürülüyordu. Hüküm, üstüne hücrenin kapısı kapatılırken tebliğ ediliyordu. Ve bu hüküm hep aynı oluyordu: İdam. Askerî mahkeme hükümgiyenlerin listesini, Güney kuvvetleri komutanı General Queipo de Llano'ya gönderiyordu. O da listeleri inceliyor, mahkûmların yüzde yirmi ile kırkını keyfine yahut durumuna göre affediyordu. Geri kalanı idam ediliyordu.

Son karar prensip olarak Franco'ya aitti. Uluslararası komplikasyonların yaratılması mümkün olan benimkine benzer durumlarda, Franco bazen af hakkını kullanıyordu. Zavallı ve kimsesizler için bu zahmete girmeğe ihtiyaç kalmıyordu. Onların listesi Franco'ya kadar gitmiyordu bile. Nicolas, hüküm giydikten dört gün sonra idam edilmişti. Dosyanın maddeten üç gün içinde mahkemeden Queipo de Llano'ya, Queipo'dan da Salamanka'da yahut Burgos'da bulunan Franko'ya gönderilmesi ve oradan tekrar Sevilla'ya gelmesi imkânsızdı.

Mahkûm mahkemeden çıkınca bir kararsızlığa düşüyordu. Şayet mahkûmiyeti otuz yıl hapse çevrilirse, sekiz gün, iki ay yahut bir yıl içinde durum kendisine mektupla bildiriliyordu. Yok şayet idam kesinleşmişse, kendisini kurşuna dizmeye götürecekleri anda öğreniyordu bunu.

Bu arada avluda futbol yahut birdirbir oynuyor ve

her gün ertesi gece idam edilecek miyim diye elbiselerinin düğmelerini sayarak fala bakıyordu.

Avluda oyun oynayanlar arasında hükmün infazını dört aydan beri bekleyenler vardı. Rekoru bir milis binbaşısı kırmıştı: Dört buçuk ay beklemiş, serbest bırakılmamdan birkaç gün önce idam edilmişti.

Nicolas'nınki bir şans eseri çabuk bitmişti.

Martta kırk beş kişiyi kurşuna dizmişlerdi.

Nisanın ilk on üç gününde, kimse idam edilmemişti.

13 nisanı 14 nisana bağlayan gece İspanyol cumhuriyetinin yıldönümü şerefine Nicolas ile birlikte on yedi kişiyi dizmişlerdi kurşuna...

İki gece sonra, perşembe yahut cuma günü sekiz kişiyi daha kurşuna dizdiler. Bunu ilk kez işittim.

Aslında her şey pek sessizce olup bitiyordu.

Herhalde bu güne dek bu yüzden hiç bir şey işitmemiştim. Ama artık her tıkırtıya kulak kabartıyordum.

Biliyordum ki, o önemli an gece yarısıyle saat iki arasında gelip çatıyor. Birçok günler gece yarısı kalkıp, kulağım kapıya dayalı saat ikiye kadar bekledim.

Böyle beklediğim ilk gece, çarşambayı perşembe ye bağlayan gece hiç bir şey olmadı.

Ama ikinci gece...

O geceyi düşündüğüm vakit hâlâ içim dönüyor.

İlk önce yatıp uyumuştum, gece yarısından biraz önce uyandım. Cezaevinin uyuyan bin üç yüz kişinin gördüğü kâbuslarla ağırlaşan derin sessizliği içinde, dualar mırıldanan bir papazın sesiyle, ayin çanının boğuk gürültüsünü duydum.

Arkasından bir hücrenin kapısı açıldı. Benimkinden itibaren soldan üçüncü hücreydi, bir isim çağrıldı. Uykulu bir ses sordu: 'Qué'? (Kim var orada) Rahip yaklaştı daha yüksek sesle dua etmeye başladı, çan da daha kuvvetli çalıyordu.

Hücredeki adam anlamıştı. İlk önce inledi, sonra boğuk bir sesle imdat çağırmaya başladı: 'Socorro! Socorro!'

Rahibin yanındaki gardiyan:

— Hiç bir işe yaramaz bu! – dedi.

Bunu ne dostça, ne düşmanca söylüyordu. Sadece bir olayı saptıyordu. Ölüme götürülen adam, bir an sessiz kaldı. Gardiyanın tarafsız ve hakim edası sesini kesmişti. Arkasından gülmeye başladı.

Gülüşü ne öyle yüksek sesliydi, ne de teatraldi. Alay ediyor, kesik kesik gülüşlerle dizlerine vuruyordu sadece, rahibe:

— Eğleniyorsunuz benimle! – dedi –, zaten görür görmez anlamıştım şaka olduğunu.

Gardiyan demincekki makul sesiyle:

— Şaka değil – dedi.

Alıp götürdüler.

Hâlâ dışarda bağırdığını duyuyordum. Birkaç dakika sonra tüfek salvosu.

Arada rahiple gardiyan onun yanındaki hücrenin kapısını açtılar. Bu ikinci hücrenin, 42 numaranın kapısıydı. Rahip yeniden dua okumaya başladı, çıngırak da yeniden çaldı. 42 numaradaki adam çocuk gibi içini çeke çeke ağlıyordu. Derken annesini çağırmaya başladı: 'Madre! Madre!'

Ve tekrar: 'Madre! Madre!,

Gardiyan:

— Onu daha önce düşünmek gerekirdi – dedi.

Alıp götürdüler onu da...

Ondan sonraki kapıyı da açtılar. Komşumu çağırdıkları vakit, sesini çıkarmadı. Herhalde benim gibi o da kapısından hepsini işitmişti. Hazırdı. Rahip duasını bitirince yavaşça sordu:

— Neden gerekiyor ölmem?

Rahip gayet kutsal bir eda ile fakat biraz acele olarak:

— Tanrıya güven, ölüm özgürlüktür – dedi.

Alıp götürdüler.

Benim hücremin önünden geçtiler. Rahip kilide dokundu. Delikten kendisini iyice gördüm. Tombalacık, kısa boylu, siyahlar giymiş bir adamdı.

Gardiyan:

— Orası değil... – dedi.

Yanımdakine gittiler. O da uyanık ve hazırdı. Soru sormadı. Rahip dua eder ve çıngırağını çalarken ağır ağır Marseillaise'i söylemeye başladı. Ama daha ilk notlarda sesi kırıldı, ağlamaya başladı o da.

Alıp götürdüler.

Her yer sessizdi.

Cebelitarıklı döviz kaçakçısının, dostuyle birlikte 39 numaraya neden yakında yerleşeceğini söylemiş olduğunu anladım.

O gece boyunca, deprem varmışçasına karyolamın boyuna sarsıldığı hissiyle durmadan uyandım. Arkasından sinir ürpermeleriyle bizzat kendi vücudumun

sağdan sola sarsıldığını farkettim. Uyanınca sakinleşiyordum. Ama uyuyunca sinir nöbetleri yeniden başlıyordu. Bazı savaş sakatları gibi bu halin kronikleşeceğini sanmıştım. Sonraki günler böyle iki kriz daha geldi, sonra geçti.

Carlos'unki daha da feciydi. Benim duyduklarımın hepsini o da duymuştu. Cumayı cumartesiye bağlayan gece dokuz kişiyi; cumartesiyi pazara bağlayan gece on üç kişiyi kurşuna dizdiler. Dört gece arka arkaya hepsini işittik. Pazartesi sabahı Carlos'un hücresine çağrıldım. Kapısının önünde yere boylu boyunca uzanmıştı, kendisini bilmiyordu, ağzından köpükler geliyordu; iki ayağı sertleşmişti, üstelik tutmuyordu.

Beş günde kırk yedi kişi kurşuna dizilmişti. Cezaevi için bile bir rekordu bu... Avludaki yüzler sararmıştı. Futbol oyuncularından ikisi kavga ettiler, birbirlerinin saçlarına yapışıp tutam tutam kopardılar. Geceleyin görevli olan gardiyanlar, ertesi sabah koridorlardan, kendilerine bakan gözlerden mahcup ve sıkılmış olarak geçiyorlardı. Her gece o uğursuz hücrelerin kapılarını açmak zorunda olan Angelito bile bir sabah gözleri ağlamaktan kızarmış olarak geldi.

— Bu böyle devam ederse, hepimizi öldürecekler – dedi.

Yüzleri en iyi olanlar avludaki benim iki cumhuriyetçiydi yine. Bir gün, bir pazar günü, genel koğuşlardan birinin penceresine bakıyorduk. Her gün tam saat ikide, bir arkadaşları işaret ederdi iki cumhuriyetçiye. Koğuştakiler her gün işaret veren dostun o gece götürüldüğünü anlattılar. Byron az daha kusacaktı;

arkasından bir sigara yaktı ve bir küfür savurdu.

Bizi avludan hücrelerimize götürürlerken birbirimize: 'Hasta manama' (Yarına) demeye cesaret edemiyor ve bu kadar batıl inançlı olmaktan utanarak sadece 'Hasta...' diye mırıldanıyorduk.

Bir akşam, yemekten sonra hücreme don Antonio geldi:

— Neden bu kadar az yemek yiyorsun? – diye sordu.

— İştahım yok – dedim.

— Korkuyor musun? – diye sordu.

Bir an düşündüm, sonra:

— Evet – dedim.

Cevap vermedi, omuzlarını silkti; bir sigara ikram etti, kapıyı yavaşça, çarpmadan kapatarak gitti.

Carlos, bir gün önce Johnny'nin hücresinden iki kişiyi götürdüklerini anlattı. Johnny kendisine, ikisinin de ağladığını söylemiş, sonra da kızılların korkaklığıyla eğlenmiş. Carlos, Johnny'e, sen korkmuyor musun, diye sormuş. Johnny, kızıl olmadığını söylemiş. İdam edilen iki kızıldan bir tanesi bir gün önce kendisine iki peseta vermişmiş. Şimdi hiç değilse borcu iade etmeyecekmiş...

Carlos'a, hâlâ daha Johnny ile dost kalmaya niyetli misin, diye sordum. Ellerimle boğmayı tercih ederim, diye cevap verdi.

Bu tür deyimlere hepimiz pek meraklıydık. Ölüm etrafımızı çeviriyor, inatçı bir sinek gibi yüzümüze vızıldıyordu. Nereye gitsek bu vızıltı takip ediyordu bizi...

Gitgide sinirli oluyorduk, hem de çok sinirli.

Cumartesiyi pazara bağlayan gece, 43 numaradakine pek benzeyen yeni bir gülüş duydum...

Bulaşıcı bir gülüştü bu. Her şeyin bu kadar sessiz sadasız olup bitmesine şaşıyordum.

Pazar günü, ben avludayken ikinci kattaki genel koğuşlardan birinin penceresinden bir baş uzandı, bu hücrelerin pencerelerinde demir parmaklık yoktu. Adam küçük kafasına siyah bir kasket giymişti. Bir jokeye benziyordu. İçimizden biri Macarca biliyor mu, diye sordu.

Ben Macar aslındanım. Herhalde cezaevinde biliniyordu bu.

Adam bana Macarca, bir gün önce bir mektup aldığını, mektupta iki gün içinde kurşuna dizileceğinin haber verildiğini söylüyordu. Şayet bir gün Macaristan'a dönersem ailesine haber vermemi istiyordu.

Bunun aptalca bir düşünce olduğunu, kimsenin idamdan haberdar edilmediğini söyledim.

Macar'la, başımı yukarıya kaldırmaya cesaret edemeden konuşuyordum. Byron'la karşı karşıya duruyor, pencerelerden birinden avluyu gözetleyen servis şefine aramızda konuştuğumuz kanısını vermek istiyorduk.

Macar, İspanyolca bilmediği için mektubu anlayamadığını, fakat hücre arkadaşlarının mektupta iki güne kadar kurşuna dizileceğinin yazılı olduğunu söylediklerini anlattı. Sonra da geçen ay bitişik hücrelerden yirmi beş kişinin götürüldüğünü söyledi.

Nereye götürüldüklerini sordum.

— Bu kadar ahmakça soru sormayın – dedi –, bütün İspanyollar nereye götürülüyorsa oraya, mezbahaya...

Ertesi gün Macar hâlâ oradaydı. Karısı için bir mektup attı bana. Kendisine bakmaya hâlâ cesaret edemiyordum. Pencereleri keza avluya bakan berberin odasından, bütün gördüklerini servis şefine anlatan kimselerin bulunduğunu söylemişlerdi.

Ertesi günler, casuslara karşı tedbirli olmamı öğütleyen birtakım kâğıtlar aldım, hepsini de pencerelerden atıyorlardı. Bazılarında Carlos'un kim olduğu yazıyordu. Hepsi görüyordu tabiî onun gamalı haçını. Bu mektuplardan biri: 'Dikkat et yabancı, burada başkalarınınkini bıçağa teslim ederek kendi hayatlarını kurtarmak isteyen namussuzlar var.' diyordu.

Bu mektuplar pencerelerden buruşuk bir kâğıt parçası, yahut iplikle bağlanmış bir küçük rule halinde düşüyordu. Avlunun öteki ucunda, böyle bir mektubun düştüğünü görünce içimizden ikisi gezine gezine oraya gidiyor, sonra konuşmak içinmiş gibi duruyor, bir sigara yahut bir kitap düşürüyorlardı. Sonra da onunla birlikte mektubu alıyorlardı. Sonra mektubu alan cebinde bunu açıyor, kitabın içine koyuveriyordu. Arkasından da duvara dayanarak kitap okuyormuş gibi mektubu okuyordu.

Günler geçiyordu. Macar hep oradaydı. Karısı için bana yeni bir veda mektubu atıyordu.

Beş gün arka arkaya saat tam ikide başı pencereden göründü ve karısı için yeni bir veda mektubu düştü avluya. Altıncı gün, Macar'ın arkadaşlarından biri

arkasında durarak bir işaret yaptı ve eliyle alnına vurdu. Anlamaya başlamıştık.

İşin aslını Johnny-Carlos yoluyle öğrendik. Macar, Franco ordularına gönüllü olarak yazılmış ve adi suçlardan kısa bir hapse mahkûm olmuştu. Hücresinde idama mahkûm beş cumhuriyetçi milis daha vardı. Üçü bu hafta idam edilmişti. Öteki ikisi için bir düşmanla, hem de en aşağılık türünden bir düşmanla, yabancı bir gönüllüyle aynı hücrede olmak ve onun gözleri önünde ölüme gitmek pek hoş değildi. Macar, İspanyolca bilmiyordu. İdareden, disiplinle ilgili herhangi bir mektup aldığı zaman kendisine yakında idam edileceğinin bildirildiğini söylüyordu. Onun da kendileri gibi ölüm anını beklemenin tadını tatmasını istiyorlardı. Bir hafta sonunda her iki milis de, Macar'ın inleyip ağlamasından usanıp, yaptıkları oyunu kendisine itiraf etmişlerdi. Zaten az sonra da serbest bırakıldı.

Carlos, milislerin davranışını nasıl karşıladığımı sordu, davranışlarının gayet ahlâksızca olduğunu söyledim. Fakat dedim, ben de onların yerinde olsaydım, aynen onların yaptığını yapardım.

Salıyı çarşambaya bağlayan gece on yedi kişiyi kurşuna dizdiler.

Perşembeyi cumaya bağlayan gece sekiz kişiyi kurşuna dizdiler.

Cumayı cumartesiye bağlayan gece, dokuz kişiyi kurşuna dizdiler.

Cumartesiyi pazara bağlayan gece on üç kişiyi kurşuna dizdiler.

Gömleğimden küçük parçalar yırtmış, geceleri bir şey işitmemek için kulaklarımı tıkamıştım. Hiç işe yaramadı. Cam parçasıyle diş etlerimi keserek, kanı durdurmak için gazlı bez istedim. Kulaklarıma onları tıkadım. Bu da bir işe yaramadı.

İşitme duyumuz anormal derecede keskinleşmişti. Her şeyi işitiyorduk. İdam hükmünün infaz edileceği geceler, idarede telefonun saat onda çaldığını işitiyorduk. Servis şefinin verdiği cevabı işitiyorduk. Kısa fasılalarla 'Keza... keza... keza...' diye tekrarlayan sesini işitiyorduk. O gece idam edileceklerin listesini askerî yönetimin verdiğini biliyorduk. Her 'keza'dan önce gardiyanın bir isim yazdığını biliyorduk. Fakat bizimkinin de yazılıp yazılmadığını bilmiyorduk.

Telefon hep saat onda çalıyordu. Gece yarısına yahut saat bire kadar, yatağa uzanıp beklemek için zaman vardı. Her gece hayatının bilançosunu yapmak... ve her gece hesap daha açık çıkıyordu.

Sonra geceyarısında yahut saat birde çıngırağın sesini duyuyorduk. Bu, idam kafilesiyle beraber gelen rahipti. Daima birlikte geliyorlardı hep.

Arkasından aynı şeyler yeniden başlıyordu. Kapının açılışı, çıngırağın sesi, rahibin duası, imdat diye 'Madre' diye kopan çığlıklar...

Bütün bunlar koridorda yaklaşıyor uzaklaşıyor, yaklaşıyor uzaklaşıyor. Şimdi yandaki hücredeydiler. Öteki kanada gittiler. Tekrar geliyorlar. Her seferinde en iyi rahibin sesi duyuluyordu:

— Tanrım bu adamı affet. Tanrım günahlarını affet onun. Amin...

Dişlerimiz çarparak, yataklarımıza uzanmış bekliyorduk.

Salıyı çarşambaya bağlayan gece on yedi kişiyi kurşuna dizdiler.

Perşembeden cumaya sekiz kişiyi.

Cumadan cumartesiye dokuz kişiyi.

Cumartesiden pazara on üç kişiyi.

Tanrı: «Altı gün çalışacaksın, yedinci gün ki tatil günüdür, dinleneceksin.» demişti.

Pazarı pazartesiye bağlayan gece, üç kişiyi dizdiler kurşuna.

XVIII

19 Nisan, pazartesi.

Şimdiye kadar hep hücremde tıraş ediyorlardı beni; dün alıp berber salonuna götürdüler. İki buçuk aydan beri kendimi ilk defa aynada görüyordum. Çok az değiştiğimi farkedince bayağı şaşırdım. Gerçekten lastik bir topa benziyor insan. Bir tekme yiyince çöküntü olduğu gibi kaldı sanıyorsunuz, oysa top gene eski biçimini alıyor ve kalsa kalsa tekmeden bir parça çamur lekesi kalıyor. Şayet bilincimiz, hep deneylerimizin bir toplamı olsaydı, hepimiz yirmi beş yaşında birer ihtiyar olurduk.

Hücremden geçen su borusunun akustik bir tarafı var, sesleri naklediyor; kulağımı boruya yapıştırdığım vakit, birtakım karışık gürültüler işitiyorum; müdürün odasındaki radyodan müzik parçaları, öteki hücrelerden birtakım sesler duyuluyor. Hattâ bazen kadın sesleri işittiğimi sandığım bile oluyor; çünkü kadınların hapishanesi de öteki kanatta... Üç günden beri bu uzak gürültülere durup durup ağlayan, annesini çağıran bir çocuğun sesi ağır basıyor. Herhalde

çocuk komşu hücrelerden birinde olacak. Boruyu her dinleyişimde sesini işitiyorum. Melek efendi'ye ağlayıp duranın kim olduğunu sordum. Kardeşiyle aynı hücreye kapatılmış bir milismiş; ancak cuma gecesi kardeşini alıp götürmüşler, şimdi yalnız kalmış.

Bu sabah, kahvaltıdan hemen sonra gardiyanla Angel hücreme geldiler. Gardiyan:

— Dostun oynattı, koş! – dedi.

37 No. lu hücreye gittik. Carlos yakasındaki gamalı haçla, boylu boyunca yatağının önüne uzanmıştı. Yüzü ter içindeydi; dudaklarının kenarı köpüklüydü; gözleri açıktı. Ne yapacağımı şaşırmış, öyle ona bakıyordum.

Gardiyan bir dirsek vurdu:

— Haydi konuş, almanca konuş onunla... – dedi.

Carlos ispanyolca sadece birkaç kelime biliyordu. Birçok kereler kendisine ben tercümanlık yapmıştım.

Carlos'a «Ne oldun niye böyle çarpıldın?» diye sordum; kollarını çimdikliyor, vücudunu sarsıyordum. Hiç kımıldamıyor, beni tanımamışa benziyordu. Angel ile bir kova su alıp başına döktük. Sonra kulaklarını çektik. Yavaş yavaş kendisine geldi, çırpınarak, inleyip bağırmaya başladı. Kendisini ikimiz de sıkıca tutuyorduk. Ben boyuna konuşuyordum. O kadar uzun konuştum ki, nihayet beni tanıdı ve sırtının ağrıdığını, bacaklarını oynatamadığını söyleyerek başladı şikâyet etmeye. Bacaklarını elledik, kaskatıydılar, diz kapakları kıvrılmıyordu. Zorla kıvırmaya çalışınca acıdan bağırıyordu Carlos.

Nihayet yatağına yatırdık. Yardımcı doktor –tıp öğrencisi bir mahkûmdu– geldi. Patolojik bir isteri krizi olduğuna karar verdi. Arkasından servis şefi geldi, hepsinin numara olduğunu, şayet önem verilmezse kendiliğinden geçeceğini söyledi.

Sonunda herkesi dışarı çıkarıp beni Carlos'la yalnız bıraktılar. Başımı çevirip bakmadım ama servis şefinin bizi kapı deliğinden gözetlediğini biliyordum.

Carlos'a şayet numara yapıyorsa, çekinmeden bana itiraf etmesini, kendisini elbette ele vermeyeceğimi söyledim. Kendisine söylediklerimden hiç birini anlamıyordu. Bütün öğrenebildiğim geceleyin benim duyduklarımı duymuş olduğu ve rahibin çıngırağı ile hücresine yaklaşmış olduğu idi. Çıngırağı gitgide daha yakından duymuştu, sonrasını hatırlamıyordu.

Birkaç dakika sonra gelip beni aldılar, hücreme götürdüler. Şef öğleye kadar Carlos iyileşmezse, kendisini aşağıdaki karanlık zindana atacaklarını, zindanın, hastalığına mutlak iyi geleceğini söyledi.

Zavallı Carlos. Bacakları kafasından daha kurnaz çıkmıştı. Ölüm saatinin gelmiş olduğunu zannedince, sertleşmişler ve vücudunu götürmeyi reddetmişlerdi.

Şayet sakat kalırsa, kimse madalya takmayacaktı göğsüne.

Bugün öğleden sonra avluya üç kişi çıktık. Carlos'un hikâyesini Byron ile veremliye anlattım. Omuzlarını silktiler.. Pek de heyecanlandıkları söylenemezdi hani... Fakat sonradan Angel'e sigara vererek Carlos'un hücresine götürmesini söylediler.

Akşam yemeğinde gardiyana Carlos'u sordum. Eliyle alnına vurarak:

— Senin amigo deli! – dedi.

Konsolosa yeni bir mektup daha yazdım. İlk mektup gideli beş gün oluyordu. O zamandan beri her gün, her saat gelmesini, hiç değilse bir cevap vermesini bekliyordum. Nihayet ilk mektubun kaybolduğuna kanaat getirdim. Çektiğim S. O. S.'le yirmi dört saat içinde harekete geçmemesinin başka bir yorumu yoktu.

Korkunç bir hayal kırıklığıydı bu... Bu mektubu yazmak için izin alıncaya kadar iki buçuk ay mücadele etmiştim. On gün süreyle 'Kalp krizleri' geçirmiştim, şimdi ise hiç bir cevap gelmiyordu...

20 Nisan, salı.

Konsolostan hâlâ bir ses çıkmadı.

Fakat günlerden beri geçirdiğim ilk sakin gece...

Akşam ne telefon edildi, ne de gece çıngırağın sesi duyuldu.

İyileşme dönemine girmiş bir hasta hafifliği içindeyim. Bütün cezaevi nefes almış gibi...

Bu sabah yeniden Carlos'un hücresine çağrıldım. Dün akşam daha iyiceymiş. Yemeğini yemiş, hücresinde tutmayan bacakları ile sürünmeye çalışmış. Ama şimdi gene kaybetmiş kendisini. Ben hücresindeyken İtalyan elçiliğinden bir adam Carlos'u sormak için geldi. Ama Carlos'u kendine getirmeye imkân yok-

tu. Krizin gerçek olduğunun en sağlam kanıtıydı bu. O da konsolosluğuyle temas etmek fırsatını bulmak için uzun zaman beklemişti.

21 Nisan, çarşamba.

Dün akşam yemeğinde, gardiyan göze çarpan bir yumuşaklıkla karnımı iyice doyurmamı söyledi, ve iki porsiyon yemek verdirdi bana. Angel ile öteki hademenin de bu akşam bana başka türlü baktıklarını sezer gibi oldum. Arkasından şarap getirdiler ve düzene tamamen aykırı olarak istemediğim halde tasımı iki defa doldurdular. Yemeği dağıtan mutfakçı dahi bir başka türlü bakıyordu bana...

Anladım ki alıp götürmek için bana gelecekler bu gece.

Yatmadım, telefonun çalmasını bekleyerek aşağı yukarı dolaşmaya başladım. Kayıtsızlığıma şaşıyordum. Aynı zamanda, içten içe Byron'dan, veremli'den ve Angelito'dan ayrılmanın memleketimdeki bütün tanıdıklarımdan ayrılmaktan çok daha zor geldiğini hissediyordum.

Tam saat onda, telefonun zili çaldı. Yedi kere: 'Keza, keza, keza'nın tekrarlandığını duydum. Saat on bire kadar, aşağı-yukarı dolaşmaya devam ettim. Sonra birdenbire kendimi çok yorgun hissettim. Bir saat için uzanabileceğimi düşündüm... Kahvaltıyı getirdikleri zaman uyanabildim ancak...

Nasıl olup da böyle olduğunu gerçekten anlaya-

madım. Sinir sistemimin çalışma tarzı gitgide daha çok dikkatimi çekiyordu. Nasıl hâlâ çalıştığına da şaşıyordum. Carlos'un benden daha çok fizikî cesareti vardı. Malaga önündeki bir göğüs göğüse çarpışmada kolundan süngülenmişti. Bu olayı bana anlatış şeklinden adamakıllı duygulanmış, etki altında kalmıştım. Şimdi ise işte, bir isteri kriziyle kendinden geçmiş ve roller değişmişti.

Öteki iki İspanyola gelince, onların durumu çok farklıydı. Geceleri iki kişiydiler. Bu gerçekten büyük, çok büyük bir farktı.

Ama gene iki kişilik akşam yemeği getirseler bana, suratlarına fırlatırdım.

Yoksa bu bir tahminden daha ötede bir şey miydi, gerçekten bir şey mi duymuşlardı... Örneğin son dakikada geri alınmış bir emir falan...

Şayet böyleyse bunu hiç bir zaman öğrenemeyecektim.

Pöh.. Yaşayan görür, dedim...

Konsolostan hâlâ haber yoktu..

22 Nisan, perşembe.

Dün akşam geç vakit konsolosun mektubu geldi. 14 ve 19 tarihli mektuplarımı aldıktan sonra ayın 20'sinde yazmıştı. Beni ziyaret için izin almaya çalıştığını söylüyordu.

Göğsümün üstündeki ağırlık hafifler gibi oldu. İlk önce deli gibi sevindim. Fakat sonra da bir

iğrenme duydum kendimden. Kendimi az çok güvenlikte görürgörmez kayıtsız kalıyordum başkalarının durumuna. Öylesine bir iğrenmeydi ki, bu gece gayet sakin ve olaysız geçtiği halde uyuyamadım. Ne gariptir ki mutluluğumu gerektiren şeyler; evden gelen mektupla para, konsolosun mektubu, sonunda bana karşı dönüyor, beni üzüyordu. Başkalarının yükünü onlarla beraber taşımak, üstün bir görevdi. Şayet 'Haç' sözcüğü yerine 'Yük' sözcüğünü kullanıyorsam, bu sadece zevkime öyle geldiği içindi.

Ama yine aynı duyguya bağlı olarak, şu gecenin ortasında çıngırağını öttürerek gezen, yağlı, kara, küçük papazı öldürme arzusu hiç azalmıyor içimde.

Carlos bugün daha iyiceydi. Avluda aramızda ayağını sürüye sürüye yürüyordu. Ayakları henüz daha iyileşmemişti, ama düzelecekti.

Buna karşılık, bu sefer de kriz geçirme sırası İspanyol'lara gelmişti. Gayet sinirli olarak avluya geldiler ve *Times*'in mi, yoksa *Daily Herald*'ın mı daha iyi gazete olduğunu sormak için ikisi birden üstüme saldırdılar. Bu belki insana komik gelirdi; fakat bu konuda adamakıllı tartıştıklarını derhal anladım; 'kısmen' ve 'görüş açısı' türünden sözcükler kullanarak Süleyman'ın hükmüne benzer bir hüküm vermeye çalıştım. Oysa, böylece iş büsbütün berbat oldu. Çünkü bunun üzerine her ikisi de kendisinin haklı olduğunu ileri sürerek birbirlerine, sapsarı bir yüzle kendilerinden geçerek bağırmaya başladılar. Az daha dövüşeceklerdi.

Bizim avlu gitgide daha çok Grev'in müzesine ben-

zemeye başladı. Carlos felçli bacaklarını sürüklüyor, öteki ikisi sinir içinde kavga ediyorlar, ben de hasta, kuruntu ve üzüntülerimle dominiken papazlarının usulüyle ruhumu temizlemeye çalışıyordum...

... Cum grano salis? Bilmiyordum bile...

23 Nisan, cuma.

Saat üçte, bizi avludan içeri soktukları zaman, son pesetalarımla sigara almak üzere cezaevinin kantinine kadar bizzat gitmem için izin aldım. Kantinin önünde Johnny kahve içiyordu. Benimle konuşmak ister gibi bir hali vardı. Kendisine arkamı döndüm.

Sonra kütüphaneci Henri geldi. Müthiş sevinçliydi, ertesi gün kendisini Fransa'ya iade edeceklerini haber verdi. Londra'ya giderek karımı göreceğine yahut kendisine mektup yazacağına söz verdi.

(Hamiş: Tabii ne gitmiş, ne de yazmış.)

Halen cezaevi içinde azçok elde ettiğim hareket özgürlüğü, yalnızlığı daha da çekilmez bir duruma sokuyordu. Saat üçte hücrenin kapısı üstüme kapanınca, ertesi gün öğleye kadar süren bir bekleyiş başlıyordu...

Konsolos henüz gelmedi.. Ya şayet izin vermemişlerse?

24 Nisan, cumartesi.

Dün akşam genç Cabellero, gardiyanla beraber hücreme girdi. Yaşı yirmi beş, yirmi altı arasındaydı,

belki de daha azdı. Kahverengi bir tulum giymişti. Kibar bir çocuktu. Özel surette göz altında bulunuyordu. Ayrıca bir yıla yakın bir zamandan beri 'incomunicado' idi. Ne kimseyle görüşmesine, ne avluda dolaşmasına izin veriliyordu. Sadece gardiyanın denetiminde günde iki saat koridorda yürüyordu. Kendisini her zaman kapının deliğinden yıkanmış, taranmış, tıraş olmuş ve ayrıca keyifli olarak görürdüm. Buna rağmen geceleri o da benim işittiklerimi işitiyordu. Fakat ilk aylarda her gece yüz, iki yüz, üç yüz kişiyi yargısız formalitesiz götürürlerken; şimdiki durum neydi ki, hiç bir şey.

Bu genç ya bir çocuk kayıtsızlığı içindeydi, yahut da fevkalâde kuvvetli bir kişiydi. Hangisi olduğuna karar veremedim.

Gardiyanlar kendisini çok seviyorlardı. Dün benim hücreme gelince, gardiyan konuşamayacağımızı, 'Cabellerito'nun okuyacak bir şeyi olmadığından *Savaş ve Barış*'ın ilk cildinin bende bulunduğunu öğrenince, onu almak için geldiklerini söyledi. Şayet kitabı bitirmişsem Cabellerito'ya bir geceliğine vermemi rica ediyorlardı.

Kitabı gardiyana verdim ve Cabellerito'nun elini sıkabilir miyim, diye sordum. Birbirimize gülümsedik ve el sıkışırken genç çocuğun gözlerinin ıslandığını gördüm. Sonra ikisi de Tolstoy'un kitabıyle birlikte gittiler.

Bu sabah yeni atanan kütüphaneci geldi. Bu seferki, siyasî bir mahkûmdu. Otuz yaşlarında kadardı. Eskiden Galice'deki sosyalist belediyenin danışmanıymış. Tolstoy'un ikinci cildini getirerek, birincisini iade

etmemi istedi. Cabellero'da olduğunu söyledim. Bunun üstüne kızdı, kendisinin haberi olmadan kitap değişmeye yetkili olmadığımızı söyledi. Elinde bin altı yüz kitap olduğunu, böyle yaparsak başa çıkılamayacağını anlattı. Bir gece kitapsız kalmanın bile cehennem azabı sayılacağını söyledim. Kendisi de siyasî bir mahkûm olduğu için bunu bileceğini belirttim. Durumumuz, Allah bilir kırtasî formalitelerin çok ötesindedir, hem zaten kitabı gardiyanın önünde verdim, dedim.

Bunun üstüne kütüphaneci benimle tartışmayacağını, şayet disipline uymazsam bana bir daha kitap vermeyeceğini söyledi.

Allah belânı versin, dedim ve burada yazamayacağım tatlı sözlerle kendisini süsledim; sülâlesine dua okudum. Şayet aramıza gardiyan girmeseydi dövüşecektik.

Kütüphaneci kayboldu. Bir fırtınadan sonra olduğu gibi, bu kavgadan sonra bayağı rahatlamıştım. Yarım saat sonra kütüphaneci tekrar geldi ve bir şey söylemeden yatağın üstüne iki kitap bıraktı; biri Cervantes'in hayatı, öteki de Pio Barroja'nın bir romanıydı...

Benden kibarca özür diledi, hararetle el sıkıştık. Garip bir adamdı bu yeni kütüphaneci...

Avluda Carlos, bu sabah iki jandarmanın denetiminde İtalyan konsolosluğuna gittiğini anlattı. Başına gelenleri öğrendiği zaman, konsolos onaylamayan bir tarzda başını sallamakla yetinmiş, fakat birkaç güne kadar özgürlüğüne kavuşacağını da garanti etmiş-

ti. Carlos, konsolosun her gün böyle bir düzine olayla karşılaştığını hisseder gibi olmuştu. Cezaevinin kapısı önünde müdüre rastlamış, müdür de şaşırmış bir tavırla:

— Ben sizi çoktan serbest bırakıldınız sanıyordum – demişti...

Tabii çok mutluydu. Şimdiye kadar kendisine verdiğimiz paralarla geçinmişti. Şimdi serbest kalınca bize altından dağlar yaratacağına söz veriyordu. Üçümüzün de serbest bırakılmamız için Mussolini'ye mektup yazacaktı. Hattâ bu konuda hazırladığı bir mektup müsveddesini bile okudu. Yaptığı eğitim ve faşizme olan bağlılığı ile başlıyor, askerî başarılarını, İspanya savaşında gösterdiği yararlıkları sıralıyordu. Daha sonra kızılların hepsinin cani olmadığını anladığını, çoğunun yolunu şaşırmış idealistler olduğunu gördüğünü söylüyor ve arkasından üçümüzün halini acıklı acıklı anlatarak nazik fakat kesin bir ifade ile Duçe'nin kendisinin kahramanlığına armağan olarak, bizi derhal ailelerimizin yanına göndereceğini umut ettiğini yazıyordu.

Bunların hepsini dostlarımız için İspanyol'caya çevirmek zorunda kaldım. Üçümüz de memnun bir tavır takınacak kadar olgun ve yol yordam bilir kişilerdik.

Carlos bundan başka, cezaevinin kapısında, güzel kızlar bulunduğunu ve gardiyanlarla flört ettiklerini söyledi...

Genel olarak moralimiz gayet iyiydi. Son üç gece sakin geçmişti. Bu sakinlik devam edeceğe benziyordu.

Her gece kulaklarımı gazlı bezle tıkamaya devam ediyordum. Fakat ayrıca yeni bir usul daha bulmuştum. Sadece beş buçuk saat uyuyordum. Saat dokuzdan iki buçuğa kadar. Saat üçte yataktan kalkıyor ve kritik saatlerde derin bir uykuda bulunmak için bütün gün uyanık kalıyordum. Saat üçten gün doğuncaya kadar olan zaman bir hayli uzundu. Ya aşağı yukarı dolaşıyor ya da tekrar dalmamak için ayakta kitap okuyordum.

Bu usul etkisini göstermişti. Bu sayede gece basan kâbusları mağlûp etmiş olmayı düşünmek dahi beni tatmin ediyor, bir rahatlık veriyordu.

25 Nisan, pazar.

Konsolos hâlâ gelmedi.

Carlos hâlâ daha serbest bırakılmadı. Byron şiirler yazmaya ve Baskların halk hikâyelerini manzum olarak anlatmaya başladı. Basklara hayran, Endülüslülerden ise nefret ediyor. Aforizmalara bayılıyor. Bugün bıyıklarını sıvazlayarak 'Endülüs, dostum, Afrika'nın sonu; Bask ülkesi ise İspanya'nın kalbidir' dedi. Bunun çok güzel formüle edilmiş bir söz olduğunu belirttim.

Buna mukabil patronu gitgide kendisini melankoliye kaptırıyor. Şimdiye kadar ikisinin de parası vardı, her gün ziyafet çekiyorlardı; ordövrler, biftekler, sahanda yumurtalar, salatalar, meyvalar yiyorlar, kahve ve birer şişe beyaz şarap içiyorlardı. Haftada üç kez tavuk yiyorlardı. Her gün bunları Angelito bir

sepete koyarak getiriyor; kendisi de, adamakıllı çöpleniyordu. İktisadî davranmak istemiyorlar ve Byron her gün, bütün parasını yemeden kurşuna dizileceğinden korktuğunu söylüyordu. Şimdi para bitmişti. Benim param da bitmişti. Carlos'un ise zaten hiç parası olamamıştı. Üçümüz de elimize para geçer geçmez otuz peseta olarak ödemek şartıyle Angelito'dan ortaklaşa yirmi peseta borç almıştık. Öteki hademeden ben ayrıca on peseta daha aldım. Hiç değilse böylece dördümüzün de içeceği sigara sağlanmıştı.

XIX

Hatıra defterimin yarına ait sayfasında –pazartesi, 26 nisan– sadece üç cümle var:

«Bu gece kendimi kaybettim. Yeni bir kalp krizi. Bu sefer ya geçecek, ya öldürecek.»

Sansür için bu gene yeni bir oyundu. Korkunç bir deney yapmış olmama rağmen pazarı pazartesiye bağlayan gece, açlık grevine tekrar başlamaya karar vermiştim. Cezaevinde durumlarla düşünceler kendikendine durmadan tekrarlanıyor. Bir çemberin içinde yaşıyorsun, bir çemberin içinde düşünüyorsun. Beyin bu çembere uyumluluk gösteriyor, ne bir taşma, ne bir gelişme; zaman geçmiyor ve aynı biçim içinde her gün geri geliyor.

Bakın o gece ne oldu:

Pazar günü benim 41 numaralı eski hücreme yeni bir mahkûm getirdiler.

Gelirken gördüm kendisini. Çok gençti; on beş on altı yaşındaydı.

O gün öğleden sonra bizim Bounty'nin kaptanına benzeyen gardiyan servisteydi. Angelito öğle uykusu için çekilmişti, yerine ikinci hademe Manuel bakı-

yordu. Manuel, taş kafalı, küçük bir sapıktı. Müebbet hapse mahkûm olduğu söylenirdi. Sonu ölüme varmış bir ırza geçme olayından mahkûmdu. Hepimizde bir iğrenme duygusu uyandırırdı.

Akşam Manuel sarhoştu. Sarhoşluk hademeler arasında sık rastlanan bir olaydır. Akşam yemeğini verirken ayakları üstünde zor duruyordu. Gittikten sonra bütün hücreyi içki kokusu kapladı.

Saat dokuzda Bounty'nin kaptanı ile Manuel'in koridorda seslerini işittim. Benim hücrenin yanındaki hücrenin yani 41 numaranın önünde durdular.

Gardiyan:

— Burdakini bu akşam yolcu edecekler – dedi.

Manuel büsbütün sarhoşlamış bir halde çatal çutal çıkan bir sesle:

— Bunun öleceğini düşünmek tuhaf geliyor insana. Bütün gün avluya çıkmak için çırpındı durdu. Gerçekten tuhaf! – dedi.

Bunun üstüne gardiyan

— Rojo, rojo (Bir kızıl)! – dedi.

Gardiyanın da keza sarhoş olduğunu sanıyordum. Horultuya benzeyen, kalın bas sesle 'Rojo, rojo' diye homurdanıyordu.

Bu sırada 41 numaradaki delikanlı, kapısını vurmaya başladı. Hepsini işitmiş olmalıydı. Annesini çağırıyor, yardım istiyor, ölmek istemiyorum, diye bağırıyordu.

Sesi bütün koridoru çınlatıyordu. Bütün cezaevinde bir hareket başlamıştı. Bütün hücrelerden karışık gürültüler yükseliyordu.

Delikanlı bağırmaya devam ediyordu.

Bounty'nin kaptanı ile Manuel çocuğu hücresinden çıkardılar, kuytu bir köşeye doğru sürüklemeye başladılar. Yolda Manuel'in ayakları dolaştı ve büyük bir gürültüyle yere düştü. Öteki gardiyanlar koştular ve çocuğun götürülmesine yardım ettiler.

Biraz sonra – saat daha on olmamıştı – rahip koridordan geçti; herhalde gencin günahını çıkartmaya gidiyordu. Arkasından bir gardiyan konyak istedi.

Saat onda telefonun zili çaldı. 'Lo mizmo' yani (Keza) diye arka arkaya üç defa tekrar edildiğini duydum.

Saat ondan biraz sonra, don Ramon hücreme gelerek, biraz sonra bazı gürültüler işitirsem meraklanmamamı söyledi. Sözde bir mahpus hastalanmıştı da onu bu gece hastaneye götüreceklerdi.

Genci almaya geldikleri vakit bağırıp çağıracağından korkuyorlardı herhalde. Şimdiye kadar, o uğursuz gecelerde her şey pek sessiz sadasız olup bitmişti. Gardiyanla rahip, işi gürültüye vermeden halletmenin yolunu pek iyi biliyorlardı.

Saat on buçukta, koridorda mırıltılar, inlemeler, gayet garip solumalar ve şakırtılar duydum.

Delikten baktım.

Soluk bir ışıkla aydınlanan boş koridorda, hayal gibi bir sahne cereyan ediyordu: Taş kafalı Manuel ile Bounty'nin kaptanı arabacılık oynuyorlardı. Manuel at olmuştu, göğsünden bir ip geçirmişti, gardiyan dizginleri tutuyordu. Böylece koşuyorlardı koridorda. Benim deliğin görüş alanından geçtiklerini gördüm.

Kaptan bir kamçı tutuyor, soluk soluğa her adımda «Deh» diye bağırıyor ve kamçıyı vuruyordu. Manuel acıyla inliyordu. Koridoru boylu boyunca üç defa gidip geldikten sonra, atla sürücü avluya çıktılar. Kırbacın şakladığını ve Manuel'in bağırdığını duyuyordum. Sonra tekrar içeri girdiler, yorulmuşlardı.

Saat hemen hemen on bir olmuştu. Uyumuşum. Ertesi günü, gece yarısını biraz geçe üç kişiyi kurşuna dizdiklerini öğrendim. Genç çocuk bağırmamıştı. Herhalde konyakla sarhoş etmişlerdi kendisini...

İşte o gece yemek yemekten vaz geçmeye ve bu kez su da içmemeye karar verdim. Bu sefer, daha çabuk bir sonuç alacağıma inanıyordum. On günlük bir perhizden sonra, yemek yemeye başladığımın tam onuncu günüydü. Ayrıca kasten uykumu almıyordum, sigarayı da arttırmıştım. Bunlara açlığı da ekleyince vaziyet tamamdı. Şu veya bu şekilde bu mezbahadan çıkmanın yolunu bulmaya kararlıydım artık.

Yedi gün su içmeden, 25 nisandan 9 mayısa kadar da on beş gün yemek yemeden durdum. Böylece hayatımı kurtarmak için mücadele ettiğimi sanıyordum. Ama kader her yaptığım çıkışta beni bozum etmeye niyetliydi. Bu ikinci grev de, ilki gibi, hiç bir işe yaramadı. Harcadığım çabaların hiç bir ilgisi olmadan serbest bıraktılar beni. Yel değirmenlerine karşı savaşmış gibiydim. Bütün bu direnmelerden sadece bir kalp zafiyeti kazandım, o kadar...

26 Nisan, pazartesi.

Bütün gün açlık.* Bu seferki geçenkinden daha da beter. Akşama doğru müdiriyete çağrıldım. Salamanka basın servisinden besili iki Senor, beni gayet nazikâne selâmlayarak, karımın yeni bir mektubunu verdiler.

Bu mektup, birinci mektuba oranla biraz daha ayrıntılıydı. 'Meğer ne kadar çok dostumuz varmış; doğrusu şaşırdım' diyor ve, Serbest kalmam için daha uzun zaman beklemeyeceğimi umut değil yüzde yüz hissettiğini' yazıyordu.

Son cümle sadece bir dilek olabilirdi, fakat birinci cümle itirazlarla protestoların yükselmeye başladığını gösteriyordu.

Mektup Salamanka'ya Westminster arşeveki aracılığıyle gelmişti. Böyle gelmesi bizim efendileri pek etkilemişti. Nitekim beni de etkiledi.

Mektuptan üçüncü olarak öğrendiğim şey, karımın bütün çabalarına rağmen nerede olduğumu öğrenemediği idi. Frankist makamların bulunduğum yeri gizlemekteki çıkarları ne idi acaba?

Sıkı durmam için bu da ayrı bir nedendi. En fazla on beş gün içinde, elim ayağım iyice tutmaz olacak, beni hastaneye kaldırmak zorunda kalacaklardı.

Basın servisine mensup Senor'lar, mektuba cevap verebileceğimi söylediler ve iyi davranıldığını da ilâve etmemi uygun şekilde ima ettiler. Mektubumu göndermeyeceklerini, sadece ellerinde böyle bir ifade-

* Arada şifreli yazmayı o kadar ilerlettim ki; 'Mide' yerine 'Kalp' diye yazmaya hacet kalmadı. Bu mübalâgalı gülünç terminoloji, yazı yazmaktan âdeta iğrendirdi beni.

min bulunmasını istediklerini sezinler gibi oldum. Şöyle yazdım:

«Şimdiye kadar cezaevi personeli çok dürüst davrandı bana, şahsen şikâyet etmem için hiç bir sebep yok.»

Karıma, sekiz günden önce varacağına söz vererek mektubu benden aldılar.

(Hamiş: Mektup hiç bir zaman gönderilmemiş.)

27 Nisan, salı.

Yağmurlu uzun bir gün. Carlos hep cezaevinde. Öteki iki İspanyol paramız bittiğinden beri pek keyifsizler. Birbirleriyle durmadan kavga ediyorlar. Açlık beni de sinirli etti. Kendime hakim olmam için çok dikkat etmem gerek.

28 Nisan, çarşamba.

Konsolos geldi.

İngiltere hükümetinin durumumla resmen ilgilendiğini, ve benimle meşgul olmak için görev aldığını söyledi. Hakkımda Avam Kamarası'nda bilgi istenmiş. Karım beni serbest bıraktırmak için yeri göğü oynatıyormuş. Foreing Office, Franco'dan suçumun nedenlerini sormuş, Franco durumumun halen 'Sub judice'* safhasında olduğunu söyleyerek cevabını geciktiriyormuş.

* «Henüz soruşturma safhasında» demek.

'Sub Judice' ise vallahi iyiydi. Bana ve bütün dünyaya, idama mahkûm olduğumu önce ilân etmişlerdi. Şimdi ise durumu birdenbire Sub Judice'e çevirmişlerdi. Olup bitenlerin hiç birinden haberim yoktu.

Bütün bunlardan sonra ne düşüneceğimi bilemiyordum. Konsolosun da tam bir kanaati yoktu. Franco'nun kurşuna dizilmeyeceğim hakkında resmen garanti verip vermediğini sordum kendisine. Bildiğine göre henüz böyle bir garantinin alınmamış olduğunu söyledi. Bu yeni 'Sub Judice' durumunun yararıma olup olmadığını dahi tam kestiremiyordum. Tutuklanmam hakkındaki yayınlar, herhalde Franco'nun hoşuna gitmemişti. Belki de adamları beni 'doğru dürüst' mahkûm etmek için ortaya usulüne uygun bir mahkeme çıkarmak istiyorlardı. Askerî mahkemenin kararını meşrulaştırmak için Sevilla'ya ilk gelişim ile Alman pilotları üstünde yayınladığım bilgileri ortaya döküp, durumu ayarlayacaklardı.

Kısaca, eskisinden daha fazla bir şey öğrenmemiştim. İngiltere hükümetinin benim durumumla ilgilenmesi tabiî son derece umut vericiydi; fakat şimdiye kadar pek az sonuç elde etmiş olması da o nispette cesaret kırıcıydı.

En çok korktuğum, Queipo'nun belki de Franco'ya karşı bunu bir haysiyet meselesi haline getirmeye kalkmasıydı. Queipo'ya karşı Salamanka'nın beni savunduğunu sanıyordum. Ama ben Salamanka'da değil, Sevilla'daydım.

Konsolos sekiz günde bir geleceğine ve Forein Office'ten elde edebileceği haberleri derhal bildire-

ceğine söz verdi. Kendisinden birtakım ufaktefek şeyler, para, satranç tahtası, kitaplar istedim. Bir daha sefere hepsini getireceğine söz verdi. Kendisiyle bir saate yakın konuştuk. Konuşma küçük bir konuşma odasında oldu; biribirimizden parmaklıklarla ayrılmıştık. Gardiyan beni hücreme getirirken genel büyük konuşma odasını gösterdi. Küçüğü önemli misafirler içindi.

Büyük odanın ortasında bir çeşit tel kafes vardı. Kafesin içinde kırk ilâ elli mahkûm yere çömelmişlerdi. Kafesin etrafında aşağı yukarı bir buçuk metre genişliğinde bir boşluk bulunuyordu. Bu boşluğun ötesinde, mahkûmların karılarıyle başka ziyaretçileri, keza yere çömelmişler, kafese bağırarak konuşuyorlardı. Burada en aşağı aradaki mesafenin üstünden birbirleriyle konuşmaya çalışan yüz kişi vardı. Bütün bu bağırışmalar içinde sözlerin nasıl olup da işitildiğini anlayamadım. Her mahkûmun haftada bir, ziyaretçisiyle görüşmeye hakkı var...

29 Nisan, perşembe.

Bütün gün konsolosun söyledikleri üstünde kafamı yordum durdum. Bir sonuca varamadan bütün varsayımları gözden geçirdim.

Avludayken, şehirde bir patlama sesi duyduk. Bütün pencereler zangırdadı. Birkaç kilometre mesafeden, bir duman sütununun yavaş yavaş göğe yükseldiğini gördük.

Daha sonra gardiyandan öğrendik ki bir ayakkabı fabrikası havaya uçurulmuş. Ancak nasıl uçurulduğu bilinmiyormuş. İçinde çalışan iki yüz kişinin hepsi ölmüş.

Olayı sıkma gözlüklü gardiyan anlattı. Yorum olarak da şunları ekledi:

— Görüyorsunuz ya, iki yüz kişi ölmüş... Oysa sizin aranızdan beş altısını öldürünce Allah bilir neler etmezsiniz...

Ayrıca yarından sonra 1 Mayıs olduğunu ve bu tarihin elbette «Coşkunlukla kutlanacağını» söyledi.

30 Nisan, cuma.

Açlık canıma okuyor, susuzluk daha da fazla. Kendimi çok hasta ve perişan hissediyorum. Kalbim trampeta gibi çarpıyor. Bardaktan boşanırcasına yağmur yağıyor. Buna rağmen dördümüz de avludayız. Johnny'nin serbest bırakıldığını duymuş olan Carlos pis pis düşünüyor. Öyle ya nihayet sırf Johnny yüzünden buraya gelmiş... Oysa şimdi Johnny çıktığı halde o hâlâ cezaevinde. Aslında Johnny de sanıldığı kadar serbest değil. Kendisini Alman makamlarına teslim etmişler. Carlos'un penceresine bir 'Allahaısmarladık' mektubu bırakmış. Manş'ı geçerken vapurdan denize atlamak ve İngiltere'ye kadar yüzmek niyetinde olduğunu yazmış. Memleketine dönmektense boğularak ölmeyi yeğ tuttuğunu söylüyormuş.

Bunun üstüne Carlos açıktan açığa açlık grevine

başladı ama bugün tekrar yemeye başladı. Kahve kokusunun içini pek gıcıkladığını, kendisini tutamadığını söyledi.

Son geceler sakin geçiyor. 1 Mayıs'tan çekiniyoruz.

1 Mayıs, cumartesi.

Allaha şükür gece sakindi...

Öğleden sonra dördümüz de avluda gezinirken, kapıda üç tane subay belirdi. Kendilerine bizim Bounty'nin kaptanı yol gösteriyordu. Parmağıyle bizleri işaret etti; herhalde kim olduğumuzu anlatıyordu onlara. Hayvanat bahçesindeki hayvanlara benzer bir halimiz vardı. Subaylar bize dimdik bakıyor, kamçılarının ucuyle çizmelerine yavaş yavaş vurarak, tepeden bir tavırla etrafımızda dönüyorlardı. Hayatımda hiç bir zaman, Malaga'daki sokakta resmimi çekerlerken bile bu kadar küçüldüğümü hissetmedim. Byron da bakışlarını onlara iade ederek, yere tükürüyor ve 'Los cochones' (domuzlar) diye tekrarlayıp duruyordu. Daha sonra: 'Sizde, gericiler arasında da pekâlâ iyi kimseler bulunabilir. Bu geri ülkede ise, sağcıların hepsi ayrıntısız, domuzoğlu domuzdur' dedi ve dişlerini gıcırdattı.

2 Mayıs, pazar.

Bu gece de gene sakindi.

Gözle görülür şekilde kuvvetim azalıyor. Avluya gitmek için çok halsiz olduğumdan, bütün gün yatağımda kaldım. Çok zayıflamıştım. Kollarımla bacaklarım Hintliler gibi bir deri bir kemik kalmıştı. Bu akşam susuzluğa dayanamadım –bir haftadır susuzdum–, bir tarafa koyduğum bir litre şarabı bir nefeste içtim. Beklediğim oldu. Ayrıca otuz iki sigara içtim bugün.

3 Mayıs, pazartesi.

Öğleden sonra bir saat hariç bütün gün yataktaydım. Akşam Melek efendi, bir yastıkla bir yorgan daha getirdi. Artık okuyamıyorum da.

Yarın nihayet doktora çıkacak hale geleceğimi umuyorum.

4 Mayıs, salı.

Bu gece yeniden sekiz kişiyi kurşuna dizdiler.

Hiç bir şey işitmemiştim, olayı bugün öğrendim.

Bütün gün yatağın üstünde uyukladım. Yeni bir kitap alınca, tıpkı gençlerin müstehcen yerleri araması gibi önce yiyeceğe ait pasajları arıyorum.

Avluya çıkmayalı üç gün oldu.

5 Mayıs, çarşamba.

Dün geç vakit, Carlos'u benim hücreye nakletti-

ler. Yeni mahkûmlar gelmişti. Cezaevinde yer kalmamıştı.

Çok sevindik ve bütün gece konuştuk. Hiç bir şey yemediğimi gördüğü için, Carlos'a planım gereğince oynadığım oyunu anlatmak zorunda kaldım. İkimizin de hakkını artık o yiyecek.

Madrid'te General Miaja'nın değil Bela Kun'un hakim olduğuna inanıyor. Kurnaz bir gülüşle sık sık Balear adalarının işgalinden söz ediyor. İtalyan faşistleri arasında herkesin, doğu Afrika'nın zaptından sonra Balear adalarının alınmasının yeni Roma imparatorluğunun ikinci büyük zaferi olduğuna inandığını söylüyor. İngiltere protesto etmeye cesaret bile edemedi. İngilizler her şeyi hazmediyorlar, imparatorlukları yıkılmak üzere, diyor.

Carlos, Hitler'den pek istekle söz açmıyor. Mussolini, diyor, gerçekten bir halk 'Tribun'udur, Hitler ise zorbanın biridir. Gerçek faşizm yalnız İtalya'dadır. Naziler aslında barbar ve dejenere bir kavimdir. Ne çareki taktik sebepler yüzünden onlarla anlaşmak zorundayız. Yoksa kimse sevmez kendilerini...

Carlos İspanyollardan adamakıllı nefret ediyor. İspanyol faşistleri yani falanjistler, farfara kimseler ama asker değiller. İsterik, ahlâksız, hain kimseler. Buna karşılık Mağrıplılarla lejyon askerlerinden saygıyle söz ediyor.

Gayet heyecanlı şekilde İtalyan subaylarıyle İspanyol subayları arasındaki anlaşmazlıkları anlatıyor. İspanya'daki İtalyan ordusuna bağlı birlikler, İspanyol'lara aldırmadan kendi kendilerine hareket ediyor-

larmış. Almanlar ise büsbütün dinlemiyorlarmış kimseyi. İspanyol subayları bir ahmaklar sürüsü, generaller ise operet generali, diyor. Carlos bilhassa Franco'dan nefret ediyor. Kendisini Guadalajara faciasının şahsen sorumlusu olarak görüyor. Franco hakkında kullandığı en hafif sıfat, 'Mankafa.'

Hapishanedeki idamlar Carlos'u müthiş kızdırıyor. Savaş tutsaklarını kurşuna dizmenin adîlik olduğunu söylüyor. Şimdiye kadar bunu yalnız kızılların yaptığını sanıyormuş. Kendisine, bildiğime göre kızılların savaş tutsaklarını kurşuna dizmediklerini söyledim. Ama inanmak istemedi.

İspanyol nasyonalizmine boş veriyor ama Mussolini'nin coşkun partizanlarından biri. Bu yönü tartışma dışı. Zaten tartışmadık da, inançlarımızı akademik ve soyut olarak belirttik.

Bu sabah ikimizi de 17 numaralı hücreye naklettiler.

17 numaralı hücre koridorun öteki tarafındaydı, «Güzel Avlu»ya bakıyordu. İlk defa pencereden bakıp da, çiçek tarhlarıyle yeşil yapraklı ağaçları görünce, peri masallarında yaşadığımı sandım. Çiçeklerle ağaçlar kuşkusuz öyle pek harika falan değildi. «Güzel Avlu» işçi mahallelerindeki sönük parklara benziyordu. Fakat mühim olan çiçeklerle yaprakların renkli oluşuydu. Birden bire burada hepimizin gri ve siyah bir dünyada yaşadığımızı anladım.

Bu tür şeylere karşı bu kadar canlı bir tepkiyi yalnız ben mi gösteriyorum, yoksa bu haller mahkûm psikolojisinin tipik bir yönü mü, anlamak istedim.

Bahçeye hayranlığımdan Carlos'a bahsetmedim. Fakat o da çiçeklerle ağaçların güzelliğine bayıldığını söyledi. Nerdeyse çocuk gibi ellerini çırpacaktı.

Bu değişiklik beni öylesine yormuştu ki hemen yatağa uzanmak zorunda kaldım, ancak nefes alıp verebiliyordum. Yeniden açlık grevine başlayışımın, bugün on birinci günüydü. Carlos yüzümdeki perişanlığın trajik bir hal aldığına beni inandırmaya çalışıyordu. Şef –kulağı kesik olanı– kahvaltıdan sonra hücreyi denetlemeye geldi. Halim nihayet beklediğim sonucu verdi. Beni aldı doktora götürdü.

Doktor –binbaşı rütbesinde askerî bir doktordu, tabiî hastalık numaralarında uzman olmuştu–, derdimin ne olduğunu sordu. Kendisine anjin dö puvatrin ile iki kriz geldiğinden söz ettim. Strindberg'in *İnferno*'sunu okuduğum için anjin dö puvatrin semptomlarını biliyordum. Doktor küçük darbelerle göğsüme vurdu, kahve yerine süt yazdı, sigara içmeyi men etti. Hepsi bu kadar.

Bu pek zavallı sonuçtan Carlos adamakıllı hayal kırıklığına uğramıştı. Toplam olarak, yirmi bir gün aç kalmaya değer bir şey değil, dedi. Kendisine henüz her şeyin bitmediğini söyledim.

İki kişi olmamız büyük bir talih eseri. Böylece kimse sigara içip içmediğimi kontrol edemiyor. Sigarayı biraz azalttım, günde yirmi tane içiyorum. Her sigaradan sonra kalbim fırlayacakmış gibi çarpıyor.

Avludaki adi suçtan hüküm giymiş olanlar, tuhaf bir karışım meydana getiriyorlar. Üç katilimiz, beş ya-

hut altı karmanyolacımız, bir tane gerçek Sierra dağları eşkıyası var. Gerisi ufak tefek şeylerden gelmişler. Futbol oynamıyor ve siyasî mahkûmlar gibi gürültü etmiyorlar. Bunlar ağırbaşlı ve ciddî kimseler. Siyasî mahkûmlardan nefret ediyorlar ve idamlardan hiç bir acınma göstermeden konuşuyorlar. Düzen ve güvenlik içinde masum bir hayat sürüyorlar. Pencereden kendileriyle gayet kolay konuşuyorduk: Burada öyle yaklaşılması yasak bir bölge yok. Hepsi savaştan şikâyetçi. Savaş başladığından beri cezaevinin keyfi kaçmış. Benimle araları gayet iyi, fakat subay olduğu için Carlos'u sevmiyorlar.

İçlerinden biri kendisine:

— Sana lâyık bu – dedi –, şayet evinde doğru dürüst otursaydın, kodese düşmezdin.

6 Mayıs, perşembe.

Dün akşam, hücremizdeki ampulu gelip aldılar. Cezaevinde ve bütün Sevilla'da ampul sıkıntısı var. Gardiyan içine 'incomunicados' ve 'ojos' kaydıyle yeni mahkûmların konduğu bir hücre için bizim ampule ihtiyacı olduğunu anlattı. 'Siz ikiniz de doğru dürüst insanlarsınız, sizi gözlemeye hacet yok' dedi.

İkimiz de bundan pek gururlandık. Artık cezaevinin efendiler sınıfına mensup olmuştuk. Gardiyanlar, kendi işlerini samimî bir yakınlıkla bizimle konuşuyorlardı; aileden sayılıyorduk.

Mahpusluk mesleğinde böyle ilerlenir işte...

Talihe bak ki, iki kişi olduğumuz sırada ışıksız kalmıştık. Kahvaltıya kadar gevezelik ederiz diye sabahın saat üçünde Carlos'u uyandırdığım zaman, ilk önce kızdı. Fakat kritik saatleri derin bir uyku içinde geçirmek umudu yatıştırdı kendisini...

Carlos muntazaman saat birden üçe kadar avluya çıkıyor. Onun sayesinde dışarda olup bitenlerden haber alıyorum. Gene ondan öğrendim ki, bizim iki dost adamakıllı kötü durumdaymışlar, durmadan biribirleriyle kavga ediyorlarmış. Aylardan beri Siyamlı kardeşler gibi biribirlerine yapışıktılar. Beraber uyuyor, beraber uyanıyor, en mahrem ihtiyaçları beraber görüyorlardı.

Son sekiz geceden beri hiç bir idam olmadı.

7 Mayıs, cuma.

Bu sabah ikinci kez doktora çıkarıldım. Beni görünce başını salladı. Gösterdiğim arâzı kendince malûm olan hastalık numaralarından hiç birine sokamadığı için kızıyor. Kendisini en çok deli eden, kendimi nasıl hissettiğimi sorduğu vakit, tıpkı geçen seferki gibi, gayet iyi demem ve anjin dö puvatrine çare olmadığı için bana yapabileceği hiç bir şeyin mevcut olmadığını söylemem.

Hastalığımın tartışma götürmez kanıtları karşısında, sorumluluktan korkarak nihayet beni hastaneye göndermeye karar vereceğini umut ediyorum. Gerçekten korkunç bir halim var; filimlerdeki canlı iske-

letlere benziyorum. Koridordan doktora götürürlerken herkes dehşetle başını çeviriyor.

Fakat talih yardım etmedi. Uzun düşüncelerden sonra, doktor dilimi göstermemi söyledi. Una batırılmış gibi dilim bembeyazdı. Birdenbire yüzü aydınlandı. Asistanına bağırdı:

— Bu herif eter alıyor...

Kendisine eteri nasıl bulabileceğimi sordum.

«Güzel avlu»daki mahkûmların herhalde pencereden verdiklerini söyledi.

Sanıyorum ki, doktor dosyamı getirtmiş ve oradan morfin hikâyesiyle 'Kadın çorabı' kaydını görmüştü.

Fakat bu iddianın sonuçları pek kötü oldu. Carlos'la beni alıp, büyük avluya bakan 30 numaralı hücreye koydular. Yataklarımızla elbiselerimizi didik didik ederek eter aradılar. Masumiyetimi bildiğim için gitgide daha kuvvetli şekilde itiraz etmeye başladım. Carlos da bana yardım ediyordu, sinirlerimin artık takatı kalmadığı için kızgınlığımın yarısı numaraydı. Yarım düzine gardiyan koşup geldi. Şef hırsından yemyeşil kesilmişti. Fakat bize dokunmaya cesaret edemediler. Bunun Carlos yüzünden olduğunu sanıyorum. Mussolini'nin ruhu görünmeden, koruyucu kollarını uzatmış hücrenin tavanında yüzüyordu.

Hiç bir şey bulamayınca, eter kaçakçılığını önlemek için pencereye tahtalar mıhlamaya başladılar. Bütün günü karanlıkta «Gaudeamus igitur» ve daha başka Avusturya öğrenci şarkıları söylemekle geçirdik. İkimiz de Viyana üniversitesinde birkaç sömestr okumuştuk.

Kendisini bu belâya soktuğum için Carlos'tan özür diledim. Bana cevap olarak, bu olaydan pek eğlendiğini söyledi.

Üstelik iki kişilik yemek yiyordu.

Çok iyi aşçı olduğu iddiasındaydı, saatlerce Viyana tatlılarının yapılışı üstünde tartışıyorduk. Pastaların, peynir tatlılarının, Salzburg kurabiyelerinin, erikli tortaların nasıl yapıldığını ayrıntılarıyle anlatıyordu. İçine daldığımız sonu gelmez bir konu idi bu.

Fakat o yemek yerken bir şey görüp işitmemek için başımı yorganların altına sokuyordum. Bugün on üçüncü gündü.

Öte yandan Carlos'un babasının, bundan on iki yıl önce beni bir öğrenci kavgasında kırk şilinge mahkûm etmiş olan Viyana'daki ihtiyar tatlı yargıç olduğu anlaşıldı.

Bu Carlos benim için Allahın bir lütfuydu. Şu son günleri, o olmasaydı nasıl geçirecektim bilmem.

Sigara kâğıdından yeniden bir gamalı haç yaptı, kibrit kutusunun üstündeki asi bayrağını da kesip çıkardı, şimdi ikisini de yakasında taşıyor.

8 Mayıs, cumartesi.

İlk defa sorguya çekildim.

Bu gün öğleden sonra saat birde Carlos avluya çıkınca, ben de yorgunluktan uyuyakalmışım. Aslında kendi kendime kabul ettiğim o sert usule bu aykırıydı, fakat öylesine yorgundum ki, oturduğum yerde hattâ

bazen farkına varmadan bir cümlenin ortasında uyuyuveriyordum.

Saat bir buçukta kapının gürültüsüyle uyandım...

Çoktan beri işitmediğim soğuk ve resmî bir 'venga' (gel) çınladı.

Beni idareye götürdüler. İçerde bir subayla üniformalı bir stenograf vardı. Selâmımı almadılar ve oturtmadılar.

Derhal askerî mahkemenin sorgu yargıcı karşısında olduğumu anladım. Uzun zamandan beri bu durumu aklımdan geçiriyordum.

Hasta olduğumu, oturmadan yapamayacağımı, bir iskemle gelmeden hiç bir şey söyleyemeyeceğimi bildirdim. Subay omuzlarını silkti, bir iskemle getirtti.

Önünde kalın bir dosya vardı; o dosyayı açarken kapağındaki yazıyı okumaya çalıştım, adımla itham edildiğim suç yazılıydı. Suç da şuydu:

'Auxilio del Rebelion Militar'

Yani 'Orduyu isyana teşvik'... Franco'nun askerî mahkemeleri önünde bu suçun bir tek cezası olduğunu biliyordum: İdam. Buna rağmen gönlüm biraz rahat etti. Resmî makamların kendiliklerinden casusluk iddiasından vazgeçmeleri iyiye alâmet gibi geliyordu bana...

Sorgu iki saate yakın sürdü. Bir saat yalnız yargıcın bana *News Chronicle*'in bir komünist gazetesi olduğunu itiraf ettirmeye çalışmasıyle geçti. Tam bir kara cahildi bu adam. İspanyol Cumhuriyetine karşı namuslu davranan bir gazetenin mutlaka komünist gazetesi olacağına inanmıştı. Sorgu, tartışmaya dönüştü. Açık verdiğini anladıkça terbiyesizleşiyordu.

Öteki sorular Sevilla'ya ilk gelişimle, Malaga'ya gidişimle v.s. ilgiliydi. Malaga'da kalmamı gerektiren özel nedenleri açıklamaya hiç niyetim yoktu.Bütün bunları Miss Hélèna X....'a anlattığımı, onun da raporuna geçirdiğini söyledim.

Bir konunun dışında her şeyi olduğu gibi anlatmak için verdiğim kararı tutuyordum. Yalnız İspanya hakkında yazdığım ilk kitabımdaki belgeleri nerden sağladığım sorulunca, İnsan Hakları Birliğiyle, hükümete sempatisi olan öteki özgür kuruluşların vermiş olduklarını söyledim. Bu doğru değildi, ama doğruyu söylemek isyancıların kesiminde yaşayan bazı kişilerin kellesine malolabilirdi.

'İngiltere ile Fransa'da kızıllardan yana olan propagandanın iplerini ellerinde tutanlar kimlerdir?' diye sordu.

Üniversite profesörü, yazar çizer türünden resmen tanınmış yirmi beş - otuz isimlik bir liste saydım. Nihayet listede Atholl Düşesine geldiğim sırada, o kadarının yettiğini söyledi.

Yargıç nihayet sorguyu bitirirken bir soru daha sordu:

— Millî kesime ilk geldiğiniz zaman tutuklandınız mı?

— Hayır – dedim.

— Hayret! – dedi.

Hepsi buydu işte sorgumun.

Kendimden çok hoşnut olarak ayrıldım bürodan.. Başında korkuyordum, ama bu adamın ahmaklığı kendime olan güvenimi yeniden kazandırmıştı bana.

Sorgu hikâyesinin nasıl geçtiğini anlattım Carlos'a. İyi bir dinleyici değildi. Açıktan açığa görülüyordu sinirlendiği. Nihayet «Orduyu isyana teşvik»le suçlandığımı öğrendiğim halde bu kadar neşeli olmamı anlayamadığını söyledi. Bu suçlama, «korkunç» bir suçlamaydı...

Bu kadarı yetti· tabiî. Bütün keyfim kaçıverdi ve konsolosa bir S. O. S. işareti göndermek için acele etmeye başladım.

Konsolosun ilk gelişinde aramızda bir tehlike işareti kararlaştırmıştık. Mektuptaki tarihin altını çizersem, bu imdat işareti sayılacaktı.

Ivır zıvırdan ibaret bir mektup yazdım ve tarihin altını çizdim.

9 Mayıs, pazar.

Carlos beni tam bir paniğin içine soktu. Hücrenin içinde aşağı yukarı dolaşıyor ve beni şimdiden ölmüş saymaya başladığını görüyordum. Bana karşı fazla bir saygı gösteriyor, son derece asabımı bozan bir özençle davranıyordu. Hastabakıcının fazla şefkatlisine her zaman sert olanını yeğ tutmuşumdur. Acımak sizin bahtsızlığınızın bir yankısı gibidir ve bu, bahtsızlığı iki kata çıkarır.

10 Mayıs, pazartesi.

Konsolos geldi. O da keza sorgumdan oldukça

endişeli görünüyordu. Kurşuna dizilmeyeceğim hususunda henüz Franco'dan herhangi bir söz alınmamıştı. Foreign Office'i sinirlendirmemek için Franco'nun benim ölmemi isteyeceğini pek sanmadığını söylemeye çalıştı. Bu pek sönük bir avuntuydu. Valansiya hükümetindeki tutsaklardan biriyle değiştirilmemin mümkün olup olamayacağını sordum, bugünkü durum içinde bunun olabileceğini sanmadığını söyledi.

Konuşmamız sırasında birçok kez halsizlikten kendimi kaybettim. Onun için daha neler konuştuğumuzu hatırlayamıyorum. On beş günlük bir açlıktan sonra bu çok olağandı. Ancak konsolosu pek etkilemiş olacağım ki, bana birçok kez yarı şaşkın, yarı sıkıntılı baktığını görür gibi oldum.

Nihayet bir hayli kararsızlıktan sonra yeniden yemek yemeye karar verdim. Yargılanma sırasında kafamı dinç tutmam gerekti. İşe yaramasa bile hiç değilse şanlı olurdu.

11 Mayıs, salı.

Yemeğe başlayınca insanın kuvveti o kadar çabuk geri geliyor ki, insan şaşırıyor. Bir haftadan beri ilk kez avluya çıktım. İki İspanyol da halimi görünce dehşete düştüler. Carlos'tan yakında mahkemeye çıkacağımı öğrenmişlerdi, zorlama bir neşeyle karşıladılar beni. Benim de kendilerine döneceğimi, idama mahkûm ettikleri halde, hükmü infaz etmeyeceklerini söylüyorlardı. Üstelik, daha önce bir defa mahkûm olduğumu,

onun için tıpkı aşılanmış biri gibi ikinci mahkûmiyete bağışıklık kazandığımı söylüyorlardı.

Şimdi anlıyorum ki, son haftalarda kendimi az çok güven altında görmeye başlamışım. Ve şimdi yeniden düğmelerimi sayarak, taşlara bakarak niyet tutmaya, uğur yapmaya başlıyorum. Şayet adım atarken taşların çizgisine basmazsam iyi, basarsam....

En yobaz papazlar bile araftan sonra tekrar cehenneme dönmenin işkencesini anlatıp tarif edememişlerdir...

12 Mayıs, çarşamba.

On dakika önce, serbest bırakılacağımı, eşyamı hazırlamamı söylediler. Diş fırçamı cebime koyup beklemeye başladım...

Carlos henüz avluda...

XX

Bu hikâyenin abartılmış hiç bir yönü yoktur.

Bir facianın son perdesini bekler gibi günlerce Malaga'nın düşmesini bekledik. Malaga düştüğü vakit ise farkına bile varamadık.

İki ay Sevilla'daki «tecrit» edilmiş bir hücrede, avluda futbol oynayanları seyrettim. Onların geceleri kurşuna dizildiklerini bilmiyordum.

Üç ay bütün düşüncem bir topaç gibi kendi hayalî mihverinin çevresinde döndü durdu. Bu mihveri ölümdü. Uzaktayken yakın sanıyordum onu; yanımdaki komşuyu almaya geldiği zaman ise gülüyor ve uyuyordum.

Yirmi altı gün aç susuz çekmediğim kalmadı. Varmak istediğim sonuç her şekilde elimden kaçarak gülünç bir grafik çiziyordu. Ve mücadeleden vazgeçince geçiyordu elime. Işığa kavuşan bir kör gibi sendeleyerek girdim özgürlüğe...

Bu hikâyenin ne bir çıkışı vardır, ne bir doruğu. Sahnedeki ölüleri kimse toplamayacak, onlar bütün yol boyunca öyle serpilmiş kaldılar.

Hâlâ daha geceleri kendimi 40 numaralı hücrede

hissederek ve penceremin önünde karanlık büyük avlunun toprağına çizilmiş o beyaz yasak çizgisi var sanarak uyanıyorum. Hâlâ daha sık sık 40 numaralı hücrede bir şey unuttuğum için tekrar oraya dönmek zorunda kaldığımı görüyorum rüyalarımda. Ne unuttuğumu hayal meyal çıkartıyorum, ama çok uzun olur şimdi anlatması.

Büyük avluda çalan«İçeri»borusu hâlâ kulaklarımda çınlıyor.

Biraz sonra gece olacak, ama akşam olmadan. Bu ülkede, güneş batar batmaz ortalığı karanlık gölgeler kaplayıveriyor. «Akşam» sözcüğü burada bilinmeyen bir sözcük. Akşamın yerini tutan kısa gurup zamanı, bizde olduğu gibi günün tatlı bir devamı değil, gecenin başlangıcı...

Gece başlar ve gölgeler hızla duvarları örtüp avluyu kaplarken «İçeri» borusu çalar.

Boru çalarken avluda her şey donup kalmış gibidir. Duvarların çizdiği büyük kare içinde mahkûmlar daha küçük bir kare meydana getirirler. Yüzlerinin sert çizgileri gurupla yumuşar. Boruyu dinlerler; çoğunun ağzı açıktır. İşittikleri tek musiki budur burada...

Borunun son notası uzun uzun, bazen otuz saniye çınlar. Borunun sesi büsbütün sönmedikçe, kare kımıldamaz. Gardiyan başı havada son titreyişin bitmesini bekler. Sonra bir düdük öttürür.

Kare, ayaklarını sürükleyerek sarsılır, ikinci bir düdükte dörder kişilik saflar halinde sıralanır. Beş dakika sonra avlu artık boş ve karanlıktır.

Bazen kediler bağırır. Islak gecelerde yıldızlar su

birikintilerine yansır. Ay ışığında duvarlarla taşlar çiğ bir beyazlıktadır. Hücrelerin pencereleri içlerinde horultu ve iniltilerin dalgalandığı siyah delikler halinde ağızlarını açmış bakarlar.

Anılaşmış yaşantıları renklendiren garip bir mekanizma var bizde. Sallapati çalışan bir mekanizma, renkleri biribirinin üstüne öyle vuruveriyor. Ve böyle daha bir peri masalına dönüyor anılar. Çoğunlukla geceleri uyandığım zaman, Sevilla'daki, ölüm evinin özlemini duyuyor ve tam anlamıyle oradaki kadar hiç bir zaman özgür olamadığımı düşünüyorum.

Garip ama çok canlı bir duygu bu... Büyük avluda düzenli bir hayat sürerdik. Hayatımızın üstünde ölümün değişmez yakınlığı sallanır ve sorunlar önemini kaybederdi. Bütün sorumluluklardan sıyrılmıştık. Aramızdakilerin çoğu ölümden değil sadece ölmekten korkarlardı. Ve öyle saatler olurdu ki, ölmek korkusunun dahi ötesine geçerdik. Bu saatlerde ölümlülerin safından ayrılmış gölgesiz insanlar olarak artık özgürdük. Bu bir insanın tanıyabileceği en kesin, en tam özgürlüktür.

Artık o saatler gelmiyor ve bizde bıraktığı tek his, sadece 40 numaralı hücrede bir şey unuttuğumuz kuruntusu.

Büyük avludaki askerler amatör askerlerdi...

Cepheden geldikleri halde hâlâ bir mucizeye inanırlardı. Her gün aralarında yeni bir zafer havadisi dolaşırdı. Bu gün Toled, ertesi gün Kordu ile Badajoz geri alınırdı...

Bu haberlerin nereden çıktığını hiç bir zaman çöze-

medim. Cezaevinin içinde döner dolaşır, küçük kâğıtlara yazılarak pencerelerden içeri girer, koridorlar boyunca kulaktan kulağa fısıldanırdı. Cezaevinde bu sahte zafer havadislerini kasten uyduran birisi mi vardı? Bunları çıkaranlar da çıkardıklarına bizzat inanıyorlar mıydı, yoksa inanıyor gibi mi yapıyorlardı?

Aynanın karşısında suratlarını korkunçlaştırarak kendilerini korkutan çocuklar vardır. Burdakiler tersini yapıyorlardı. Birbirlerine karşı hiç bir ilgi gösterisinde bulunmuyorlardı. Hiç bir his ve hattâ acıma duymuyorlardı. Ama boyuna besleyip duruyorlardı umutlarını. Çünkü kaybolmuş bir amaç için, umutsuz olarak ölmeye dayanamıyorlardı. Bugün Toled alınıyordu, yarın Burgos'la Sevilla. Uyumak için ağlayan çocuklar gibi ölmek için kendi kendilerini kandırıyorlardı.

«Güzel Avlu»daki adi suçluların hepsi önemli suçlardan gelmişlerdi. Saçları kesik, elbiseleri de bir örnek olmadığı halde çokçası yaşlı karıkocaların birbirlerine benzemesi, yaşlı uşakların efendilerine benzemesi gibi, birbirlerine müthiş benziyorlardı.

Cezaevinde bir yılın dörtte biri süresince kaldım. Ama bu kadarcık bir zaman, cezaevinin kişileri değiştiren gücünü anlamama yetti. Daha ilk gününden içinde bulunduğum yeni koşulların belli bir davranış içine girmemi gerektirdiğini hissetmiştim. Cezaevinde oynadığım rol, otomatik olarak kendisini bana empoze ediyordu. Ve haftalar aylar boyunca bir maske haline geliyor ve sonunda rol yapmaya kalmıyordu. Kendi üstümdeki deneyden cezaevindeki bu «mimetizm»in,

bu çevreye uyma zorunluğunun nasıl önüne geçilmez bir güçle insanı etkilediğini biliyorum.

Suçlu olsun, suçsuz olsun mahpus renk ve şekil değiştiriyor ve cezaevinin sosyal çerçevesi içinde mümkün olan azamî avantajı sağlayacak bir tutuma giriyor. Çoktan bir düş gibi silinivermiş olan dış dünyada mevki, şeref, iktidar, kadınlar için mücadele edilir. Mahkûmların gözünde onlar Olemp tanrılarının kahramanca savaşlarına benzeyen uğraşılardı. Burada ise bir sigara için, avluda dolaşma izni almak için, bir kalem bulmak için mücadele ediliyordu. Çok küçük şeyler için yapılan bir mücadeleydi bu, fakat hayatî bir önemi vardı. Kör olanlarda duyma ve dokunma duyguları keskinleşir. Mahkûm da sade bir yolda gelişiyordu, kurnazlıkta... Tırnaklarının uzadığını duyuyordu. Gözlerinde sinsi sinsi gizlenen birtakım adi ve aşağılık bakışlar uçuşuyordu. Dudakları inceliyor, keskinleşiyordu. Burnu uzuyor ve hassaslaşan delikleriyle büsbütün sivrileşiyordu. Diz kapakları bükülüyor, kolları gorillerinki gibi sarkıyordu.

Çevrenin etkilerini bilgisizce inkâr eden ırk teoricileri, cezaevinde bir yıl geçirip, her gün aynaya bakmalılar.

İspanya'yı tanımadan çok daha önce ölümü bir İspanyol kılığında düşünürdüm. Velasquez'in çizdiği kısa, siyah ipek pantalonlu, beyaz pili yakalı, kayıtsız soğuk bakışlı, o soylu senorlardan biri olarak görürdüm ölümü. Sanki gölgeli yanaklarıyle küçük Nicolas'ın ortada görünüvermesinden tiksinmiş gibi çarçabuk onun köylü suratını, sarayının protokoluna uygun sert

bir gurur maskesinin arkasına saklayıvermişti işte.

Sevilla'daki ölüm evinde onun nedimlerinden bin üç yüz kişiydik. Senor'un gelişi üniformalı uşaklar tarafından bildirilmiyordu. Şişman, küçük rahip yaverliğini yapıyor ve ölüm adayları boğuk bir sesle tanıtılıyordu kendisine.

Onu bazen görüyordum. Soğuk soğuk parmaklarını uzatıyor «Nasılsınız?» diye mırıldanıyordu. «Daha sonra görüşeceğiz...» ve çıngırağını çalan rahiple geçip gidiyordu...

Sözünü unuttu ve gelmedi. Ama ben onu unutmadım; daima onu düşünmek zorundaydım. Bu dünyanın ileri gelenleriyle insan tanıştı mı böyledir hep...

Büyük Senor'un biz bin üç yüz nedimiydik. Ve sarayın havası aramızdan birçoğuna pek iyi gelmiyordu. Hareketlerimiz pek beceriksizdi. Özellikle köylüler kaba hareketleriyle gitgide tenhalaşan sarayda nasıl davranacaklarını bilemiyorlardı. Senor'un oturumuna, tıka basa fasulye yemiş olarak tok karınla geliyorlardı. Onun soğuk ve sıkkın bakışları önünde korkudan bağırıyor, imdat çağırıyorlardı. Onlar usullere göre davranmıyorlardı, küstah sorular soruyorlar; niçin, diyorlar ve çıngıraklı siyah şişman papaza bir maskara muamelesi yapacak kadar kendilerini unutuyorlardı. Bazıları proleter şarkıları söylüyordu. Yanlış söylüyorlardı. Sesleri paslıydı. Aynı zamanda ağladıkları için de şarkıları hıçkırığa benziyordu. Oturumdan sonra, mahut maske yüzlerine takıldıktan sonra bile güzel görünemiyorlardı.

Çıngıraklı adam, bizi bekleyen sınavdan söz

ederken bağırıyordu. Bu sınavda hiç birimiz başarılı olamıyorduk. Ama suç bizim değildi.

Hepimiz titreyerek oturum saatini beklerken, böyle acı çekmemizin kime yarayacağını, kime şeref vereceğini soruyordu. Bütün bunların gerçek anlamı ve sırrı neydi? Köylüler bunu kendilerine göre, subaylar kendilerine göre soruyorlardı. İşi gücü ne olursa olsun hep kendisine bu soruyu soruyordu insan. Tıkışan beyinleri kan ve göz yaşı olarak akıncaya kadar bunun için zorluyorlardı kendilerini. Cevabını kimse, hele çıngırağını öttüren adam hiç mi hiç bilmiyordu. Belki bir gün öğrenmişti ama unutalı çok oluyordu. Tekrar hatırlayacak zamanı da yoktu... Çıngırağını çalması gerekiyordu...

XXI

Öğle uykusuyle akşam yemeği arasında hücrenin kapıları açıldı ve özgürlük bir tokmak gibi vurdu başıma. Şayet kader başka türlü davransaydı ölüme nasıl gideceksem öylesine şaşkın ve ürkek geri döndüm hayata.

Koridorda ayakta, dışarda bir adamın imdat diye bağırdığı o gece, duyduğum aynı sinirli titreme içindeydim.

Bundan sonraki dakikalarda olup bitenler, kalın bir bulutun arkasındaymış gibi anılarımda birbirine karışıyor... Olayların çerçevesini seçemiyorum.

Müdürün masası üstünde bir ampul yanıyordu. Ebemkuşağı gibi bir hale ile çevrilmişti. Müdürün koltuğunda meçhul bir adam oturuyordu. Kravatsız siyah bir gömlek giymişti. Merasimli bir nezaketle eğildi.

— Senor – dedi –, sizi buradan çıkartacağım.

Masaya tutunmak zorunda kaldım, başım dönüyordu, adamakıllı ateşim vardı. Uzun bir açlıktan sonra yediğim yemek beni alt üst etmişti.

Siyah gömlekli adam:

— Senor – dedi –, sizi nereye götüreceğimi söyle-

yemeyeceğim, ama biz efendi kişileriz, bir şeyden çekinmeyin.

Elektrikle aydınlatılmış koridoru izliyorduk. Ne olmuştu bana bilmiyorum. Bir uyurgezer gibi yürüyordum. Tekrar hücreme geldik. Carlos'un elini sıktım. O da benim kadar şaşkındı. Henüz birbirimize bir şey söylemeden kapı aramıza kapandı. Yeniden koridordaydım. Anılarımı yazdığım kâğıtlar cebimden yere düştü. Siyah gömlekli adam toplamama yardım etti.

— Bunlar ne Senor? – dedi.

Sansürün mühürlerini taşıyan karımın mektubu en üstündeydi...

— Kişisel mektuplar – dedim.

— Onları saklayabilirsiniz Senor, biz efendi kişileriz...

Sonra koridorun ilerisinde başka bir hücrenin kapısını açtık. Byron ile veremlinin ellerini sıktım. İkisi de yerlerinden sıçradılar.

— Nereye götürüyorlar seni?

— Bilmiyorum – dedim –, allah yardımcınız olsun...

Kapı kapandı. Koridor boyunca yürüyorduk ve ben başka elleri sıkıyordum: Melek efendinin, Sakat Manuel'in, don Ramon'un, don Antonio'nun...

Sonra tekrar idareye geldik.

Siyah gömlekli adam:

— Senor – dedi –, şimdi başka bir şehre hareket ediyoruz, şayet bazı şeyler için söz verirseniz, serbest kalmanız için çalışabilirim.

Elini kâğıtla mürekkebe uzattı. Kâğıtla mürekkep her zaman beni heyecanlandırmıştır.

— Sayın bayım – dedim–, bunların hepsi o kadar ani ve o kadar harika ki... Kimsiniz siz? Beni hangi şehre götürüyorsunuz? Vereceğim sözler nedir?

— Adımı söylememeyi tercih ediyorum Senor. Ama bizler şövalye insanlarız, bize güvenebilirsiniz. Sadece İspanya'nın iç işlerine karışmayacağınıza söz vermenizi istiyoruz. Şayet kabul ederseniz serbest bırakılmanız için elimden geleni yapacağım.

— İspanya'nın iç işlerine hiç bir zaman karışmadım.

— Senor, milliyetçi İspanya'ya karşı amansız bir kampanya açtınız.

— Gördüklerimi yazdım, inançlarımı yazdım. İspanya'nın iç işlerine hiç bir zaman karışmadım.

— Sizinle tartışacak değilim Senor. Şayet İspanya'nın iç işlerine karışmayacağınıza söz verip imzalarsanız, serbest bırakılmanız için elimden geleni yaparım. Ama sizi zorlamıyoruz. Biz şövalye kişileriz.

İspanya'nın iç işlerine karışmak niyetinde olmadığımı yazıp imzaladım. Sevilla Cezaevi'nde dürüst bir muamele gördüğümü de keza gene yazıp imzalattılar.

Çok sonra öğrendim ki serbest bırakılmam ne bir lütuf, ne de Franco'nun siyasî bir jestiymiş. Valansiya hükümetinden bir tutsakla değiştiriliyormuşum.

Daha başka şeyler de öğrendim. Değiştirildiğim tutsak Senora Haya adında bir hanımmış. Kendisini Valansiya'da alakoymuşlar. Siyah gömlekli adam da

kadının kocası Senor Haya'mış, Franco'nun en ünlü savaş pilotlarından biriymiş.

Efendi kişi, «Serbest bırakılmanız için elimden geleni yapabilirim» derken, zaten yalan söylüyormuş. İngiliz makamlarının aracılığıyle, değiştirme işlemi yirmi dört saat önce imzalanmış zaten.

Siyah gömlekli adamla tekrar koridordan geçtik. Demir bir parmaklık kalktı, bir kilit döndü, bir sürgü itildi. Arkasında sokak vardı.

Sokaktan otomobillerle eşek arabaları geçiyorlardı.

Kaldırımdaki insanlar karmakarışıktı, dörder sıralı saflar halinde yürümüyorlardı. Biri duvara dayanmış gazete okuyordu. Bir çocuk tozların içine oturmuş üzüm yiyordu.

Cezaevinin kapısı önündeki bahçede, nöbetçiler genç kızlarla dalga geçiyorlardı. Genç kızlar siyah saçlıydılar, kulaklarının arkasında kırmızı bir gül vardı. Entari giymişlerdi. Çok güzel kızlardı bunlar:

Siyah gömlekli adam:

— Senor – dedi –, şu arabaya bineceğiz arzu ederseniz...

Otomobile bindik. Dipteki sıraya iki silik polis oturmuştu. Biri elini cebine attı, kelepçe çıkaracak sandım. Gümüş bir tabaka çıkardı.

Guadalkivir'den geçtik. Vapurlar yüzüyordu.Bacalarından dağılmış bir yumak gibi dumanları arkalarında uzayıp kalıyordu. Renkli bayraklarla donanmışlardı. Bir vapur düdüğü ötüyordu.

— Nereye gidiyoruz? – diye sordum.

Siyah gömlekli adam:

— Başka bir şehre... – diye cevap verdi.

Kahvelerin teraslarında insanlar oturmuşlar gazete okuyor, renkli şuruplar içiyorlardı. Sokaklarda müthiş bir gürültü vardı. Az daha bir tramvayla çarpışıyorduk. Sonra bir yola saptık, şehri arkamızda bıraktık. Araba bir tarlanın kenarında durdu. İndik. Son defa olarak aklımdan gene o düşünce geçti. Şimdi tabancalarını çekecekler ve beni öldürecekler. Sonra bir motor gürültüsü işittim. Küçük bir korunun köşesinden üstü açık bir avcı uçağı göründü ve bize doğru geldi.

İçinden bir makinist çıktı, selâm verdi. Siyah gömlekli adam pilot yerine geçti. Makinist yanına oturmam için bana yardım etti. Polisler uçağın birer kanadından tutup itmeye başladılar.

Tarlanın ortasında ilerliyorduk. Uçak alanı küçük korunun arkasında uzanıyordu. Birçok çelik kuş, kanatlarını açmış otların içinde duruyordu.

Efendi kişi bir manivela çekti, toprak altımızdan kaydı, kayboldu, uzaklaştı.

Tahmin edilemeyecek kadar küçük bir uçaktı bu, açık bir bebe Douglas'tı. Bir oyuncak kadar nazikti... Gitgide daha yükseldik. Ufuk genişledi, Sevilla gerilerde küçüldü. Siyah gömlekli adam dudaklarını büzmüştü. Hiç bir şey işitmiyordum. Fakat ıslıkla bir şarkı çaldığını görüyordum.

— Nereye gidiyoruz Senor? – diye bağırdım.

— Başka bir şehre Senor! – diye bağırdı...

Gitgide daha yükseliyorduk. Önümüze bir dağ

silsilesi çıktı. Etrafımızda beyaz bulut parçaları uçuşuyordu. Siyah gömlekli adam parmağıyle aşağısını gösterdi.

— Bütün burası milliyetçi İspanya Senor! – diye bağırdı –. Buradaki bütün insanlar mutlu.

— Ne? – diye bağırdım.

— Mutlu! – diye bağırdı –. Mutlu ve özgür.

— Ne? – diye bağırdım...

— Özgür...

Sustuk. Yalnız motör vınlıyordu. Beyaz bulutlar altımızda birleşerek beyaz bir düzlük meydana getirmişlerdi. Toprak artık gözükmüyordu. Siyah gömlekli adam oturmuş, bacakları ayrık, kumanda dümeni dizlerinin arasında elleriyle uçağı yönetiyordu.

— Sizde, fakirler zenginlere karşı mücadele ediyorlar. Bizim ise sistemimiz başka. Biz insanlara zengin misin, fakir misin diye değil, iyi misin, kötü müsün, diye soruyoruz. İyi fakirlerle iyi zenginler bir parti meydana getiriyorlar. Kötü fakirlerle kötü zenginler de başka bir parti meydana getiriyorlar. İşte İspanya'nın gerçeği bu Senor...

— Bunları birbirinden nasıl ayırıyorsunuz? – diye sordum.

— Ne? – diye bağırdı...

— Bunları biribirinden nasıl ayırdığınızı sordum.

Daha yükseldik. Dağların üstüne çıkmış olmalıydık. Motör vınlıyordu. Bir an arkadaşın sesini işitmedim. Sonra:

— İçten içe bütün İspanyol'lar bizdendir! – diye bağırdı –. Kızıllar bizimkileri kurşuna dizerken son

çığlıkları 'Yaşasın İspanya!' idi. Birkaç kızılın kurşuna dizildiğini gördüm. Onlar da son dakikada 'Yaşasın İspanya'! diye bağırdılar. Ölürken insan doğruyu söyler. Görüyorsunuz ki, sözlerimde haklıyım Senor?

— Baktınız mı? – diye bağırdım.

— Ne? – diye bağırdı.

— Onları kurşuna dizerlerken baktınız mı?

Bulutların beyaz düzlüğü üstünde uçuyorduk. Sadece bu beyazlığı gördüğümüz için yüzüyormuş gibi bir hisse kapılıyorduk.

Siyah gömlekli adam elleriyle kumanda dümenini oynatıyordu. Uçak kendiliğinden gidiyordu. Yapacak hiç bir şeyimiz yoktu. Sadece bulutların üstünde yüzen bir şeye oturmuş, aşağıya bakıyorduk.

Siyah gömlekli adam:

— Buraya çıkınca –diye bağırdı–, ölümle hayat arasında insan çok düşünüyor. Kızılların hepsi alçaktır, ölmesini bile bilmezler. Ölüm duygusunu hayal edebilir misiniz?

— Doğmadan önce hepimiz ölüydük! – diye bağırdım.

— Ne? – diye bağırdı.

— Doğmadan önce hepimiz ölüydük, diyorum.

— Doğru! –diye bağırdı–. Öyleyse, peki ölümden neden korkuyoruz?...

— Ben ölümden hiç korkmadım, sadece ölüm anından korktum! – diye bağırdım.

Siyah gömlekli adam:

— Benim için tam tersi! – diye bağırdı.

Altımızdaki beyaz düzlükte bazı yırtıklar belir-

meye başladı. Yüzümüze bir rüzgâr sağanağı çarptı. Uçak titredi ve bir tay gibi zıplayıp hoplamaya koyuldu. Siyah gömlekli adamın elleri meşguldu, susuyordu.

Ateşimin yeniden çıktığını hissediyordum. Şayet şimdi bizim arkadaş yanlış bir hareket yapsa toprak üstümüze gelecek ve bizi ezecekti. Çok güzel bir son, âdeta mitolojik bir son olur, diye düşündüm. Ölüm korkulacak bir şey değildir, insanı korkutan ölüme geçiştir. Bütün insanlar için böyle değil midir? Fakat bizim efendi kişi, kendisi için tam tersi olduğunu söylüyordu. Kumanda dümeni başında gayet hakim duruyordu, şüphesiz o kadar bomba atmıştı. Carlos da keza subaydı. O da ölüm anından korkmuyordu. Fakat ölüm fikri karşısında bacakları sertleşiyor ve yürümesini bilmeyen bir çocuk kadar çaresizleşiyordu.

Carlos'la pilot ölüm tekniğini iyi biliyorlardı. Onlar subaydılar ve ölmek meslekleriydi. Onları öyle talim ettirip yetiştirmişlerdi. Erkekçe nasıl ölüneceğini ezbere biliyorlardı.

Küçük Nicolas herhalde erkekçe ölmemişti. Bir sivildi o. Avludaki milisler de keza sivildiler. Ölüme alıştırılmamışlardı. Ölmek onları çok korkutuyordu. Yukarda, bulutların arasında, bizim efendi kişi üstlerine erkekçe bombalar atıyordu. Yüzüstü yere kapanıyorlar, yüzlerini çamurlara sokuyorlar, ve korkudan titriyorlardı. Çokçası mitralyöz takırdamaya başladı mı, en tabiî şeyi yapıyor ve kaçıyorlardı. Kurşuna dizildikleri sırada, imdat, diye bağırıyor, annelerini çağırıyorlardı. Futbol oynamasını seviyorlardı. Yeşil salatalık çiğniyor ve savaş bitince okuma öğrenmeyi düşünüyor-

lardı. Bir odada üç kişi oturmanın ve, haftada iki defa et yemenin, bayramlık bir elbise ile bir saat almanın hayalini kuruyorlardı. Çünkü savaş bitince, nihayet onlar için de hayat başlayacaktı. Yaşamak gerektiğine, hattâ yaşamak için mücadele etmek gerektiğine ve hattâ başkalarının yaşaması için ölmek gerektiğine inanıyorlardı. Bütün bunlara inanıyorlardı ve öylesine kuvvetli inanıyorlardı ki, bütün varlıkları bu inançla doluydu. Onun için ölümden korkmuyorlardı. Fakat ölmekten, ölüme geçiş anından çok korkuyorlardı. Onlar sivildiler, halk askeriydiler, hayatın askeriydiler, ölümün askeri değildiler...

Öldükleri zaman oradaydım. Göz yaşları içinde, boşuna imdat diye bağırarak ve büyük bir çaresizlik içinde öldüler. Tıpkı insanların nasıl ölmesi gerekiyorsa öyle. Ölüm çok ciddî bir olaydır. Onu bir melodram yapmamak lâzımdır. Zaten Pilate de, 'Ecce heros' değil, 'Ecce homo' demişti... (İşte kahraman değil, işte adam demişti).

Yüzüyorduk. Siyah gömlekli adam, attığı bombalar kadar acı vaadeden ve altımızdaki sisler kadar belirsiz bir siyasî programdan söz ederek bağırıyor, uçağı yönetiyordu. Onu uçaktan aşağıya hemen atabilirdim. Ama dümen onun elindeydi ve benden daha kuvvetliydi...

BİTİŞ

Siyah gömlekli adamın beni götürdüğü şehir Cebelitarık'ın yanındaki İspanyol hudut karakolunun bulunduğu La Linea idi.

La Linea cezaevinde 24 saat beklemem gerekti. 14 mayısta özgür bir adam olarak İngiliz topraklarına ayak bastım.

Benim serbest bırakılmamı izleyen hafta Byron ile veremli kurşuna dizilmişler. Henüz adlarını yazmamam için bazı nedenler var...

Siyah gömlekli adam 1938 ilkbaharında Teruel çatışmasında öldü.

Carlos şimdiye kadar serbest bırakılmış olmalı.

Sir Peter'e gelince, o, bir İngiliz savaş gemisi subaylarının enerjik müdahalesi sayesinde tutuklanmamızdan kırk sekiz saat sonra serbest bırakılmış. Hemen daha vapurdan tutuklandığımı telgrafla İngiltere'ye bildirmiş. Malaga'daki idam hükmünün infaz edilmeyişi olsa olsa bu sayede olacak...

Serbest bırakılmamı ise, onu da dostlarımla tanımadığım kimselerin, birtakım kişi ve kuruluşların çabalarına borçluyum. Bunların arasında Avam Kamara-

sı'nda isyancıları tutan birçok da muhafazakâr varmış... Benim yazılarımdan okudukları kadarını pek sevmemiş olmaları gerekir. Buna rağmen benim lehimde davranmışlar.

Bunu serbest bırakılmamdan sonra öğrendim. Ve anladım ki, bütün bu eylemler, benim kişiliğimi aşan ve elinde hiç bir baskı aracı olmayan, demokratik bir kamuoyu ile Franco'nun diktatör iktidarı arasında bir kuvvet gösterisi haline gelmiş.

Bir süre, hayatımı Randolphe Hearst ile bir dizi müstehcen resme borçlu olduğumu düşündüm. Ancak şu da bir gerçek ki, bu çağda da, hâlâ haklı bir dava uğrunda ortaya atılan daha başka kuvvetler var ve bunları düşünmek her bakımdan daha rahatlatıcı...

Londra, Sonbahar 1938

SON

Arthur Koestler, Budapeşte'de doğdu (1905). Eğitimini Viyana'da yaptı. Genç yaşta Filistin'e gitti. Çeşitli işlere girip çıktı orada. Sonunda ünlü İngiliz gazetelerinde çalışmaya başladı. Bir ara Alman Komünist Partisi'ne girdi. Bir süre Sovyetler'de kaldı. 1937'de News Chronicle'ın muhabiri olarak solcuların yanında İspanya İç Savaşlarına katıldı. Ve Franco'cuların eline düştü. İdama mahkûm ettiler kendisini... «İspanya'da Ölüm Güncesi» (Un Testament Espagnol) Koestler'in İspanya zindanlarında kurşuna dizilmeyi beklerken tutmuş olduğu notlardır genellikle. İdama mahkûm olduktan sonra kurtulmuş pek az yazar vardır. Dostoyevski gibi, Koestler de bunlardan biridir. Bu nedenle, «İspanya'da Ölüm Güncesi» her an idamı bekleyen bir yazarın ruh durumunu bütün ayrıntılarıyle göstermesi bakımından da hemen hemen benzeri olmayan bir yapıttır. Koestler'in yazı ve fikir hayatı hakkında çok şeyler söylenmiş, çok iddialar atılmıştır ortaya. Ancak, 32 yaşında İspanya'da kurşuna dizilmeyi beklerken göstermiş olduğu insanî direnişe bütün sanatçı ve devrimci çevreler sadece bir şey duymuşlardır: Saygı. Onun için, bu kitap, aynı zamanda Koestler'e, bütün ilerici dünyanın bir kahraman olarak baktığı günlerin de eski bir anısıdır.

Çetin Altan'ın kıvrak kalemiyle Türkçeye aktarılan bu kitapla, basınımız, Koestler'in en ünlü ve en önemli eserini kazanmıştır.

BİLGİ BASIMEVİ-ANKARA, 1970

15 LİRA